

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΜΕΣΟΓΕΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ**

**Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
«Διακυβέρνηση, Ανάπτυξη και Ασφάλεια στην Μεσόγειο»**

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

**«Ο ΑΤΥΧΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΤΟΥ 1897 ΚΑΙ Ο ΞΕΝΟΣ
ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ»**

του
Γεώργιου Ραφαήλ Παρασίδη
ΑΜ: 4332020029

Επιβλέπων Καθηγητής: Ιωάννης Σακκάς

Μέλη Επιτροπής: Σωτήριος Ντάλης
Ιωάννης Σεϊμένης

Ρόδος, Ιούνιος 2022

Δηλώνω υπευθύνως ότι η εργασία που παραδίδω είναι αποτέλεσμα πρωτότυπης έρευνας και δεν χρησιμοποιώ πνευματική ιδιοκτησία τρίτων χωρίς αναφορές. Αναλαμβάνω όλες τις νομικές και διοικητικές συνέπειες που δύναμαι να αντιμετωπίσω σε περίπτωση που η εργασία μου αποδειχθεί ότι αποτελεί προϊόν λογοκλοπής, σύμφωνα με τον Κανονισμό του Ιδρύματος.

Γεώργιος Ραφαήλ Παρασίδης

Ευχαριστίες

Θα ήθελα να ευχαριστήσω από τα βάθη της καρδιάς μου την γυναίκα μου και το παιδί μου, που συνεχώς μου δίνουν δύναμη να συνεχίσω, τον αδερφό μου που με βοήθησε μέσα από συζητήσεις να βρω το νόημα της εργασίας και οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ στους γονείς μου που πάντα μου παραστέκονται.

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία διερευνάται η στάση που τήρησε ο ξένος παράγοντας στην εξέλιξη του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1897 και αναλύονται τα πολεμικά γεγονότα της σύγκρουσης αυτής καθεαυτής, τα οποία οδήγησαν στο να τον χαρακτηρίσουν ως «Ατυχή». Λόγω του ότι το θέμα προς εξέταση είναι αρκετά ασαφές, η συλλογιστική πορεία που ακολουθείται κινείται από το γενικό προς το ειδικό. Αρχικά, εκθέτονται τα συμφέροντα και οι επιδιώξεις των εσωτερικών και εξωτερικών δρώντων της Ανατολικής Μεσογείου, με σκοπό να διερευνηθούν οι προθέσεις τους έναντι μίας μεταβολής του status quo. Έπειτα, παρατίθενται τα συμφέροντα της Ελλάδας συναρτήσει των όσων εξήχθησαν από την ανωτέρω ανάλυση και θεμελιώνεται η προβληματική της προσέγγισης αυτών. Κατόπιν, γίνεται μία εισαγωγή στο πλαίσιο που διαμόρφωσε τις συνθήκες για την έκρηξη του πολέμου, ιδωμένο από την προηγουμένως τεκμηριωθείσα προβληματική. Στην συνέχεια, παρουσιάζονται οι δυνατότητες της κάθε πλευράς πριν από την σύγκρουση, ενώ εξετάζεται ο πόλεμος αυτός καθαυτός με επιχειρησιακή ανάλυση των μαχών και συσχετισμό των πολεμικών ενεργειών με τις εσωτερικές και διεθνείς πολιτικές εξελίξεις. Τέλος, διερευνάται ο τρόπος με τον οποίο κηδεμονεύτηκε η Ελλάδα από τον ξένο παράγοντα το χρονικό διάστημα από την λήξη του πολέμου έως την σύναψη της συνθήκης ειρήνης.

Λέξεις Κλειδιά: Πόλεμος, Ατυχής, 1897, Μεγάλες Δυνάμεις, Ελλάδα, Τουρκία

Πίνακας περιεχομένων

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	7
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1°	10
ΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ	10
1.1 Το διεθνές στερέωμα του ύστερου 19 ^{ου} αιώνα.....	10
1.2 Συσχετισμοί Ισχύος: Σχήματα Συνεργασίας και Ανταγωνισμού	11
1.3 Η γεωπολιτική σημασία της Ανατολικής Μεσογείου	16
1.4 Το Ανατολικό Ζήτημα: Εσωτερικοί και Εξωτερικοί Δρώντες.....	17
1.5 Η δυναμική του ξένου παράγοντα στο Ανατολικό Ζήτημα πριν τον πόλεμο.	21
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2°	23
ΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ	23
2.1 Ο Ελληνισμός και το Ελλαδικό Κράτος.....	23
2.2 Η Μεγάλη του Έθνους Ιδέα	25
2.3 Τα συμφέροντα του Ελληνισμού συναρτῆσει του ξένου παράγοντα.....	29
2.4 Η προβληματική της προσέγγισης των Ελληνικών συμφερόντων.....	32
2.5 Το παράδειγμα της κρίσεως της Ανατολικής Ρωμυλίας	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3°	40
ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ	40
3.1 Η Αφορμή – Το Κρητικό Ζήτημα	40
3.1.1 Ιστορική Αναδρομή.....	40
3.1.2 Η νέα κρίση του 1895.....	43
3.2 Ο Ενθουσιασμός - Η Εθνική Εταιρεία	45
3.2.1 Η ίδρυση και η εξάπλωση της Οργάνωσης.....	45
3.2.2 Η δράση της Οργάνωσης και η υποδαύλιση του εθνικού ενθουσιασμού	50
3.3 Η κλιμάκωση – Η επέμβαση της Ελλάδας στην Κρήτη.....	54
3.3.1 Οι νέες διώξεις στα Χανιά και η αποστολή του ελληνικού Στόλου.....	54
3.3.2 Η αποστολή του Εκστρατευτικού Σώματος Κρήτης και η αντίδραση του ξένου παράγοντα.....	56
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4°	66
Ο ΑΤΥΧΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΩΧΗ.....	66
4.1 Άλογη Δράση – Πράξη Πρώτη: Οι αντιμαχόμενες Δυνάμεις.....	66
4.1.1 Οργάνωση.....	66

4.1.2 Στρατιωτικά Μέσα	67
4.1.3 Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή	70
4.2 Άλογη Δράση – Πράξη Δεύτερη: Από την Κρήτη στην Θεσσαλία	76
4.3 Άλογη Δράση – Πράξη Τρίτη:	79
Ασκήσεις επί Χάρτου και Σχέδια Επιχειρήσεων.....	79
4.4 Άλογη Δράση – Πράξη Τέταρτη: Η έκρηξη του πολέμου.	86
4.5 Άλογη Δράση – Πράξη Πέμπτη: Η πρώτη φάση του πολέμου	90
4.5.1 Ο Ακήρυχτος Πόλεμος - Η περίοδος από 04 έως 05 Απριλίου.....	90
4.5.2 Η περίοδος από 06 έως 12 Απριλίου	91
4.6 Άλογη Δράση – Πράξη Έκτη: Η δεύτερη φάση του πολέμου	105
4.6.1 Η εγκατάσταση στην γραμμή Φαρσάλων και οι πολιτικές προεκτάσεις της	105
4.6.2 Η περίοδος από 13 έως τις 23 Απριλίου.....	108
4.6.3 Η περίοδος από 24 Απριλίου έως τις 05 Μαΐου	121
4.7 Η Απογοήτευση – Τα μετά του Πολέμου γεγονότα	133
4.7.1 Η Ανακωχή μέσω της διαμεσολάβησης του ξένου παράγοντα.....	133
4.7.2 Η Συνθήκη Ειρήνης.....	137
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5°.....	139
ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	139
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	146
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ.....	152
ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ	152

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Ο επονείδιστος Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897, ονομαζόμενος και ως «Ατυχής», αποτελεί διαχρονικά μία πληγή για την εθνική υπερηφάνεια των Ελλήνων. Ο γνήσιος ενθουσιασμός για την εθνική ολοκλήρωση οδήγησε σε παρορμητικές αποφάσεις και άκαιρες ενέργειες, με αποτέλεσμα η χώρα να συρθεί σε ένα πόλεμο, παντελώς απροετοίμαστη και απροπαρασκευη. Η διεξαγωγή του κατέδειξε πλήθος αδυναμιών σε πολιτικό, στρατηγικό και τακτικό επίπεδο, ενώ η ήττα πλήγωσε βαθιά την ελληνική κοινωνία της εποχής.

Για να γίνει αντιληπτό πως η μικρά Ελλάδα αποφάσισε να έρθει σε ένοπλη αντιπαράθεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία πρέπει να ειπωθούν όλα τα γεγονότα υπό το πρίσμα της εποχής. Η κοινωνία της Ελλάδας του ύστερου 19^{ου} αιώνα ζούσε υπό τον πυρετό της Μεγάλης Ιδέας και υπό την συνεχή αγωνία για τους υπόδουλους αδερφούς έξω από τα σύνορα του κράτους. Η καταπίεση και οι ωμότητες απέναντι στους υπόδουλους ελληνικούς πληθυσμούς διέγειραν τον συναισθηματισμό και το φιλότιμο των Ελλήνων, κατευθύνοντας πολλές φορές την δράση του κράτους. Επίσης, γίνεται μία περιεκτική επίσκεψη στο διεθνές πλαίσιο, για να ερμηνευθεί η στάση του ξένου παράγοντα απέναντι στην σύγκρουση. Τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων τέμνονταν στον χώρο της Ανατολικής Μεσογείου και όξυναν το Ανατολικό Ζήτημα, ενώ οι βαλκανικοί εθνικισμοί έκαναν την κατάσταση ακόμα πιο περίπλοκη. Έτσι λοιπόν, υπό αυτές τις συνθήκες η Ελλάδα εισήλθε απροετοίμαστη σε έναν πόλεμο, χωρίς συμμάχους απέναντι σε έναν υπέρτερο εχθρό. Η δράση των ελληνικών δυνάμεων απογοήτευσε το έθνος, ενώ οι δυσβάσταχτοι όροι της επιβληθείσας ειρήνης αποτέλεσαν πλήγμα στην φιλοτιμία των Ελλήνων. Ένεκα τούτων, ο πόλεμος αποτυπώθηκε στον συλλογικό υποσυνείδητο ως «Ατυχής», προσπαθώντας το έθνος να αποτινάξει το όνειδος.

Στον επίλογο, η ελληνική κοινωνία προσπάθησε να βρει για ακόμη μια φορά το «τις πταίει». Δυστυχώς, το έργο αυτό αποδείχτηκε πολυσύνθετο. Οι διαπλεκόμενοι στην ήττα δεν ήταν μόνο όσοι οδήγησαν την χώρα στον πόλεμο, αλλά και όσοι δεν φρόντισαν να ανακόψουν την πορεία σε αυτόν. Ως εκ τούτου, το μερίδιο της ευθύνης ακουμπούσε σχεδόν σε κάθε ενήλικο ώμο. Η Εθνική Εταιρεία, ο Τύπος, ο πολιτικός κόσμος, τα Ανάκτορα, η κάστα των Αξιωματικών και ο απλός λαός ήταν όλοι συνυπεύθυνοι για την καταστροφή, όχι όμως απαραίτητα με ίση ευθύνη. Πολλά εγράφησαν τότε για τα «έργα και τις ημέρες» του πολέμου των 30 ημερών. Είναι

αξιοσημείωτο ότι σε συντριπτικό ποσοστό, η διαθέσιμη βιβλιογραφία γράφτηκε μόλις μερικά χρόνια μετά την εκχειρία. Τα περισσότερα συγγράμματα της ελληνικής γραμματείας εντοπίζουν την αιτία όλων των δινών μας στις ενέργειες της Εθνικής Εταιρείας. Απεναντίας, η τουρκική βιβλιογραφία εντοπίζει τα αίτια τόσο στην Ελλάδα, όσο και στις Δυτικές Δυνάμεις που είχαν, κατά την άποψη τους, αντιοθωμανική πολιτική. Η διεθνής βιβλιογραφία δεν έχει ασχοληθεί συστηματικά με αυτό το ζήτημα καθότι κρίθηκε μεταγενέστερα μικρό σε σημασία, χρόνο και έκταση. Η ειρωνεία είναι ότι το Κρητικό Ζήτημα μονοπωλούσε τα δελτία των εφημερίδων της εποχής και ο πόλεμος συγκέντρωσε έναν τεράστιο αριθμό πολεμικών ανταποκριτών.

Σύγχρονες μελέτες και προσεγγίσεις που να φωτίζουν νέες πτυχές του σπανίζουν, ενώ όσα γράφονται αρκούνται σε μία υπενθύμιση των όσων συνέβησαν, υπό μορφή διδαχής. Παρόλα αυτά, η τέλεια πρόσβαση σε έναν τεράστιο όγκο πληροφορίας που περιλαμβάνει ιστορικά αρχεία ξένων κυβερνήσεων, ξένα και ελληνικά άρθρα της εποχής, αλλά και του συνόλου του εγχώριου ερευνητικού έργου δίνουν πλέον την δυνατότητα να σχηματιστεί μία ευκρινής εικόνα των όσων έλαβαν χώρα. Η πρωτοτυπία της εργασίας αυτής είναι η άντληση πληροφοριών από ένα μεγάλο εύρος πηγών, αλλά και η επεξεργασία αυτών με την χρήση νέων εργαλείων. Ο διττός σκοπός της παρούσας εργασίας προοικονομείται στον τίτλο της και είναι πρώτον να διαπιστωθεί το μέγεθος της επίδρασης του ξένου παράγοντα στον Ελληνο-Τουρκικό πόλεμο του 1897 και δεύτερον να γίνει ανάλυση του πολέμου αυτού καθεαυτού. Για να υπηρετηθεί αυτός ο διττός σκοπός ακολουθήθηκε η αφηγηματική βιβλιογραφική ανασκόπηση, συλλέγοντας πληροφορίες από πλήθος πρωτογενείς και δευτερογενείς ιστορικές πηγές. Επιπλέον, η συλλογιστική πορεία της εργασίας κινείται από το γενικό προς το ειδικό. Αρχικά, εξετάζονται τα ευρύτερα συμφέροντα που ενυπάρχουν στην Ανατολική Μεσόγειο και αφού γίνει συσχετισμός με τα αντίστοιχα ελληνικά, μελετάται η αλληλεπίδραση τους στον Ατυχή Πόλεμο. Τέλος, η ανάλυση του πολέμου γίνεται με την χρήση νέων εργαλείων, όπως η μοντελοποίηση και ανάλυση συγκρούσεων, αλλά και οι τρισδιάστατοι χάρτες, τα οποία παρέχουν στον σύγχρονο ερευνητή την δυνατότητα να μελετήσει υπό νέο πρίσμα τόσο τις αποφάσεις του πεδίου της μάχης, όσο και την χάραξη της στρατηγικής, επιτρέποντας μία νέα ρηξικέλευθη ανάγνωση των γεγονότων.

Η δομή της εργασίας ακολουθεί την συλλογιστική πορεία των ερωτημάτων που τίθενται παρακάτω: Το πρώτο ερώτημα στο οποίο απαντά η εργασία αφορά το διεθνές πλαίσιο όπως αυτό διαμορφωνόταν τον ύστερο 19^ο αιώνα και τα συμφέροντα

που ενυπήρχαν στην περιοχή. Το πλαίσιο μελετάται σε δύο ομόκεντρους κύκλους με επίκεντρο την Ανατολική Μεσόγειο. Ο πρώτος κύκλος περιβάλλει τα συμφέροντα των εξωτερικών δρώντων, δηλαδή των Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ ο δεύτερος κύκλος αντιστοιχεί στα συμφέροντα των εσωτερικών δρώντων, δηλαδή των κρατών της εξεταζόμενης περιοχής.

Το δεύτερο ερώτημα με το οποίο κατατρίβεται η παρούσα μελέτη είναι τα συμφέροντα του Ελληνισμού και η στάση της Ελλάδας στο Ανατολικό Ζήτημα. Στο κέντρο των εθνικών συμφερόντων τοποθετείται η Μεγάλη Ιδέα, η οποία υπήρξε η κινητήριος δύναμη που τροφοδοτούσε την επιδίωξη τους. Κατ' επέκταση γίνεται συσχετισμός των ελληνικών συμφερόντων με αυτά των υπόλοιπων δρώντων και μελετάται η δυνατότητα σύγκλισης τους. Επιπλέον, θεμελιώνεται και αναλύεται η προβληματική της επιδίωξης των εθνικών συμφερόντων, η οποία διέπει κάθε προσπάθεια που αποπειράθηκε να κάνει η Ελλάδα προς την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας.

Το τρίτο ερώτημα το οποίο φωτίζει η μελέτη είναι η ανάγνωση των γεγονότων που οδήγησαν στον πόλεμο, μέσα από το πρίσμα της ανωτέρω προβληματικής και η επίδραση του ξένου παράγοντα στα στάδια της εν λόγω σύγκρουσης. Το τέταρτο ερώτημα που απαντά η εργασία είναι η κατάσταση των δύο αντίπαλων δυνάμεων σε ξηρά και θάλασσα και το επίπεδο ετοιμότητας που διέθεταν σε περίπτωση κινητοποίησης.

Το πέμπτο ερώτημα διαλευκάνει τις ιδιαιτερότητες και τα χαρακτηριστικά των Θεάτρων του Πολέμου και επεξηγεί το επιχειρησιακό πλαίσιο, το οποίο νοσηματοδοτεί την διάταξη που έλαβαν οι αντίπαλοι στρατοί. Επιπλέον, εξετάζεται ο πολιτικός και στρατηγικός σκοπός του πολέμου, ενώ αντιπαραβάλλονται τα σχέδια επιχειρήσεων των αντιμαχόμενων πλευρών. Το έκτο ερώτημα στο οποίο υπεισέρχεται η εργασία αφορά την τακτική διεξαγωγή του πολέμου, ιδωμένη μέσα από ελιγμούς, αποφάσεις και πρόσωπα. Στο έβδομο ερώτημα συσχετίζονται οι πολιτικές εξελίξεις με τις στρατιωτικές αποφάσεις των αντίπαλων στρατών, ενώ μελετάται η μετεξέλιξη του πολιτικού σκοπού του πολέμου από ελληνικής πλευράς. Στο τελευταίο ερώτημα διερευνάται η επίδραση του ξένου παράγοντα στην σύναψη ανακωχής και η συμμετοχή του στους συμφωνηθέντες όρους της ειρήνης.

Η χρονολόγηση όλων των συμβάντων έγινε με βάση το παλαιό ημερολόγιο. Τα τοπωνύμια παρατίθενται βάσει της σημερινής ονοματολογίας, αλλά όπου αυτό δεν είναι εφικτό, όπως σε υψώματα και διαβάσεις, παρατίθενται οι παλαιές ονομασίες.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^ο

ΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΞΕΝΟΥ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

1.1 Το διεθνές στερέωμα του ύστερου 19^{ου} αιώνα

Κατά τον ύστερο 19^ο αιώνα η Ευρώπη απολαμβάνει μία σχετική ηρεμία. Η ενοποίηση της Γερμανίας και της Ιταλίας κατά το 1871 συντέλεσαν έντονα προς αυτό και μέσω της στροφής του Bismarck προς μία πολιτική των συνεννοήσεων, η δυτική Ευρώπη απέφυγε την ένοπλη αναμέτρηση επί τέσσερις συναπτές δεκαετίες. Ο ανταγωνισμός μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων δεν καταλάγιασε, αλλά περιορίστηκε σε μία μορφή «ένοπλης» ειρήνης¹.

Ο ακρογωνιαίος λίθος της αρχιτεκτονικής του status quo στην Ευρώπη ήταν η διατήρηση της ισορροπίας της ισχύος. Μάλιστα, ήταν τέτοια η σημασία αυτής όπου ο ίδιος ο Bismarck φέρεται να είπε σε έναν Ρώσο διπλωμάτη το 1880 ότι «η τέχνη της πολιτικής της σήμερον στηρίζεται στην εξής απλή συνταγή: *«όσο ο κόσμος άρχεται βάσει μίας ρευστής ισορροπίας πέντε δυνάμεων, προσπάθησε να ανήκει σε μία από τις τρεις»*². Η παραπάνω ρήση είναι τόσο πυκνή σε νόημα, που αποδίδει τις θεμελιώδεις αρχές των διεθνών σχέσεων της υπόψη περιόδου. Η ανάλυση και επεξήγηση της θα αποδώσει μία περιεκτική ματιά στην σχέση μεταξύ των πρωταγωνιστών του ύστερου 19^{ου} αιώνα, καθώς και στον τρόπο που διευθετούσαν τα διεθνή ζητήματα.

Καταρχάς, αναγνωρίζεται ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις έχουν συγκεκριμένο αριθμό βάσει του συσχετισμού της συνολικής ισχύος. Μία χώρα για να απολαμβάνει το καθεστώς της Μεγάλης Δύναμης πρέπει απαραίτητως να μπορεί μέσω αποφάσεων και ενεργειών να επηρεάσει άμεσα ή έμμεσα την δράση των υπόλοιπων Μεγάλων Δυνάμεων ανά την υφήλιο³. Στην εξεταζόμενη περίοδο οι Μεγάλες Δυνάμεις ήταν ονομαστικά, η Αγγλία, η Ρωσία, η Γαλλία, η Γερμανία, η Ιταλία και η Αυστρο-Ουγγαρία, οι οποίες απάρτιζαν το Κονσέρτο της Ευρώπης. Το παραπάνω άτυπο, αλλά διαρκές όργανο λειτουργούσε δια της ομοφωνίας και καθόριζε εν πολλοίς την τύχη ολόκληρου του κόσμου.

---

¹ Bartlett, C. J. (1996). Peace, War and the European Powers, 1814–1914. Palgrave Macmillan. σελ. 94. ISBN 9780312161385.

² Bartlett, C. J. (1996). σελ 106

³ Bartlett, C. J. (1996). σελ 95

Η αλληλεπίδραση των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν απαραίτητη για να επιτευχθεί η αναγκαία ομοφωνία και λάμβανε την μορφή του ανταγωνισμού, της συνεργασίας, της συνεννόησης ή του συνδυασμού των ανωτέρων, όταν τα συμφέροντα ήταν πολυσύνθετα. Ζητήματα που ήταν ικανά να διαταράξουν την ισορροπία της ισχύος και το status quo επιλύονταν στα πλαίσια συνεννοήσεων ή αντενεργειών. Αυτά τα ζητήματα, ονομαζόντουσαν «διεθνείς κρίσεις» και πήγαζαν από δύο κύριες αφορμές: πρώτον, από τις άμεσες ενέργειες μίας Μεγάλης Δύναμης σε χώρο όπου υπήρχαν συμφέροντα μίας άλλης και δεύτερον, από συγκρούσεις τρίτων μερών, οι οποίες ήταν ικανές να συμπαρασύρουν στην σύγκρουση και τις ίδιες. Συνεπώς, για την προώθηση και την διαφύλαξη των εθνικών συμφερόντων τους δημιουργήθηκε ένα περίπλοκο σύστημα αμοιβαίων σχέσεων μεταξύ τους, το οποίο συνοψίζεται σε Σχήματα Συνεργασίας και Ανταγωνισμού, τα οποία δρούσαν εντός του συλλογικού οργάνου.

1.2 Συσχετισμοί Ισχύος: Σχήματα Συνεργασίας και Ανταγωνισμού

Ο Λόρδος Πάλμερστον σε μία αποστροφή του λόγου του στο βρετανικό κοινοβούλιο είχε περικλύσει σε δύο γραμμές, έναν από τους βασικούς νόμους των διεθνών σχέσεων: «(Οι Βρετανοί) Δεν έχουμε αιώνιες φιλίες. Δεν έχουμε παντοτινούς εχθρούς. Έχουμε αιώνια και παντοτινά συμφέροντα και αυτά είναι χρέος μας να ακολουθήσουμε...»⁴. Την περίοδο από το 1871 έως τον ελληνοτουρκικό πόλεμο, τα συμφέροντα και οι επιδιώξεις των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν κατά βάση σταθερές, και αυτά καθόριζαν τους χώρους ενδιαφέροντος στους οποίους δραστηριοποιούνταν.

Παρακάτω θα γίνει μία γρήγορη ανάλυση των συμφερόντων και των χώρων ενδιαφέροντος της κάθε μίας δύναμης. Κατ' αυτόν τον τρόπο θα ερμηνευθούν οι λόγοι που οδήγησαν στην δημιουργία των Σχημάτων Συνεργασίας και Ανταγωνισμού μεταξύ τους και θα αποδοθεί με τον πιο εμφανή τρόπο η δυναμικότητα της Ανατολικής Μεσογείου ως προς την γεωπολιτική σημασία της.

Πρώτη μεταξύ των Δυνάμεων θεωρούνταν η Βρετανία. Η αχανής αυτοκρατορία που δημιούργησε, απλωνόταν μέσα από προτεκτοράτα, κτήσεις και αποικίες σε όλη την υδρόγειο. Φύσει ναυτική δύναμη, αναγνώριζε τον έλεγχο των θαλάσσιων διαύλων ως στόχο υψίστης στρατηγικής σημασίας, αφού αφενός μέσω

---

⁴ HC Deb 01 March 1848 vol 97 cc22. Palmerston's speech, House of Commons, 1 March 1848 TREATY OF ADRIANOPLE—CHARGES AGAINST VISCOUNT PALMERSTON.

αυτού επιτυγχανόταν η επικοινωνία της μητροπολιτικής νήσου με τις υπερπόντιες αποικίες της, αφετέρου δε εξασφάλιζε την ασφάλεια της ίδιας της νήσου. Ο χώρος της Ανατολικής Μεσογείου ήταν κρίσιμος στην στρατηγική θεώρηση του Ναυαρχείου⁵, με σημεία κλειδιά, για τον έλεγχο της τα Στενά του Βοσπόρου και την πρόσφατα δημιουργηθείσα διώρυγα του Σουέζ.

Τα στενά του Βοσπόρου λειτουργούσαν ως ανάχωμα έναντι της καθόδου της Ρωσίας στην Ανατολική Μεσόγειο και των επιθυμιών της για ευθεία αμφοβήτηση της εμποδωμένης βρετανικής ναυτικής κυριαρχίας στον εκεί χώρο. Ωστόσο, με την δημιουργία της Διώρυγας του Σουέζ 1869⁶, την απόκτηση της Κύπρου το 1878 και την κατάληψη της Αιγύπτου το 1882, η Βρετανία ξεκίνησε να προσανατολίζει την κύρια προσπάθεια της προς την Αίγυπτο, χωρίς όμως να εγκαταλείψει πλήρως την τύχη των Στενών. Το παραπάνω εξηγείται στην επίτευξη επικοινωνίας με τις Ινδίες μέσω του διάπλου της Διώρυγας του Σουέζ, που προστατευόταν από το στρατηγικό σύστημα Μάλτας – Κύπρου – Αιγύπτου. Συνεπώς, τα Στενά δεν απώλεσαν την αξία τους, αλλά λειτουργούσαν πλέον συμπληρωματικά για την διατήρηση της κυριαρχίας στην Μεσόγειο.

Η τσαρική Ρωσία ήταν η συντηρητική δύναμη της Ευρώπης. Η εξωτερική πολιτική της μεταχειρίζονταν έντονα τις έννοιες της φυλής και της θρησκείας, ως παράγοντες επιρροής στα κράτη της Ανατολικής Ευρώπης. Η πρώτη περιοχή ενδιαφέροντός της ήταν τα Βαλκάνια και τα Στενά του Βοσπόρου, μέσω των οποίων θα αποκτούσε πρόσβαση στην Μεσόγειο. Η δεύτερη περιοχή ήταν η Άπω Ανατολή, λόγω των εκτάσεων και των πρώτων υλών που μπορούσε να της προσπορίσει. Η τρίτη περιοχή ενδιαφέροντός της αφορούσε το εσωτερικό της, καθότι η δυτικοποίησή της, μέσω του εκβιομηχανισμού και του εκσυγχρονισμού της οικονομίας της, αντλούσε τεράστιους πόρους.

Η ηπειρωτική υπερδύναμη της εποχής ήταν η Γερμανία. Η ενοποίηση, μέσα από τους πολέμους του 1866 και του 1870, ανέδειξε το άστρο του Bismarck και το μεγαλείο του Πρωσικού Γενικού Επιτελείου. Παρά την ισχύ της η ενωμένη Γερμανία είχε να αντιμετωπίσει τις βρεφικές ασθένειες που αντιμετωπίζουν όλοι οι νεαροί θεσμοί, ενώ παράλληλα έπρεπε να βρει θέση και αφήγημα στην ήδη υπάρχουσα τάξη

---

⁵ Ήταν τέτοια η σημασία που ο Βασιλικός Στόλος της Μεσογείου αποτελούσε και συνεχίζει να αποτελεί μία από τις πιο σημαντικές διοικήσεις που μπορεί να αναλάβει Ανώτατος Αξιωματικός του Βασιλικού Ναυτικού.

⁶ Τα δικαιώματα της Διώρυγας απέκτησε η Βρετανική Κυβέρνηση κατά πλειοψηφία το 1875, κατόπιν χρεωκοπίας του Ισμαήλ Πασά.

των πραγμάτων. Ο ενδόμυχος και συνάμα πιο ρεαλιστικός φόβος της Γερμανίας ήταν η αντιμετώπιση ενός διμέτρου πολέμου. Η απομόνωση της Γαλλίας ήταν ο μόνος τρόπος για να αποφευχθεί αυτή η πιθανότητα, γεγονός το οποίο την ώθησε στο να προχωρήσει σε μία σειρά από συμφωνίες για την εξασφάλιση των ανατολικών συνόρων της⁷.

Από την άλλη πλευρά όμως, η επιβεβαιωμένη ισχύς της οικονομίας και του στρατού της επέτρεπε σε μέρος της γερμανικής ηγεσίας να καταστρώνει μεγαλεπήβολα σχέδια. Τα παραπάνω εκφράστηκαν αμέσως μετά την ενοποίησης εντός του Reichstag, αλλά τέθηκαν σε εφαρμογή πολύ αργότερα. Η απομάκρυνση του Bismarck από την καγκελαρία το 1890 ακολουθήθηκε από την εγκαινίαση της Weltpolitik από τον Κάιζερ Γουλιέλμο Β' το 1896. Σύμφωνα με αυτή, η Γερμανία έπρεπε να διεκδικήσει ενεργά πρωταγωνιστικό ρόλο στη διεθνή τάξη των πραγμάτων και να μετεξελιχθεί σε οικουμενική δύναμη.

Η Γαλλία βρισκόταν στον αντίποδα της Γερμανικής ισχύος. Η άλλοτε υπερδύναμη της ηπειρωτικής Ευρώπης, που ήταν σε θέση να αμφισβητεί το σύνολο των υπόλοιπων δυνάμεων, βρισκόταν σε φάση ανασύνταξης και ενδοσκόπησης. Η ήττα στον Γαλλο-Πρωσικό Πόλεμο του 1870 δεν ήταν καταστροφική για το κράτος, αλλά έδωσε ένα συντριπτικό πλήγμα στην υπερηφάνεια και τον εγωισμό του γαλλικού έθνους. Η κύρια προσπάθεια της Γαλλίας εστίαζε στην ανασύνταξη των δυνάμεων της προκειμένου να αναμετρηθεί ξανά με την Γερμανία, ώστε να αποκαταστήσει την εθνική υπερηφάνεια και τα χαμένα εδάφη της. Η προσπάθεια αυτή μεταφράστηκε σε προσάρτηση νέων αποικιών και τον εκσυγχρονισμό του στρατού της. Συνεπώς, τα συμφέροντα της μοιράζονταν μεταξύ των υπερπόντιων κτήσεων της και του ευρωπαϊκού ρεβανσισμού της.

Η ενοποίηση της Ιταλικής χερσονήσου κάτω από ένα κράτος απέδωσε ένα ισχυρό σύνολο, το οποίο όμως είχε αρκετά δομικά προβλήματα να λύσει. Η περιοχή των συμφερόντων της Ιταλίας ήταν η Μεσόγειος. Ο ανταγωνισμός με την Γαλλία για την Βόρεια Αφρική και οι ακτές της Αδριατικής αποτελούσαν τους δύο χώρους, όπου η Ιταλία επεδίωκε την προώθηση των συμφερόντων της.

Τέλος, η Αυστρο-Ουγγαρία παρά την σταδιακή παρακμή της παρέμενε ακόμα μία αξιόλογη δύναμη στην κεντρική Ευρώπη. Τα συμφέροντά της περιορίζονταν στην Βαλκανική Χερσόνησο και στον ανταγωνισμό με την Ρωσία, για την απόκτηση

---

⁷ Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 97-98.

εδαφών και επιρροής στην καταρρέουσα Οθωμανική Αυτοκρατορία. Όπως και η Γερμανία, έτσι και η Αυστρία αντιμετώπιζε τον κίνδυνο ενός διμέτωπου πολέμου μεταξύ Ιταλίας και Ρωσίας, ανάγοντας σε ζωτική ανάγκη την πρόσδεση της σε μία ισχυρή δύναμη.

Τα σχήματα που δημιουργήθηκαν για να εξυπηρετήσουν ή να υποσκάψουν τα προαναφερθέντα συμφέροντα ήταν πολλά. Κύριος ρυθμιστής των πραγμάτων, χάρην της εκούσιας απουσίας της Βρετανίας, ήταν η Γερμανία του Bismarck. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι όλα τα σχήματα προέκυψαν ως απότοκος της δράσεως του. Εν πολλοίς, ο ίδιος διαμόρφωσε τις εξελίξεις γύρω από τα θέματα της διεθνούς εξωτερικής πολιτικής και ήταν ο ενορχηστρωτής της ισορροπίας των δυνάμεων που πρόεκυψε.

Το πρώτο σχήμα που δημιουργήθηκε ήταν η Διπλή Συμμαχία, με συμβαλλόμενα μέρη την Αυστρία και την Γερμανία. Το 1882 εισήλθε σε αυτήν και η Ιταλία και η συμμαχία πήρε την τελική της μορφή. Η συνθήκη προέβλεπε τις εξής ενέργειες για τις κάτωθι περιπτώσεις: πρώτον, σε περίπτωση που κηρύσσονταν πόλεμος μεταξύ Αυστρίας και Ρωσίας, τότε η Γερμανία θα τάσσονταν στο πλευρό της Αυστρίας, ενώ η Ιταλία θα ήταν ευνοϊκά ουδέτερη. Δεύτερον, σε περίπτωση που η Γαλλία επιτίθονταν στην Ιταλία άνευ αιτίας και αφορμής, τότε η Γερμανία και η Αυστρία θα συμμετείχαν στον πόλεμο στο πλευρό της Ιταλίας και τρίτον σε περίπτωση που η Γαλλία επιτιθόταν στην Γερμανία, τότε η Ιταλία θα συνέδραμε την Γερμανία.

Οι σκοποί που εξυπηρετούσε αυτή η συμμαχία είναι πρόδηλοι. Η ανάγκη απομόνωσης της Γαλλίας και η εξασφάλιση του δυτικού πλευρού της έναντι της Ρωσίας ήταν οι δύο κύριοι λόγοι της συνεργασίας των τριών δυνάμεων. Εξίσου πρόδηλα όμως ήταν και τα σημεία τριβής. Πιο συγκεκριμένα, τόσο η Αυστρία όσο και η Ιταλία είχαν αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα στην Βαλκανική χερσόνησο, για τα οποία όμως συμβιβάστηκαν χάρη του μεγαλύτερου προσπορισμένου οφέλους.

Το δεύτερο σχήμα που δημιουργήθηκε ήταν η «Ένωση των Τριών Αυτοκρατόρων», που ως σκοπό είχε την διατήρηση του status quo στην Ανατολική Ευρώπη. Προέβλεπε ότι σε περίπτωση πολέμου μεταξύ ενός εκ των συμβαλλόμενων και μίας άλλης δύναμης, τα άλλα συμβαλλόμενα κράτη θα τηρούσαν στάση φιλικής ουδετερότητας. Ο παραπάνω όρος εξυπηρετούσε τόσο την Ρωσία, όσο και την Γερμανία. Από την μία πλευρά, η Ρωσία εξασφάλιζε ότι σε περίπτωση πολέμου με την Βρετανία, η Γερμανία και η Αυστρία θα στηρίζουν το κλείσιμο των Στενών, ενώ

από την άλλη, η Γερμανία εξασφάλιζε τα ανατολικά της σύνορα, σε περίπτωση σύγκρουσης με την Γαλλία⁸.

Επιπλέον, υπήρχε ο όρος της διατήρησης της υφιστάμενης κατάστασης στην Βαλκανική Χερσόνησο και μεταβολή αυτής μόνο κατόπιν συμφωνίας. Ωστόσο, η αδυναμία εφαρμογής αυτού του όρου ήταν που διέλυσε την συμμαχία δύο φορές, λόγω του εντεινόμενου ανταγωνισμού της Αυστρίας με την Ρωσία για επιρροή στην Βαλκανική. Η πρώτη περίοδος διήρκησε από το 1872 έως το 1878 και η δεύτερη από το 1881 έως το 1887. Και οι δύο έληξαν κατόπιν κρίσεως στα Βαλκάνια.

Το κενό στην ισορροπία ισχύος, όσον αφορά στους συσχετισμούς στην Ανατολική Ευρώπη και την Μεσόγειο ήρθαν να καλύψουν δύο σχήματα που δημιουργήθηκαν τον ίδιο χρόνο που κατέρρευσε η «Ένωση των Αυτοκρατόρων». Το πρώτο σχήμα αφορούσε την Γερμανία και την Ρωσία και προέβλεπε ουδετερότητα αν μέλος αυτής έρθει σε πόλεμο με μία άλλη δύναμη. Οι σκοποί που εξυπηρετούσε δεν άλλαξαν, αφού τα συμφέροντα και οι φόβοι παρέμεναν ίδιοι. Η συνθήκη υπογράφηκε το 1887 και ονομάστηκε Συμφωνία Αντασφάλισης.

Η δεύτερη συμφωνία ήταν ευρύτερης μορφής και συνάφθηκε μεταξύ της Αυστρίας, της Ιταλίας και της Βρετανίας. Οι Μεσογειακές Συμφωνίες του 1887, όπως επικράτησε να ονομάζονται, προέβλεπαν την διατήρηση του status quo στην Μεσόγειο. Οι σκοποί που εξυπηρετούσαν ήταν η ανάσχεση της Ρωσίας στα Βαλκάνια και της Γαλλίας στην Βόρεια Αφρική. Η αιτία της σύμπραξης της Μεγάλης Βρετανίας με τις κεντρικές Δυνάμεις ήταν ο φόβος του Salisbury και του Ναυαρχείου ότι ο Βρετανικός στόλος δεν μπορούσε να αντιμετωπίσει την συνδυασμένη δύναμη του γαλλικού και του ρωσικού στόλου⁹.

Οι φόβοι του Salisbury και του Bismarck, αμέσως επιβεβαιώθηκαν μόλις ο τελευταίος απομακρύνθηκε από την καγκελαρία της Γερμανίας το 1890. Ο διάδοχος του στο αξίωμα του Καγκελάρου δεν ανανέωσε την Συμφωνία Αντασφάλισης και η Ρωσία φοβούμενη την απομόνωση της, ξεκίνησε να προσεγγίζει συστηματικά την Γαλλία από το 1891. Η σύναψη της πλήρους συμμαχίας ήλθε το 1894. Αυτή προέβλεπε ότι σε περίπτωση επίθεσης της Γερμανίας ή της Ιταλίας στην Γαλλία, τότε η Ρωσία θα επιτεθεί στην Γερμανία, ενώ σε περίπτωση που η Γερμανία ή η Αυστρία επιτίθονταν στην Ρωσία, τότε η Γαλλία θα επιτίθονταν στην Γερμανία. Σημαντικό

---

⁸Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 109.

⁹ Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 113.

στοιχείο ήταν ότι πέρα από τις δεσμεύσεις υπήρχε και επιχειρησιακός σχεδιασμός για την υλοποίησή τους.

Η συμφωνία βρίσκονταν ακριβώς στον αντίποδα της Τριπλής Συμμαχίας και των Μεσογειακών Συμφωνιών. Η απομόνωση της Γαλλίας μέσω των πολύπλοκων συμμαχιών του Bismarck είχε επιτευχθεί, αλλά όταν διαφάνηκε και η αποξένωση της Ρωσίας, τότε οι δύο δυνάμεις ωθήθηκαν σε σύμπραξη. Αξίζει να τονιστεί, ότι η ιδέα αυτής της συμμαχίας δεν ήταν καινούρια. Η σκέψη ήδη υπήρχε από τις αρχές του 1880, αλλά η μαεστρία του Bismarck στην αμυντική εφαρμογή της Realpolitik και η φοβία της απολυταρχικής Ρωσίας για τα φιλελεύθερα ιδεώδη της Β' Γαλλικής Δημοκρατίας απομάκρυναν το παραπάνω ενδεχόμενο.

Κομβικό σημείο στην εδραίωση των παραπάνω σχημάτων είναι η ισχνή ανάμιξη της Βρετανίας. Η απουσία της εξηγείται στο δόγμα της «Λαμπράς Απομονώσεως» που εφήρμοξε ο Salisbury. Ο ίδιος βαθιά συντηρητικός θεωρούσε ότι έπρεπε να συγκρατήσει τις δυνάμεις της αλλαγής. Ο ίδιος είχε αποφθεγματικά πει ότι *«οτιδήποτε συμβαίνει θα είναι για το χειρότερο και γι' αυτό είναι προς το συμφέρον μας να συμβαίνουν όσο το δυνατόν λιγότερα»*¹⁰. Η μη σύναψη άμεσων συμμαχιών με τις Μεγάλες Δυνάμεις της εποχής, όμως, επέτρεπε στην Βρετανία ελευθερία δράσης στον υπόλοιπο κόσμο, διότι δεν την δέσμευε στα ακανθώδη ζητήματα της Ευρωπαϊκής Ηπείρου.

1.3 Η γεωπολιτική σημασία της Ανατολικής Μεσογείου

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει ότι ο χώρος της Ανατολικής Μεσογείου, στον οποίο εμπεριέχονται και τα Βαλκάνια, αποτελεί έναν χώρο έντονων προκλήσεων για την διατήρηση της αρχιτεκτονικής της ισορροπίας της ισχύος. Ως εκ τούτου, συνιστούσε έναν από τους βασικούς άξονες γύρω από τον οποίο δημιουργήθηκαν όλα τα παραπάνω σχήματα. Οποιαδήποτε μεταβολή σε αυτή την κρίσιμη περιοχή έθετε εν αμφιβόλω το οικοδόμημα της ειρήνης σε ολόκληρη την ήπειρο. Όπως προφητικά το έθεσε ο Bismarck το 1888 σε μία ομιλία του στο Reichstag *«Η Βουλγαρία... δεν είναι αρκετά σημαντική για να βυθίσει την Ευρώπη σε ένα πόλεμο, από την Μόσχα έως τα Πυρηναία και από την Βόρεια θάλασσα έως το Παλέρμο, του οποίου το αποτέλεσμα κανείς δεν δύναται να προβλέψει και για τον οποίο*

---

¹⁰ Andrew Roberts (2012). Salisbury: Victorian Titan. Faber & Faber. p. 328. ISBN 9780571294176.

*εν τέλει κανείς δεν θα θυμάται γιατί πολέμησε».*¹¹ Μία γενεά μετά, ο μεγάλος Καγκελάριος επιβεβαιώθηκε σε όλα όσα προέβλεψε.

Η αξία της Ανατολικής Μεσογείου δύναται να αναλυθεί σε πέντε σημεία. Πρώτον, αποτελεί κοιτίδα πολλών πολιτισμών και κατέχει ισχυρό αποτύπωμα σε ιστορική, θρησκευτική και πολιτισμική επιρροή. Οι περισσότερες συνιστώσες του δυτικού και ανατολικού πολιτισμού έλκουν την καταγωγή τους σε περιοχές που βρέχονται από αυτή την θάλασσα. Δεύτερον, στα παράλια και στην ενδοχώρα της Ανατολικής Μεσογείου υπάρχει ένα δίκτυο από ανεπτυγμένες και ακμάζουσες πόλεις, που δημιουργούν προϋποθέσεις μίας ισχυρής οικονομίας.

Τρίτον, τα λιμάνια της δημιουργούν λεωφόρους ταχείας επικοινωνίας μεταξύ των επιμέρους εδαφών. Αυτό δημιουργεί γόνιμο έδαφος για το εμπόριο, τόσο σε τοπικό επίπεδο όσο και σε ρόλο διαμετακομισμού των αγαθών που προέρχονται από το εσωτερικό της εκάστοτε ηπείρου. Τέταρτον, κατέχει δύο στρατηγικής σημασίας θαλάσσιες διόδους. Πιο συγκεκριμένα, τα Στενά του Βοσπόρου ελέγχουν την κυκλοφορία από και προς την Μαύρη θάλασσα, ενώ η διώρυγα του Σουέζ επιτρέπει την ταχεία επικοινωνία με την Άπω Ανατολή. Πέμπτον, η θέση των νήσων της Ανατολικής Μεσογείου επιτρέπει την δημιουργία ναυτικών βάσεων προς έλεγχο της.

Όσο υφίστατο μία ισχυρή δύναμη να διατηρεί το status quo στην περιοχή, συγκρατώντας τόσο εξωτερικούς δρώντες όσο και τις εσωτερικές φυγόκεντρες δυνάμεις, η ισορροπία δυνάμεων ήταν σημαντικά πιο εύκολη στην Ανατολική Μεσόγειο. Ωστόσο, η αποσύνθεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας καθιστούσε τον ανταγωνισμό των δυνάμεων για την κρίσιμη αυτή περιοχή όλο και πιο έντονο. Ήταν τέτοια δε η αποδρομή της ισχύος του Οθωμανικού καθεστώτος, που μόνο παράταση ζωής μπορούσε να του χορηγηθεί, μέχρι να αποφασισθεί η διάδοχη κατάσταση.

1.4 Το Ανατολικό Ζήτημα: Εσωτερικοί και Εξωτερικοί Δρώντες.

Αυτό το κενό ισχύος που είχε δημιουργηθεί και η νομή των κτήσεων της παραπαίουσας Οθωμανικής αυτοκρατορίας ονοματίστηκε Ανατολικό Ζήτημα. Οι Μεγάλες Δυνάμεις εκλάμβαναν αυτή την κατάσταση ως ευκαιρία και βάσει της ισχύος τους προέβαιναν στις αντίστοιχες δράσεις. Αυτές οι δράσεις συνοψίζονται σε αυτό που αποκαλείται σήμερα soft power και hard power, δηλαδή σε επέκταση της επιρροής, στην οικονομική και κρατική διείδυση και στην απόκτηση εδαφών.

---

¹¹ Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 116.

Η Ιταλία και η Αυστρο-Ουγγαρία επιχειρούσαν την επέκταση της σφαίρας επιρροής τους στα Βαλκάνια. Οι δυνάμεις αυτές παρά την εγγύτητά τους στην περιοχή δεν μπορούσαν να αποκομίσουν μεγαλύτερα οφέλη, λόγω εσωτερικών δομικών προβλημάτων. Η Αυστρία ήταν μία πολυεθνική αυτοκρατορία και η ένταξη παραπάνω Σλάβων σε αυτήν θα δημιουργούσε σοβαρά προβλήματα κοινωνικών αναταραχών και πιθανόν να διατάρασσε το σύστημα της διαρχίας. Από την άλλη πλευρά, η Ιταλία δεν παρέτασσε ακόμα ένα ισχυρό σύνολο, ώστε να καθοδηγήσει το εγχώριο κεφάλαιο προς ξένες επενδύσεις ή πολλώ δε μάλλον να ανταπεξέλθει σε ένοπλη αντιπαράθεση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Η Γαλλία και η Γερμανία πέτυχαν την οικονομική και κρατική διείσδυση στα περισσότερα κράτη της Ανατολικής Μεσογείου. Η χερσαία απόσταση και η έλλειψη επαρκών ναυτικών δυνάμεων για να ανταγωνιστούν σε αυτό το θέατρο επιχειρήσεων οδήγησε αυτές τις δυνάμεις στην εφαρμογή *soft power* στην περιοχή. Ούτως ή άλλως είχαν σοβαρά οφέλη να αποκομίσουν από την έμμεση ανάμιξη τους.

Η Γερμανία εστίασε τις προσπάθειές της στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και ξεκίνησε την συστηματική διείσδυση ήδη από το 1880¹². Με τον καιρό αυτή έβαινε κλιμακούμενη και μέχρι την εξεταζόμενη περίοδο ο γερμανικός δάχτυλος είχε παρεισφρήσει σε όλες τις βαθμίδες του πολιτικού, στρατιωτικού και οικονομικού επίπεδου. Το οικονομικό μέγεθος της Γερμανίας και η θελκτικότητα που ασκούσε ο έντονος μιλιταρισμός της δεν την εμπόδισαν να επηρεάσει και τα υπόλοιπα κράτη στην περιοχή. Τόσο στην Ελλάδα, όσο και στην Βουλγαρία πολλοί αξιωματικοί έτυχαν μετεκπαίδευσης σε γερμανικές στρατιωτικές σχολές. Η ανάμιξη του στρατού στην πολιτική ζωή ήταν μια κανονικότητα, συνεπώς οι ιδέες που διακινούνταν σε αυτούς τους κύκλους μετακενώνονταν ευκολότερα και στην υπόλοιπη κοινωνία, καλλιεργώντας την γερμανική επιρροή. Επίσης, στον θρόνο της Βουλγαρίας αναρριχήθηκε βασιλέας γερμανικής καταγωγής, ενώ ο διάδοχος του βασιλείου της Ελλάδας παντρεύτηκε την αδελφή του γερμανού Κάιζερ.

Τέλος, ένα ιδιαίτερα σημαντικό γεγονός είναι ότι μετά τον γάμο του διαδόχου με την αδερφή του Κάιζερ το 1889, το γερμανικό κεφάλαιο αγόρασε μαζικά ελληνικά ομόλογα τα οποία προβάλλονταν ως φερέγγυα. Η πτώχευση του 1893 έφερε σε δεινή

---

¹² BRIDGE, F.R. & BULLEN Roger, *The great powers and the European states system 1814–1914*, Pearson Education Limited, Great Britain 2005, p.266

θέση τους Γερμανούς ομολογιούχους, ενώ η επακόλουθη στάση των ελληνικών κυβερνήσεων προκάλεσε την περαιτέρω μίση τους.

Κοινό χαρακτηριστικό όλων των Μεγάλων Δυνάμεων που προαναφέρθηκαν ήταν ότι δεν επιθυμούσαν την διατάραξη του status quo στην περιοχή, διότι δεν ήταν στα άμεσα συμφέροντα τους. Από την άλλη πλευρά, οι κατ'εξοχήν παρεμβατικές δυνάμεις ήταν η Ρωσία και η Βρετανία, με την κάθε μία από αυτές να έχει διαφορετικά κίνητρα που τροφοδοτούσαν τον παρεμβατισμό τους.

Από την μία πλευρά ο παρεμβατισμός της Ρωσίας λάμβανε την μορφή αναθεωρητισμού της καθεστηκυίας τάξης, διότι προσπαθούσε να βρει μία διέξοδο προς την Μεσόγειο. Μόνιμο κώλυμα προς αυτή την κατεύθυνση ήταν τα στενά του Βοσπόρου και ο ηπειρωτικός κορμός των Βαλκανίων. Εκμεταλλευόμενη την υπέρτερη ένοπλη ισχύ της έναντι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, επιχείρησε πολλάκις την απόκτηση εδαφών μέσω του πολέμου.

Παράλληλα, εφαρμόζοντας το δόγμα του Πανσλαβισμού και εμπορούμενη τον μανδύα της υπερμάχου των απανταχού Ορθοδόξων επέκτεινε άμεσα ή έμμεσα την επιρροή της στην περιοχή των Βαλκανίων. Και τα δύο αφηγήματα γεννούσαν αφορμές σύγκρουσης με την Οθωμανική Αυτοκρατορία προς απόσπαση εδαφών και προνομίων, που θα την οδηγούσαν προς την πολυπόθητη διέξοδο στα νερά της Μεσογείου. Παράλληλα, μέσω αυτών πέτυχε την ολική διείσδυση στην Βουλγαρία, καθώς και σε ένα μεγάλο κοινωνικό στρώμα, τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Σερβία.

Από την άλλη πλευρά, ο παρεμβατισμός της Βρετανίας πήγαζε από το αίσθημα συντηρητισμού της και την ανάγκη διατήρησης της υφιστάμενης κατάστασης. Το status quo στην Ανατολική Μεσόγειο διασφάλιζε τα βρετανικά συμφέροντα στην περιοχή, παρείχε προστασία στην θαλάσσια επικοινωνία με τις Ινδίες μέσω του Σουέζ και προφύλασσε την Βρετανική κυριαρχία στην Μεσόγειο από νέες προκλήσεις. Παρότι και η ίδια αποσπούσε εδάφη από την Οθωμανική Αυτοκρατορία, θεωρούσε ότι η διατήρηση του Μεγάλου Ασθενή εν ζωή συνέδραμε ουσιαστικά στην ισορροπία των δυνάμεων και ήταν κομβικής σημασίας για την ανακοπή την ρωσικής εξάπλωσης. Επίσης, η ίδια προτιμούσε να μην εισέλθει σε μία δαπανηρή σύγκρουση για τον διαμελισμό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αλλά να προωθήσει τα συμφέροντα της στον υπόλοιπο κόσμο.

Για τους εσωτερικούς δρώντες της περιοχής η κατάσταση ήταν εκρηκτική. Το Ανατολικό Ζήτημα όπως είχε διευθετηθεί μετά το Συνέδριο του Βερολίνου

προέβλεπε την διατήρηση ενός εύθραυστου status quo στα Βαλκάνια. Η Ρουμάνια, η Σερβία και το Μαυροβούνιο ανεξαρτητοποιήθηκαν επίσημα. Η Βοσνία πέρασε υπό την κηδεμονία της Αυστρο-Ουγγαρίας, η Ελλάδα προσάρτησε την Θεσσαλία και η Οθωμανική Αυτοκρατορία έλαβε ως αντίδωρο την εγγύηση της παράτασης της ζωής της.

Η σημαντικότερη, όμως, μεταβολή του Συνεδρίου ως προς αυτό της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ήταν ο διαμελισμός της Μεγάλης Βουλγαρίας. Το Μακεδονικό τμήμα της παρέμεινε υπό τον έλεγχο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, η επαρχία της Ανατολικής Ρωμυλίας με την σημαντική ελληνική μειονότητα έγινε ημιαυτόνομη υπό Οθωμανική επικυριαρχία και η Βουλγαρία κράτησε τα υπόλοιπα εδάφη που της είχαν παραχωρηθεί.

Το Συνέδριο παρότι έδωσε μία διπλωματική λύση στην κρίση που δημιούργησε ο Ρωσο-Τουρκικός Πόλεμος του 1877 και η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, δεν διευθέτησε με τρόπο οριστικό τις εκκρεμότητες του Ανατολικού Ζητήματος. Κάτι τέτοιο δεν ήταν εφικτό ούτως ή άλλως. Ο έντονος εθνικισμός των Βαλκανικών κρατών δημιουργούσε αλυτρωτικά κινήματα και κατ' επέκταση γόνιμο έδαφος για την ανάκυψη νέων τοπικών κρίσεων. Οι διαδοχικές κρίσεις κατά την εικοσαετία από το Συνέδριο του Βερολίνου έως τον Ατυχή Πόλεμο επιβεβαίωσαν το γεγονός ότι η Βαλκανική χερσόνησος ήταν ένα καζάνι που έβραζε. Δεν είναι τυχαίος άλλωστε ο χαρακτηρισμός που δόθηκε στα Βαλκάνια, ως «πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης»¹³.

Η κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας του 1885 με την επακόλουθη προσάρτηση της από την Βουλγαρία απέδωσε ένα πιο σταθερό σύστημα ισορροπίας, αφού τα Βαλκανικά κράτη δεν ήταν σε θέση να αντιμετωπίσουν μεμονωμένα την Οθωμανική Αυτοκρατορία, αλλά η σύμπραξη μεταξύ τους έθετε το ισοζύγιο ισχύος περίπου στην μέση. Όμως παρά τις προσπάθειες, η μεταξύ τους συνεργασία δεν απέδωσε καρπούς. Έτσι η πρόσδεση των εθνικών τους φιλοδοξιών στα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων κρίθηκε ως μονόδρομος.

---

¹³ Η ιστορία δικαίωσε τον όρο

1.5 Η δυναμική του ξένου παράγοντα στο Ανατολικό Ζήτημα πριν τον πόλεμο.

Στις αρχές τις δεκαετίας του 1890, η διάλυση των συμφωνιών του Bismarck οδήγησε σε ένα κόσμο πιο ρευστό και επικίνδυνο. Το 1895 ο πρωθυπουργός Salisbury παραδέχτηκε μέσα στο Βρετανικό κοινοβούλιο ότι *«Οι κυβερνήσεις μπορούν να κάνουν πολύ λίγα πράγματα την σήμερα ημέρα. Η εξουσία έφυγε από τα χέρια του πολιτικού άνδρα, αλλά δεν είμαι καθόλου σίγουρος σε ποιανού τα χέρια έχει περάσει»*¹⁴, θέλοντας να καταδείξει ότι η πολιτική εν μέρει άγονταν από τις εξελίξεις και ήταν δύσκολο πλέον να τις διαμορφώσει μέσω συγκροτημένης στρατηγικής.

Παρότι η διατήρηση του status quo ήταν ακόμα η εδραιωμένη προοπτική, ο έντονος εθνικισμός, τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα και η περιχαράκωση σε στρατόπεδα ενέτειναν τον ανταγωνισμό για επιρροή και κτήση διεθνώς. Την ίδια στιγμή που η Ελλάδα συνέχιζε να επιδιώκει τα διαρκή της συμφέροντα, οι προσπάθειες των βαλκανικών κρατών για την κατάκτηση της Μακεδονίας έγιναν ακόμα πιο εντατικές. Η ολοκληρωτική προσάρτηση αυτού του εδάφους από μόνο ένα κράτος ήταν ικανή να διαταράξει καθοριστικά την τοπική ισορροπία δυνάμεων. Ως εκ τούτου, η Μακεδονία αναδείχθηκε σταδιακά ως το μήλον της έριδος για τις Βαλκανικές δυνάμεις, εντείνοντας τον αμοιβαίο ανταγωνισμό και τις μεταξύ τους αντενέργειες. Παράλληλα, η έντονη ανάμιξη των Μεγάλων Δυνάμεων στα εν λόγω κράτη καθιστούσε πιθανές τις προστριβές στα Σχήματα Συνεργασίας και Ανταγωνισμού άμα τη εμφανίσει ενός βαλκανικού πολέμου, καθιστώντας έναν ευρωπαϊκό πόλεμο ρεαλιστικό ενδεχόμενο. Συνεπώς, για να διατηρηθεί η αρχιτεκτονική της διατήρησης της καθεστηκυίας τάξης ήταν κρίσιμης σημασίας να επιτευχθούν τα κάτωθι: πρώτον, η διευθέτηση των κρίσεων του Ανατολικού Ζητήματος να γίνεται εντός του Ευρωπαϊκού Κονσέρτου και δεύτερον να περιορίζονται από αυτό οι μονομερείς ενέργειες των εσωτερικών δρώντων.

Σε ισχύ την δεδομένη στιγμή ήταν μόνο η Γαλλο-Ρωσική Συμμαχία και η Τριπλή Συμμαχία των κεντρικών Δυνάμεων. Ωστόσο, το πνεύμα των Μεσογειακών Συμφωνιών και της Ένωσης των Τριών Αυτοκρατόρων είχε ακόμα επιρροή στην εξωτερική πολιτική των εμπλεκόμενων Δυνάμεων. Η Αυστρο-Ουγγαρία και η Βρετανία εργάζονταν στενά για την προώθηση των Βαλκανικών συμφερόντων τους,

---

¹⁴ Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 95

αλλά η απόρριψη του αιτήματος για σύναψη Συμμαχίας από την Βρετανική πλευρά κατέστησε την Αυστρο-Ουγγαρία νευρική ως προς την υποσχόμενη υποστήριξη που θα της προσέφερε η Βρετανία. Οι εγγυήσεις δια στόματος Salisbury ότι «δεν έχει προκύψει οποιαδήποτε μεταβολή στην πολιτική της Βρετανίας ως προς το Ανατολικό ζήτημα και την σημασία των Στενών» ήταν σημαντικές, αλλά δεν ήταν δεσμευτικές ελλείψει μιας Συμφωνίας¹⁵. Παράλληλα, από τα τέλη 1895 η παραδοχή της αδυναμίας του Βασιλικού στόλου να κρατήσει τα στενά απέναντι στον ρωσικό μεγάλωσε το χάσμα μεταξύ τους, ενώ στις αρχές του 1897 οι δύο Δυνάμεις επιφυλάσσονταν για πλήρη ελευθερία ενεργειών στην περιοχή.

Οι Βρετανοί ήταν βαθιά πεπεισμένοι ότι μία κάθοδος των Ρώσων στα Στενά ήταν επικείμενη, αλλά τον Δεκέμβριο του 1896 η ηγεσία της Ρωσίας εξέτασε και απέρριψε αυτό το ενδεχόμενο θεωρώντας ότι ο πόλεμος θα ήταν εξαιρετικά δαπανηρός και θα απορροφούσε πόρους από άλλες σημαντικότερες μεταρρυθμίσεις και προσπάθειες¹⁶. Έτσι η Ρωσία αποφάσισε ότι ήταν πιο συμφέρουσα η διατήρηση του status quo στην Βαλκανική και η παράταση ζωής στο Οθωμανικό καθεστώς, από την προοπτική μίας διεθνούς κρίσης. Υπό αυτό το πρίσμα, προέκυψε για ακόμη μία φορά σύγκλιση συμφερόντων ανάμεσα στις δυνάμεις που αποτελούσαν την πάλαι ποτέ «Ένωση των Αυτοκρατόρων». Η εντεινόμενη διείσδυση της Γερμανίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και η αυξανόμενη συνεννόηση μεταξύ της Γερμανίας και της Ρωσίας στα αμοιβαία τους ζητήματα, συνέπεσε με την κοινή διάθεση της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Ρωσίας για την διατήρηση του status quo στην περιοχή, η οποία εκφράστηκε με αφορμή το Κρητικό Ζήτημα και τον Ατυχή Πόλεμο του 1897¹⁷.

Συνεπώς, το εγχείρημα της Ελλάδας να εισβάλλει σε τουρκικό έδαφος και να εκβιάσει μέσω ενός τετελεσμένου την αλλαγή του status quo στην Ανατολική Μεσόγειο, ήρθε σε μία στιγμή όπου ο ξένος παράγοντας ήταν αντίθετος προς αυτό. Τόσο τα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων όσο και τα κράτη της Βαλκανικής ήταν αντίθετα με αυτή την προοπτική, συνεπώς η Ελλάδα ξεκίνησε τον πόλεμο χωρίς συμμάχους και διεθνή υποστήριξη.

---

¹⁵ Jefferson, M. (1960). Lord Salisbury and the Eastern Question, 1890-1898. *The Slavonic and East European Review*, 39 (92), 44-60. σελ. 53-55

¹⁶ Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 130

¹⁷ Jefferson, M. (1960). ο.π., σελ. 56 . Δες επίσης P Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 131

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^ο

ΤΑ ΣΥΜΦΕΡΟΝΤΑ ΚΑΙ Η ΔΡΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟ

2.1 Ο Ελληνισμός και το Ελλαδικό Κράτος

Η θέση της Ελλάδας στην Ανατολική Μεσόγειο της προσδίδει μοναδικά πλεονεκτήματα και συνάμα διαχρονικά προβλήματα. Ο Ελληνικός κόσμος κατοικεί την περιοχή εξ αρχαιοτάτων χρόνων και μέσω τολμηρών ναυτικών εξορμήσεων γνώρισε και αποίκισε το σύνολο της λεκάνης της Μεσογείου και των παραλίων της Μαύρης Θάλασσας. Το φως της κλασικής αρχαιότητας και η εξάπλωση των ελληνιστικών χρόνων εδραίωσε τον ελληνικό πολιτισμό ως κυρίαρχο στην περιοχή, ενώ η βυζαντινή κληρονομιά του έδωσε μία κοσμοπολίτικη αίγλη.

Παρά την πτώση και την υποδούλωση ο ελληνισμός δεν έσβησε. Η ελπίδα για όσα έχασε, έγινε στοίχος και τραγούδι. Το ποντιακό παραδοσιακό άσμα «Πάρθεν η Ρωμανία» ακούγεται να λέει:

«Μην κλαις μην κλαις Αη-Γιάννε μου και μη δερνοκοπάσαι,
η Ρωμανία πέρασεν η Ρωμανία επάρθεν,
η Ρωμανία αν πέρασεν ανθεί και φέρει κι άλλο»¹⁸

Οι δυνάμεις του ελληνισμού έχουν ρίζες σε αυτά τα χώματα και σαν τον σπόρο ο Έλληνας βρήκε την δύναμη να αναδυθεί από τα οθωμανικά δεσμά. Η ελληνική επανάσταση του 1821 αποτίναξε τον οθωμανικό ζυγό και χάρισε στους Έλληνες την δική τους ελεύθερη πατρίδα. Ωστόσο, το κράτος των Ελλήνων ορίστηκε σε έκταση δυσανάλογη με το μέγεθος αυτού που η αντίληψη του ελληνικού κόσμου θεωρούσε δίκαια και απαιτητή. Πριν την επανάσταση, ο εθνεγέρτης Ρήγας Βελεστινλής στην Χάρτα του οριοθετούσε τον Ελληνικό κόσμο σε όλες τις περιοχές που κείτονταν νοτίως του Δούναβη¹⁹. Παράλληλα, στο μνημειώδες έργο του «Νέα Πολιτική Διοίκηση των κατοίκων της Ρούμελης της Μ. Ασίας των Μεσόγειων

---

¹⁸ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ, Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: Α' Γενικού Λυκείου, Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

¹⁹ ΛΙΒΙΕΡΑΤΟΣ, Ε. (2008). Ρήγας Βελεστινλής, *Η Χάρτα της Ελλάδος, 1796-97, συνοδευτικό έντυπο της μόνιμης έκθεσης χαρτών "Η Κοζάνη στον Κόσμο των Χαρτών"*, Κοζάνη: Λαοσάβειος Δημοτική Χαρτοθήκη,

Νήσων και την Βλαχομπογδανιάς» έκανε λόγο για την συγκρότηση μίας Παμβαλκανικής Δημοκρατίας στηριγμένη στο ελληνικό πνεύμα²⁰.

Παρότι θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι ο Ρήγας μεροληπτούσε υπέρ του ελληνικού στοιχείου, οι σκέψεις του δεν πρέπει να θεωρηθούν ούτε αίολες, αλλά ούτε και ανέφικτες. Δύο γεγονότα για την διαπίστωση της εμπέλειας της επιρροής και της δυναμικότητας των Ελλήνων στην περιοχή είναι τα γνωστά κάτωθι: πρώτον η μυστική οργάνωση «Φιλική Εταιρεία», στην οποία μυήθηκαν πλήθος εκ των πρωταγωνιστών της Επανάστασης του 1821 και διάνοιξε τον δρόμο για το ξέσπασμα της, ιδρύθηκε από Έλληνες στην Οδησό της Ρωσίας. Η παραπάνω πόλη που βρίσκεται στα βόρεια παράλια της Μαύρης Θάλασσας, απέχει μία ικανή απόσταση από την Ρούμελη και τον Μοριά, ειδικά αν αναλογιστεί κανείς τα μέσα και τις δυσκολίες της εν λόγω εποχής. Η γεωμετρική εξάπλωση των Φιλικών ανάμεσα στις τάξεις του ελληνισμού σε μόλις μία επταετία καταδεικνύει την δυναμική του δικτύου που ένωνε τους Έλληνες μεταξύ τους, αλλά και τον πόθο των Ελλήνων για ελευθερία.

Δεύτερον, το πρελούδιο της επανάστασης, πριν εκδηλωθεί μαζικά στον κυρίως Ελλαδικό χώρο, διαδραματίστηκε στην Μολδοβλαχία. Εκεί κρίθηκε συμφέρον από τον Αλέξανδρο Υψηλάντη να εισβάλει, σε μία προσπάθεια να συμπαρασύρει και τους υπόλοιπους βαλκανικούς λαούς, ορμώμενος από το πνεύμα των κελευσμάτων του Ρήγα. Η παραπάνω πράξη κρίθηκε εκ του αποτελέσματος εσφαλμένη. Ωστόσο, η μη εχθρική στάση του εντόπιου πληθυσμού απέναντι σε ένα ελληνικό κατά πλειοψηφία επαναστατικό σώμα, δεικνύει τουλάχιστον την ανοχή σε μία πιθανή μετάβαση της καταστάσεως.

Οι Φιλικοί παρότι επιβεβαίωσαν την συλλογιστική του Ρήγα, δεν κατάφεραν να την πραγματοποιήσουν. Άναψαν όμως την φλόγα της επανάστασης που μας κληροδότησε το σύγχρονο ελληνικό κράτος. Ο πρώτος κυβερνήτης αυτού, ο Ιωάννης Καποδίστριας, πριν την έλευση του στην χώρα, βολιδοσκοπούσε την πιθανότητα να ενσωματωθούν στον εθνικό κορμό του υπό σύσταση κράτους η Ήπειρος, η Μακεδονία, τα νησιά του Αιγαίου, η Κρήτη και η Κύπρος. Ο Καποδίστριας απέβλεπε μέσω αυτής της ενσωμάτωσης σε έναν διττό σκοπό: αρχικά στην εξασφάλιση της οικονομικής του επιβιωσιμότητας και έπειτα στην ένταξη των συμπαγών ελληνικών

---

²⁰ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ, Ρήγας, *Τα Επανάστατικά: Επανάστατική Προκήρυξη – Τα Δίκαια του Ανθρώπου – Το Σύνταγμα – Ο Θούριος Ύμνος Επανάστατικός*, Επιμέλεια: Καραμπερόπουλος Δημήτριος, Εκδόσεις Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2005

πληθυσμών στον κορμό του. Ωστόσο, τα όρια του νεοσυσταθέντος κράτους δεν επιβεβαίωσαν τις επιθυμίες του Κυβερνήτη, αλλά ούτε και τους δίκαιους πόθους των παραπάνω πληθυσμών, που παρά τους αγώνες τους κατά την επανάσταση, ορίστηκε να ζουν εκτός της ελληνικής επικράτειας.

Συνεπώς, η ίδρυση του ελληνικού κράτους διαίρεσε τον ελληνικό κόσμο σε τρεις σφαίρες: στους υπηκόους του ελληνικού κράτους, στους Έλληνες που κατοικούσαν σε περιοχές που λογίζονταν ως αλύτρωτες και τέλος, στην διασπορά των ομογενών με τις εστίες τους ανά την υφήλιο. Διακαής πόθος όλων ήταν το κράτος να ενώσει και να ταυτίσει τις δύο πρώτες σφαίρες και κατ'αυτόν τον τρόπο να επέλθει η εδαφική ολοκλήρωση της επικράτειας. Από εδώ και στο εξής την σκέψη του Ελληνισμού και κατ' επέκταση της εντόπιας κοινωνίας μονοπωλούσαν τρία ζητήματα: η θέση της Ελλάδας στον κόσμο, τα δίκαια του Ελληνισμού και οι κίνδυνοι που απειλούσαν τα δύο πρώτα. Τα παραπάνω ζητήματα σχηματοποιήθηκαν και εκφράστηκαν μέσα από την ιδεολογία που ονομάστηκε Μεγάλη Ιδέα.

2.2 Η Μεγάλη του Έθνους Ιδέα

Η Μεγάλη του Έθνους Ιδέα αποτελεί ένα από τα πιο σημαντικά κεφάλαια της σύγχρονης ιστορίας του ελληνικού έθνους. Διαπέρασε όλο το φάσμα της κοινωνίας, συγκίνησε τους απανταχού Έλληνες και κατηύθυνε την δράση του κράτους έως και την Ελληνο-Τουρκική ανταλλαγή πληθυσμών το 1923. Η Μεγάλη Ιδέα δεν είναι αυθύπαρκτη. Όπως κάθε ιδέα, πέρασε από στάδια και μετεξελίξεις τις οποίες όρισαν πρόσωπα και καταστάσεις.

Ο εμπνευστής του όρου ήταν ο Ιωάννης Κωλέττης. Στις 14 Ιανουαρίου 1844 εν μέσω έντονων πολιτικών παθών, από το βήμα της Εθνοσυνέλευσης για την κατάρτιση του πρώτου Ελληνικού Συντάγματος εκφώνησε τον κάτωθι ιστορικό λόγο²¹:

«Διά την γεωγραφικήν της θέσιν η Ελλάς είναι το κέντρον της Ευρώπης· ισταμένη, και έχουσα εκ μεν δεξιών την Ανατολήν, εξ αριστερών

---

²¹ Η παραπάνω αγόρευση προκάλεσε ενθουσιασμό και πλήθος εφημερίδων δημοσίευσε την ομιλία αυτούσια. Αξίζει να τονιστεί ότι η σύνδεση του ονόματος του Κωλέττη με την αγόρευση και κατ' επέκταση με τον όρο Μεγάλη Ιδέα αντλείται από τις εφημερίδες που την αναδημοσίευσαν και όχι από τα πρακτικά της Εθνοσυνέλευσης. Στα πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής δεν αναφέρεται το όνομα του ομιλητή, αλλά προλογίζεται ως «εις των πληρεξουσίων, πρώτον έχως τον λόγον...».

δε την Δύσιν, προώρισται, ώστε διά μεν της πτώσεως αυτής να φωτίση την Δύσιν, διά δε της αναγεννήσεως την Ανατολήν. Το μεν πρώτον εξεπλήρωσαν οι προπάτορες ημών, το δε δεύτερον είναι εις ημάς ανατεθειμένον· εν τω πνεύματι του όρκου τούτου και της **μεγάλης ταύτης ιδέας** είδον πάντοτε τους πληρεξουσίου του έθνους να συνέρχονται διά να αποφασίσωσιν ουχί πλέον περί της τύχης της Ελλάδος, αλλά της ελληνικής φυλής. Πόσον επεθύμουν να ήτο παρόντες σήμεραν Γερμανοί, Ζαϊμαι, Κολοκοτρώναι, οι άλλοτε της Εθνικής Συνελεύσεως πληρεξούσιοι, και αυτοί οι δραξάμενοι τα όπλα επί τω γενικώ τούτω σκοπώ διά να συνομολογήσωσι μετ' εμού πόσον εμακρόνθημεν της μεγάλης εκείνης της πατρίδος ιδέας, την οποίαν εις αυτό του Ρήγα το τραγούδι είδομεν κατά πρώτον εκπεφρασμένην. Εν ενί πνεύματι τότε ηνωμένοι, όσοι είχομεν το επώνυμον Έλληνες, εκερδίσαμεν μέρος του όλου σκοπού νυν δε ασχολούμεθα εις ματαιίους διακρίσεις Ελλήνων και Ελλήνων, χριστιανών και χριστιανών, ημείς, οίτινες φέροντες εις την μίαν χείραν την σημαία και εις την άλλην την της ελευθερίας, εκοπιάσαμεν επί πολυετίαν δια την απελευθέρωσιν όλων εν γένει των ομοδόξων χριστιανών.[...] Ωρκίσθημεν λοιπόν υπέρ της ελευθερίας των ομοδόξων χριστιανών, και όλων των Ελλήνων, αλλά διάφορα περιστατικά περιόρισαν ημάς σε ωρισμένην έκτασιν»²².

Το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας, όπως ορίστηκε από τον Κωλέττη, συνίστατο στις κάτωθι δύο διαστάσεις: Η πρώτη διάσταση συνίσταται στην εκπολιτιστική αποστολή που είναι προορισμένος ο Ελληνισμός να εκπληρώσει. Τοποθετώντας την Ελλάδα στο «κέντρο της Ευρώπης», δηλαδή στα άκρα τόσο της Δύσης όσο και της Ανατολής ανέδειξε αυτήν ως σημείο επικοινωνίας και κόμβο διαμεταφοράς του πολιτισμού. Βάσει αυτού στηρίζει την ιδέα ότι ο Ελληνισμός αφού επικοινωνήσε την αρχαία γραμματεία στην Ύστερομεσαιωνική Δύση, οφείλει με την

---

²² Πρακτικά της Βουλής – Εθνοσυνέλευση (Τ.1), Συνεδρίαση ΛΑ' της 14^{ης} Ιανουαρίου σελ. 190-191

σειρά του να γίνει ο κομιστής της ιδεολογίας του Διαφωτισμού στην Ανατολή του σκοταδιστικού οθωμανισμού²³.

Η παραπάνω διάσταση είναι ιδιαίτερα σημαντική για πολλούς λόγους. Αρχικά σαφώς διαχωρίζει τον Ελληνικό πολιτισμό από τον Ανατολίτικο, άρα σπάει τα δεσμά του ραγιαδισμού και ανάγει τον Έλληνα σε απόγονο της κλασσικής αρχαιότητας. Παράλληλα συνδέει την ελληνική ταυτότητα με την ιδιότητα του χριστιανού ορθόδοξου, προκειμένου να μην διαχωρίσει τον Ελληνισμό από το βυζαντινό παρελθόν του. Ο αρχαιοελληνικός κόσμος ήταν το κατεξοχήν σημείο υπερηφάνειας για τον Ελληνισμό, αλλά ήδη κυφορούνταν η προσπάθεια από μέρος της διάνοησης για αποδοχή και ένταξη της βυζαντινής κληρονομιάς στον κορμό της εθνικής ιστορίας. Συνεπώς, η γεωγραφία και η ιστορία δίνουν όραμα και λόγο ύπαρξης στο νεαρό κράτος.

Η δεύτερη διάσταση βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με την πρώτη. Η Ελλάδα για να εκπληρώσει την εκπολιτιστική αποστολή της, θα πρέπει πρώτα να μετατρέψει την «ωρισμένην έκταση» σε εδαφική ολοκλήρωση, ώστε να «κερδίσουν το υπόλοιπο μέρος του όλου σκοπού». Η επέκταση των συνόρων για την ενσωμάτωση των ιστορικών κέντρων του Ελληνισμού, αλλά και των περιοχών όπου ζουν συμπαγής ελληνικοί πληθυσμοί θα δώσει την απαραίτητη υπόσταση στο κράτος για την υλοποίηση του εκπολιτισμού²⁴.

Το πρώτο πεδίο εφαρμογής της Μεγάλης Ιδέας ήταν ο Κριμαϊκός Πόλεμος του 1853. Η Ρωσο-Τουρκική διαμάχη μετεξελίχθηκε σε ευρωπαϊκό πόλεμο, αφού με το μέρος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας συντάχθηκαν ενεργά η Αγγλία και η Γαλλία. Η Ελλάδα προσπάθησε να εκμεταλλευτεί την διαμορφούμενη κατάσταση και την επικείμενη κατάρρευση του Οθωμανικού Στρατού. Αρχικά, τέθηκαν σε κίνηση αλυτρωτικά κινήματα σε Ήπειρο, Θεσσαλία και Μακεδονία τα οποία στήριξε η επίσημη αρχή του κράτους και παράλληλα ξεκίνησαν πολεμικές προετοιμασίες για στρατιωτική εισβολή στην Ελληνο-Τουρκική μεθόριο. Ο Όθων πίστεψε πραγματικά ότι ήταν μία ευκαιρία για να τεθεί επικεφαλής της προσπάθειας των Ελλήνων να ανασυστήσουν την Βυζαντινή Αυτοκρατορία²⁵.

---

²³ Κωτούλας, Ι. (2019). Η Μεγάλη Ιδέα ως εκσυγχρονιστική ιδεολογία. Στο Ι. Κωτούλας, *Αρχιτεκτονική και ιδεολογία: Νεοκλασική και νεογοτθική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα* (σσ. 66-85). Αθήνα: Λειμών. σελ 66

²⁴ Στο ίδιο, σελ. 67

²⁵ Μαλέσης, Δ. (2018). «.. ν'ανάψη η επανάστασις» *Μεγάλη Ιδέα & Στρατός τον 19ο αιώνα*. σελ 293 Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη. και στο «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*» σελ. 155-156

Τα αποτελέσματα αυτής της εξόρμησης ήταν η δυναμική επέμβαση των Αγγλογάλλων και η κατάληψη των Αθηνών από τους συνδυασμένους στόλους τους²⁶. Τα παραπάνω γεγονότα οδήγησαν σε δύο σημαντικά συμπεράσματα: Πρώτον, για να στηριχθεί η Μεγάλη Ιδέα απαιτείται η εσωτερική ανάταξη του κράτους με τον εκσυγχρονισμό των θεσμών και των υποδομών, η δημιουργία νέων δημόσιων έργων και η παράταξη ικανού στρατεύματος προκειμένου η Ελλάδα να απογαλακτιστεί από την κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων και να δύναται να διεκδικήσει τα συμφέροντα της.

Η ανάδειξη της πρώτης μετεπαναστατικής γενεάς ανέδειξε πολιτικούς που ήταν προσανατολισμένοι προς την εσωτερική ανάπτυξη και εναρμόνισαν το παραπάνω συμπέρασμα στο αφήγημα της Μεγάλης Ιδέας. Τόσο ο Κουμουνδούρος, όσο και ο Τρικούπης πολιτεύθηκαν προς αυτή την κατεύθυνση επιτυγχάνοντας σημαντικά αποτελέσματα στον εκσυγχρονισμό του κράτους, των υποδομών και του στρατού. Συνεπώς, η Μεγάλη Ιδέα απέκτησε και μία τρίτη διάσταση η οποία ουσιαστικά στήριζε την πραγμάτωση των δύο πρώτων.

Το δεύτερο συμπέρασμα που εξήχθη ήταν ότι το Ανατολικό Ζήτημα δεν ήταν ένα προνομιακό πεδίο δράσης του Ελληνισμού, όπου το Ελλαδικό κράτος μονόπλευρα θα έθετε τις βάσεις για την επίλυση του. Το παραπάνω έρχεται σε ευθεία σύγκρουση με την βάση της ιδεολογίας της Μεγάλης Ιδέας στην οποία η Ελλάδα προορίζεται να αντικαταστήσει την Οθωμανική Αυτοκρατορία με ένα δικό της σχήμα. Η οδυνηρή συνειδητοποίηση του ανεργάτιστου ρομαντισμού της μετατόπισε αυτήν προς μία πιο ρεαλιστική προσέγγιση. Ωστόσο, το μέγεθος της αποτυχίας ήταν τέτοιο, που εξέθεσε τον Ανώτατο Άρχοντα στην κοινωνία επιφέροντας την έξωση του Όθωνα, αφού δεν του συγχωρήθηκε ποτέ η αδυναμία πραγμάτωσης της πορείας προς την Πόλη²⁷.

Τις επόμενες δεκαετίες, όσο η τρίτη διάσταση της Μεγάλης Ιδέας διογκώνεται σε σημασία, ξεκινάει το ξεθώριασμα του έντονου αλτρωτικού της χαρακτήρα και επιδιώκεται η εθνική ολοκλήρωση μέσω της διπλωματικής οδού²⁸. Η παράλληλη όμως ανάδειξη του κινήματος του Πανσλαβισμού, η Βουλγαρική Εξαρχία και η Μεγάλη Βουλγαρία της Συνθήκης του Αγίου Στεφάνου ανέδειξαν υπαρξιακούς

---

²⁶ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 156

²⁷ Σκοπετέα, Έ. (1988). *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτυπο. σελ. 281- 286. Δες επίσης Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 157-158

²⁸ Κρεμμύδας, Β. (2010). *Η Μεγάλη Ιδέα: Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω. σελ. 96-97. Δες επίσης Σκοπετέα, Έ. (1988). ο.π., σελ. 292

κινδύνους για τα ελληνικά συμφέροντα στην περιοχή²⁹. Ο Πανασλαβισμός ήταν φύσει αντιελληνικός, καθώς η ίδρυση και η εξάπλωση των σλαβικών κρατών στην βαλκανική χερσόνησο αποστερούσε ζωτικό χώρο από την εκπλήρωση της Μεγάλης Ιδέας, με τον εντόπιο Ελληνισμό να κινδυνεύει με ταυτοτική υπεξαίρεση.

Τα ανωτέρω γεγονότα ώθησαν την πνευματική ελίτ να μετασχηματίσει το αφήγημα που είχε υιοθετήσει μέχρι στιγμής. Το κέντρο βάρους της Μεγάλης Ιδέας μετακινήθηκε από τον υψηλό σκοπό της διαπολιτισμικής μετακένωσης στον ρεαλιστικό στόχο της εθνικής διάσωσης των αλύτρωτων αδελφών, καλλιεργώντας σταδιακά τον ελληνικό εθνικισμό³⁰. Η πρώτη διάσταση δεν έπαψε να υφίσταται, αλλά ήταν ουσιώδης σημασίας η άμεση ανάληψη αγώνα για την απόκτηση της Μακεδονίας, καθότι ήταν το κλειδί για να συνεχίσουν να υπάρχουν προοπτικές πραγμάτωσης της Μεγάλης Ιδέας και των όσων πρέσβευε.

Οι διεκδικήσεις της Ελλάδας στις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος μετά το Συνέδριο του Βερολίνου ήταν πιο συγκεκριμένες, σαφώς πιο περιορισμένες και τρόπο τινά πιο ορθολογικές. Αφορούσαν κυρίως τις περιοχές που συνόρευαν με τον ελληνικό βασίλειο, δηλαδή την Κρήτη, την Ήπειρο και την Μακεδονία, στις οποίες το ελληνικό στοιχείο είτε κινδύνευε είτε επαναστατούσε για ένωση. Ο Ελληνισμός δεν παραιτήθηκε της Βυζαντινής κληρονομιάς και της ιδέας που εξέφρασε ο Βελεστινλής, αλλά αποδέχτηκε μερικώς ότι αυτό ήταν αναγκαίο να συμβεί σταδιακά. Συνεπώς, προκύπτει ένας εξορθολογισμός των πολιτικών στόχων ως προς την πραγμάτωση των εθνικών συμφερόντων.

2.3 Τα συμφέροντα του Ελληνισμού συναρτῆσει του ξένου παράγοντα

Η μετατόπιση της Μεγάλης Ιδέας από την σφαίρα του ιδεατού προς την σφαίρα του φιλόδοξου ρεαλισμού δεν μετέβαλε την θέση της Ελλάδας στο σύστημα συμφερόντων του Ανατολικού Ζητήματος. Ο Ελληνισμός, με όχημα την Μεγάλη Ιδέα και την συνενωμένη πλέον ιστορία του, αποκτούσε ιστορικά δικαιώματα σε όλη την λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου, με την πραγμάτωση των συμφερόντων του να έρχεται σε αντίθεση με τα συμφέροντα τόσο των εξωτερικών, όσο και των εσωτερικών δρώντων της περιοχής.

---

²⁹ Κρεμμύδας, Β. (2010). ο.π., σελ. 110-11

³⁰ Σκοπετέα, Έ. (1988). ο.π., σελ. 331-336

Πιο συγκεκριμένα, όσον αφορά στις Μεγάλες Δυνάμεις μία Μεγάλη Ελλάδα που ουσιαστικά θα αντικαθιστούσε την Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν μία προοπτική που βρισκόταν μακριά από τις βλέψεις τους. Όπως προλέχθη, το κύριο πρόταγμα στην περιοχή ήταν η ισορροπία δυνάμεων, με κύρια επιδίωξη την διατήρηση των υφιστάμενων συνόρων, μέχρι να εξευρεθεί μία κοινώς αποδεκτή συμφωνία για την επίλυση του Ανατολικού Ζητήματος. Ωστόσο, η εδαφική εξάπλωση που επιζητούσε η Ελλάδα συνεπάγονταν με την αύξηση του πλούτου και κατ' επέκταση των δυνατοτήτων της. Οι μεγάλες δυνατότητες που θα αποκτούσε το κράτος σε συνδυασμό με το πολιτισμικό του εκτόπισμα θα δημιουργούσε τις κάτωθι προκλήσεις στους εξωτερικούς δρώντες:

Πρώτον, αν η Ελλάδα πραγμάτωνε το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας θα έθετε σε κίνδυνο την αρχιτεκτονική ασφαλείας που είχε δημιουργήσει η Βρετανία, αφού ο έλεγχος των Στενών και η κυριαρχία επί των νήσων του Αρχιπελάγους ερχόταν σε ευθεία σύγκρουση με το στρατηγικό σχεδιασμό του Ναυαρχείου. Επιπλέον, η αύξηση της ναυτικής ισχύος της Μεγάλης Ελλάδας, συναρτήσει της ναυτικής της παράδοσης, θα την καθιστούσε έναν επίδοξο και επικίνδυνο ανταγωνιστή της Βρετανίας για την ναυτική κυριαρχία στην Ανατολική Μεσόγειο. Συνεπώς, η βρετανική κυριαρχία θα εξαρτιόνταν από την πρόσδεση της Ελλάδας στο βρετανικό άρμα ή στην εφέλκηση της μακριά από τις άλλες Δυνάμεις, αναγκάζοντας την να δεσμευτεί σε συμφωνίες, πράγμα το οποίο ερχόταν σε αντίθεση με το δόγμα της «Λαμπράς Απομονώσεως».

Όσον αφορά στην Ρωσία, το περιεχόμενο της Μεγάλης Ιδέας ήταν μία άμεση απειλή για τα ζωτικά της συμφέροντά. Όπως με την Βρετανία, η Μεγάλη Ελλάδα απειλούσε τα στρατηγικά και στρατιωτικά της συμφέροντα, αλλά η Ρωσία αντιμετώπιζε και την παράλληλη απειλή και των πολιτισμικών της συμφερόντων της στην ευρύτερη περιοχή. Από στρατιωτικής πλευράς, μία Μεγάλη Ελλάδα με ισχυρό στόλο και στρατό θα ήταν ένα ανάχωμα για την κάθοδο της Ρωσίας στα νερά της Μεσογείου. Ο έλεγχος των Στενών και της Βαλκανικής από μία δύναμη σε ακμή, θα στερούσε από τον Τσάρο, αυτό που ο ίδιος ονόμαζε ως «*τα κλειδιά για την πόρτα του δωματίου του*»³¹.

Από πολιτισμικής πλευράς, το βυζαντινό παρελθόν που εμφορούνταν η Μεγάλη Ιδέα καθιστούσε αυτοδικαίως τους Σέρβους και τους Βουλγάρους υπηκόους

---

³¹ Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 130

του ελληνικού κράτους, στα πλαίσια της πολυεθνικής αυτοκρατορίας, αφαιρώντας την όποια επιρροή ασκούσε η Ρωσία στην Βαλκανική από την φυλετική συγγένεια των πληθυσμών της. Επιπλέον, η ανάδειξη ενός έτερου ισχυρού Ορθόδοξου πόλου εξουσίας, υπό τον έλεγχο του οποίου θα βρισκόταν και το Οικουμενικό Πατριαρχείο απειλούσε την θέση της Ρωσικής Αυτοκρατορίας ως προστάτιδας δύναμης των απανταχού ορθοδόξων. Συνεπώς, η πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας θα αποδομούσε την ιδεολογική βάση των επεκτατικών βλέψεων της Ρωσίας, απονομιμοποιώντας τις όποιες επεμβάσεις της στην περιοχή.

Όπως ήδη αναλύθηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο οι άλλες τέσσερις Μεγάλες Δυνάμεις κατείχαν οικονομικά συμφέροντα και συμφέροντα επιρροής στην περιοχή. Η ανατροπή των υφιστάμενων συνόρων και η ενσωμάτωση ορισμένων κρατών στον κορμό της Μεγάλης Ελλάδας έθετε εν αμφιβόλω την συνέχεια των οικονομικών συμφερόντων της Γερμανίας και της Γαλλίας στην Οθωμανική Αυτοκρατορία και καταργούσε την Βαλκανική επιρροή της Αυστρο-Ουγγαρίας και της Ιταλίας. Παράλληλα, δημιουργούσε μία νέα δυναμική στρατιωτική και ναυτική απειλή για τις δύο τελευταίες, αλλάζοντας τα δεδομένα στα νότια και ανατολικά σύνορά τους.

Για τους εσωτερικούς δρώντες του Ανατολικού Ζητήματος, η Μεγάλη Ιδέα ήταν υπαρξιακή απειλή. Παρά το ευγενές ιδεώδες της εκπολιτιστικής αποστολής, τα βαλκανικά κράτη και η Οθωμανική Αυτοκρατορία αποτελούσαν στόχους για τον Ελληνισμό, με αποτέλεσμα ο ανταγωνισμός και οι συγκρούσεις να είναι δεδομένες. Ο μόνος τρόπος αποφυγής της σύγκρουσης από πλευρά της Ελλάδας ήταν η αναπροσαρμογή του αφηγήματος της Μεγάλης Ιδέας προς μία φιλειρηνική συνεννόηση και κατ'έκταση συνύπαρξη στα πλαίσια της αμοιβαίας διαφύλαξης των εθνικών συμφερόντων.

Το παραπάνω ήταν δυνατόν να συμβεί με τα βαλκανικά κράτη μόνον εάν επιλύονταν το Μακεδονικό Ζήτημα και διασφαλιζόνταν το ελληνικό στοιχείο της Ανατολικής Ρωμυλίας. Ο Ελληνισμός δεν είχε συμπαγείς πληθυσμούς ή ζωτικά συμφέροντα στα δυτικά και βόρεια Βαλκάνια που να τον ωθούν προς αυτές τις κατευθύνσεις, παρέχοντας την δυνατότητα σύγκλισης δεδομένης της επίλυσης της μακεδονικής εκκρεμότητας.

Από την άλλη πλευρά τα συμφέροντα του Ελληνισμού συνέπιπταν χωρικά με τα συμφέροντα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, οδηγώντας τις δύο πλευρές σε μία διαρκή διαμάχη. Η Μεγάλη Ιδέα είτε εμφορούνταν τον αρχαιοελληνικό μανδύα είτε την βυζαντινή πορφύρα διεκδικούσε τμήματα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας βάσει

των ιστορικών διεκδικήσεων και της σύγχρονης πληθυσμιακής συνθέσεως. Η συνεννόηση μεταξύ των δύο πλευρών χαρακτηρίζονταν συχνά ως προδοτική στην Ελλάδα, ενώ οι ωμότητες κατά των ελληνικών πληθυσμών ενέτειναν το πυρετό του αλυτρωτισμού και της αντεκδίκησης.

2.4 Η προβληματική της προσέγγισης των Ελληνικών συμφερόντων

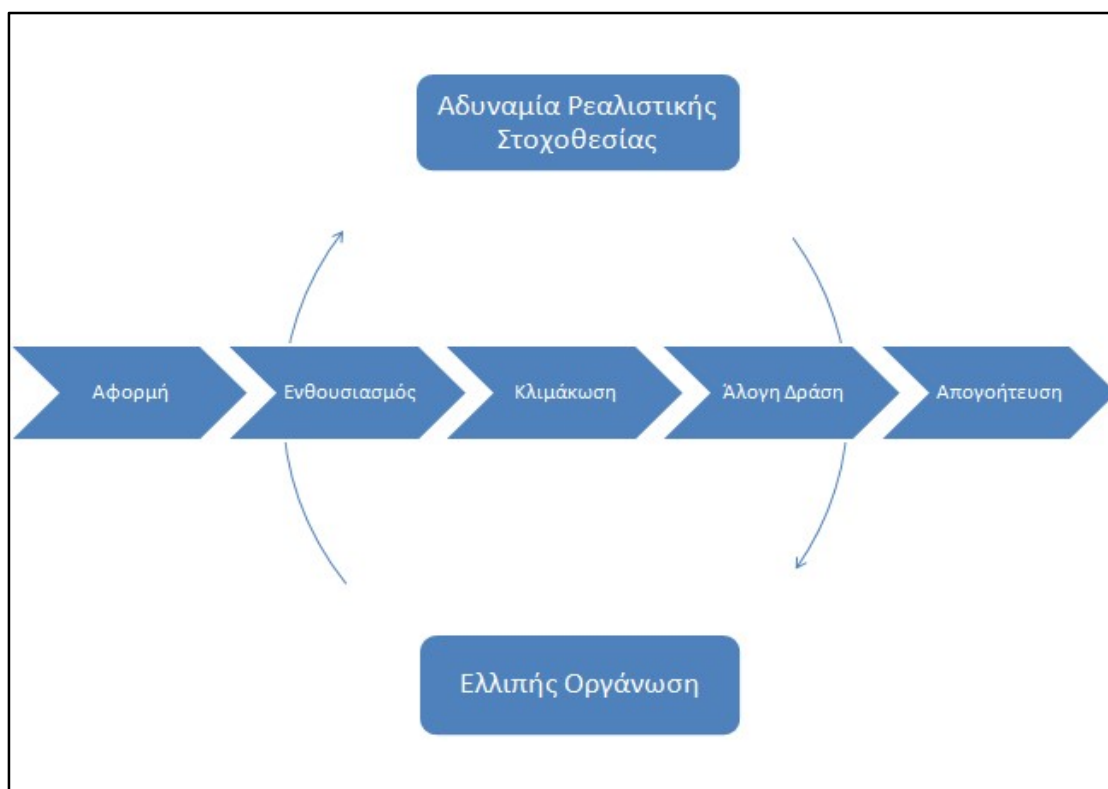
Η πραγμάτωση των παραπάνω εθνικών συμφερόντων ανήκε αυτεπάγγελα στο Ελληνικό κράτος. Η προσέγγιση όμως που ακολούθησε ο Ελλαδικός Ελληνισμός για την επέκταση των συνόρων του κράτους και την ενσωμάτωση των αλύτρωτων Ελλήνων στα όρια αυτού, παρουσίαζε μία επαναλαμβανόμενη προβληματική. Οι βασικές και λογικές συνθήκες για να έχει σημαντικές πιθανότητες επιτυχίας ένα εγχείρημα της Ελλάδας απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν οι κάτωθι: πρώτον, η άρτια προς πόλεμο προπαρασκευή του κράτους, δεύτερον η συντονισμένη επαναστατική προετοιμασία του ελληνικού στοιχείου στις υπόψη περιοχές και τρίτον η διπλωματική προεργασία για την εξεύρεση συμμάχων που θα στήριζαν το εγχείρημα ή θα αποδέχονταν το τετελεσμένο. Αντί αυτού, η ελληνική πολιτική άγονταν είτε από το συναίσθημα είτε από τις εξελίξεις και δεν είχε την δυνατότητα να διαμορφώσει τις συνθήκες που θα της επέτρεπαν να αλλάξει το status quo κατά το επιθυμητό, ευρισκόμενη μακριά από την θεώρηση του Bismarck για την πολιτική ότι *«δεν είναι αυτή καθεαυτή μία λογική επιστήμη, αλλά η δυνατότητα του να επιλέγεις κάθε κρίσιμη στιγμή σε μία κατάσταση ποια απόφαση είναι η λιγότερο επιβλαβής ή η περισσότερο συμφέρουσα»*³².

Η μόνη φορά που συνδυάστηκαν τα άνωθεν στοιχεία ικανοποιητικά και η πολιτική στάθηκε επάξια στο ύψος των περιστάσεων ήταν οι νικηφόροι Βαλκανικοί Πόλεμοι. Ίσως οι μέχρι τότε εμπειρίες να ήταν αυτές που ώθησαν στην αναθεώρηση της προβληματικής προσέγγισης, με τον Ατυχή Πόλεμο να αποτελεί το πιο μελανό σημείο της και παράλληλα την αφετηρία για ανανέωση. Πιο συγκεκριμένα, η προβληματική της προσέγγισης της Ελλάδας για την επιδίωξη και πραγμάτωση των συμφερόντων περικλείεται στο κάτωθι σχήμα:

---

³² Bartlett, C. J. (1996), ο.π., σελ. 94

Η Μεγάλη Ιδέα ήταν αρκετά ασαφής ως προς τις επιμέρους επιδιώξεις και τους στόχους που έπρεπε να επιτευχθούν. Ο γενικός σκοπός και η επιθυμητή τελική κατάσταση αναλύθηκαν σε προηγούμενο κεφάλαιο, αλλά το βάρος της εκπλήρωσης ήταν ιδιαίτερα μεγάλο για να πραγματοποιηθεί σε μία μόνον προσπάθεια. Πρακτικά, η Ελλάδα χρειαζόταν έναν σύγχρονο Αλέξανδρο για να σαρώσει την αντίπαλη αυτοκρατορία σε μία μόνο «θαυμάσια πανελλήνιαν εκστρατεία, νικηφόρα και περίλαμπρη»³³.

Ελλείψει ενός Αλεξάνδρου, ο Ελλαδικός Ελληνισμός όφειλε να κατατιμήσει τον γενικό σκοπό σε επιμέρους διεκδικήσεις και στάδια προς επίτευξη. Το πάθημα του Κριμαϊκού Πολέμου οδήγησε την πολιτική στο να εννοήσει το παραπάνω, αλλά ποτέ δεν έθεσε ως στρατηγική επιδίωξη μία συγκεκριμένη περιοχή, ώστε να προσανατολίσει τους πόρους της προς την απελευθέρωση αυτής. Αυτή η αδυναμία της πολιτικής να μετουσιώσει τους εθνικούς πόθους σε ρεαλιστική στοχοθεσία και εφαρμόσιμη στρατηγική, οδήγούσε στην ελλιπή προετοιμασία των βασικών συντελεστών ισχύος του κράτους. Πιο συγκεκριμένα, αν υπήρχε ένας ορισμένος

³³ Κωνσταντίνος Π. Καβάφης - Στα 200 π.Χ. από το Καβάφης, Κ (2018), *Ποιήματα*, σελ. 210 Αθήνα εκδόσεις Πατάκη

στόχος προς επίτευξη η διπλωματία του κράτους θα μπορούσε να προσεγγίσει ξένες δυνάμεις για μία ενδεχόμενη συνεργασία προς επίδιωξη αμοιβαίων συμφερόντων. Παράλληλα, οι Ένοπλες Δυνάμεις της χώρας θα μπορούσαν να καταρτίσουν ένα εξοπλιστικό πρόγραμμα που θα ευνοούσε τις επιχειρήσεις στον δεδομένο χώρο, να συντάξουν σχέδια επιχειρήσεων προς εκπλήρωση του πολιτικού σκοπού του πολέμου και τέλος να προπαρασκευάσουν τις δυνάμεις προς την εκπλήρωση των στρατιωτικών σκοπών.

Ακολουθως, η ελλιπής προετοιμασία των συντελεστών ισχύος οδηγούσε στην αδυναμία εκμεταλλεύσεως των ευκαιριακών αφορμών που δημιουργούσαν οι κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Η ανεπάρκεια της εθνικής ισχύος δεν επέτρεπε στην εκάστοτε Κυβέρνηση να τις αξιοποιήσει καταλλήλων, ώστε να προωθήσει τα εθνικά συμφέροντα. Το πρώτο παράδειγμα είναι η ακηδία κατάρτισης αποτελεσματικού σχεδίου επιστρατεύσεως, ώστε να πραγματοποιηθεί ταχεία πολεμική προπαρασκευή και ο στρατός να καταστεί ετοιμοπόλεμος σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το δεύτερο παράδειγμα είναι η παντελής ανυπαρξία σχεδίου επιχειρήσεων τόσο κατά των «Ειρηνοπόλεμο» του 1885-86, όσο και κατά τον Ατυχή Πόλεμο, η οποία αφαιρούσε την δυνατότητα ταχείας τακτικής ετοιμότητας των διατιθέμενων δυνάμεων. Το τρίτο παράδειγμα προς προβληματισμό είναι η διαχρονική ανεπάρκεια σε στρατιωτικό υλικό για την ένδυση των επιστρατευόμενων εφέδρων, η οποία μείωνε το αξιόμαχο του στρατού.

Η νοσηρή κατάσταση που δημιουργούνταν από αυτόν τον φαύλο κύκλο εκδηλώνονταν κυρίως με έναυσμα τις εξεγέρσεις των αλύτρωτων Ελλήνων και τις κρίσεις του Ανατολικού Ζητήματος. Οι παραπάνω αφορμές δημιουργούσαν πιέσεις στον Ελλαδικό κόσμο για ανάληψη δράσης προς επίδιωξη των εθνικών σκοπών. Ο ενθουσιασμός, που ήδη ενυπήρχε στο εθνικό κοινό, εύκολα κορυφώνονταν από τις εθνικιστικές κορώνες του Τύπου και τον λαϊκισμό των δημαγωγών, με αποτέλεσμα το αρειμάνιο πλήθος να ωθεί τα πράγματα προς την κλιμάκωση και τον πολιτικό κόσμο να υποκύπτει συχνά στην ανωτέρω πίεση.

Η κλιμάκωση ωστόσο, έφερνε την Ελλάδα αντιμέτωπη με την σκληρή πραγματικότητα. Η ελλιπής στρατηγική προετοιμασία για μία πολεμική αναμέτρηση με έναν ισχυρότερο αντίπαλο και η αδυναμία σώρευσης διπλωματικής υποστήριξης από τους υπόλοιπους εξωτερικούς και εσωτερικούς δρώντες οδηγούσε σε πολιτική ατομία και άκαρπη χρονοτριβή. Έτσι δημιουργούνταν ένα τέλμα οδηγούσε με την σειρά του σε λαϊκή αγανάκτηση και κατηγορίες για μειοδοτική πολιτική. Η πολιτική

και κοινωνική ένταση έφτανε σε τέτοιο σημείο, που οδηγούσε την Ελλάδα σε άλογες ενέργειες άνευ σχεδίου στην βάση του έντονου συναισθηματισμού.

Μπροστά σε αυτή την κατάσταση, οι Μεγάλες Δυνάμεις παρενέβαιναν για να διαφυλάξουν την καθεστηκυία τάξη, διότι η διατάραξη της ανωτέρω βρισκόταν στον αντίποδα των δικών τους συμφερόντων. Μάλιστα, ήταν τέτοια η παρεμβατικότητα των Μεγάλων Δυνάμεων προς τα ελληνικά εγχειρήματα που παρότι οι μείζονες κρίσεις μεταξύ των δύο κρατών από την Ελληνική Επανάσταση και έπειτα ήταν ουκ ολίγες, η πρώτη πλήρης Ελληνο-τουρκική σύγκρουση που δύναται να ονοματισθεί ως πόλεμος ήταν ο ίδιος ο Ατυχής Πόλεμος. Η παραπάνω παρεμβατικότητα θα μπορούσε να ερμηνευτεί ως η έμπρακτη απόδειξη της αντίθεσης του ξένου παράγοντα προς την πραγμάτωση των εθνικών σκοπών, όπως η Ελλάδα τους εννοούσε μέσα από την Μεγάλη Ιδέα.

Η χαρακτηριστικότερη εφαρμογή του παραπάνω αδιέξοδου σχήματος ήταν η κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας που ξέσπασε το 1885. Η ανάλυση της παραπάνω κρίσης συνεισφέρει στον σκοπό της εργασίας, διότι η ίδια παρουσιάζει μεγάλη αναλογία προς τον Ατυχή πόλεμο και δύναται να χαρακτηριστεί ως μία πρόβα του υπό εξέταση πολέμου. Οι παθογένειες και τα βήματα που οδήγησαν στην κρίση ήταν ίδια. Ίδιος ήταν και ο ρόλος του πρωθυπουργού της χώρας του μοιραίου κ. Δηλιγιάννη. Η μόνη διαφορά έγκειται στον ρόλο του ξένου παράγοντα στο σημείο καμπής των εξελίξεων.

2.5 Το παράδειγμα της κρίσεως της Ανατολικής Ρωμυλίας

Η κρίση της Ανατολικής Ρωμυλίας προέκυψε από τις επεκτατικές βλέψεις της Βουλγαρίας για την προσάρτηση της εν λόγω περιοχής από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Αυτή η επεκτατική κίνηση εντάσσονταν στο ευρύτερο σχέδιο για την δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας, όπως αυτή είχε προκύψει από την Συμφωνία του Αγίου Στεφάνου το 1878. Την νύχτα της 6^η Σεπτεμβρίου 1885 η Βουλγαρία εισέβαλλε στην Ανατολική Ρωμυλία, αιχμαλώτισε τον Οθωμανό διοικητή της επαρχίας και αυθημερόν ο πρίγκιπας Αλέξανδρος της Βουλγαρίας μεταφέρθηκε στην Φιλιπούπολη για να επιβεβαιώσει το τετελεσμένο³⁴. Όλη η Βαλκανική βρισκόταν σε

---

³⁴ Πικρός, Ι. (1977). Προς τον Πόλεμο του 1897. Στο Συλλογικό Έργο.(1977). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. ΙΔ': Νεότερος Ελληνισμός από το 1881 έως το 1913* (σελ. 88-124). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών. σελ 25

αναταραχή. Η Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν ο άμεσα πληγέντας διότι έχασε μία επαρχία. Από την άλλη πλευρά, η Ελλάδα και η Σερβία διέγνωσαν ότι η Ανατολική Ρωμυλία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί από την Βουλγαρία ως εφαλτήριο για την προώθηση των συμφερόντων της στην Μακεδονία, η οποία θεωρούνταν ως ζωτικός χώρος και για τις τρεις χώρες. Παράλληλα, ο Ελλαδικός Ελληνισμός κατακλύστηκε από τον φόβο για ενδεχόμενες βουλγαρικές διώξεις κατά του ανθηρού ομογενειακού στοιχείου της επαρχίας.

Ευθύς αμέσως, οι Μεγάλες Δυνάμεις εξέφρασαν τις προθέσεις τους απέναντι στην νέα κρίση επί τη βάση των υπάρχοντων σχημάτων συνεργασίας και ανταγωνισμού. Από την μία πλευρά, η Βρετανία υποστήριξε την Βουλγαρία και επέμενε να υποστηριχθεί το τετελεσμένο, ενώ η Ρωσία υποστήριξε ότι η επαρχία έπρεπε να παραχωρηθεί πίσω στην Οθωμανική Αυτοκρατορία³⁵. Την θέση της Ρωσίας υποστήριξε τόσο η Αυστρία όσο και η Γερμανία, αφού οι τρεις χώρες τότε ανήκαν στο σχήμα της «Ένωσης των Αυτοκρατόρων». Παρότι, η Μεγάλη Βουλγαρία ήταν ένα επινόημα της Ρωσίας, οι συσχετισμοί είχαν αλλάξει και η Ρωσία πλέον αντιτίθονταν σε μία τέτοια εξέλιξη. Ο λόγος εντοπίζεται στο γεγονός ότι ο ηγεμόνας της Βουλγαρίας, Αλέξανδρος, είχε αναλάβει ενεργά την εκδίωξη της ρωσικής επιρροής από την χώρα του, με αποτέλεσμα να απευθυνθεί στην Βρετανία για την υποστήριξη του εγχειρήματος³⁶. Μάλιστα, μετά από ταξίδι του στην Γηραιά Αλβιόνα έπεισε τον πρωθυπουργό Salisbury ότι μία Μεγάλη Βουλγαρία είναι προς όφελος της Βρετανίας, διότι θα μπορούσε να λειτουργήσει ως ένα πρόσθετο ανάχωμα στην κάθοδο της Ρωσίας στην Μεσόγειο³⁷.

Οι εσωτερικοί δρώντες του συστήματος τέθηκαν σε πολεμικό συναγερμό. Στις 12 Σεπτεμβρίου 1885, ο πρωθυπουργός της Ελλάδας, Θεόδωρος Δεληγιάννης κήρυξε την επιστράτευση και ήγειρε αξιώσεις στην Ήπειρο, αλλά η Βρετανία άμεσα τον προειδοποίησε ότι οποιαδήποτε επιθετική ενέργεια θα έχει ως αποτέλεσμα τον ναυτικό αποκλεισμό της χώρας. Η πρώτη που πέρασε στην ενεργό δράση και κήρυξε τον πόλεμο κατά της Βουλγαρίας ήταν η Σερβία τον Νοέμβριο του ίδιου έτους. Ο σερβικός στρατός, στηριζόμενος κυρίως στο στοιχείο του αιφνιδιασμού, ηττήθηκε κατά κράτος από τον βουλγαρικό και η Βουλγαρία σταμάτησε μόνο όταν η Αυστρο-

---

³⁵ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 249

³⁶ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. σελ 24

³⁷ Στο ίδιο, σελ 24

Ουγγαρία απείλησε με την είσοδο της στον πόλεμο στο πλευρό της συμμάχου της, Σερβίας³⁸.

Η νίκη των Βουλγάρων επί των Σέρβων παγίωσε την υπάρχουσα κατάσταση με την προσάρτηση της Αν. Ρωμυλίας να θεωρείται πλέον τετελεσμένο γεγονός. Οι Μεγάλες Δυνάμεις που ούτως ή άλλως δεν είχαν αντιδράσει μέχρις στιγμής δυναμικά, παρά μόνον μέσω διακοινώσεων, αποφάσισαν κατόπιν προτάσεως του Salisbury την ένωση της Αν. Ρωμυλίας με την Βουλγαρία, ως δύο ξεχωριστές οντότητες κάτω από την ηγεμονία του Αλέξανδρου³⁹. Την απόφαση αυτή επικύρωσε και η Υψηλή Πύλη τον Μάρτιο του 1886. Στην ουσία, η προσάρτηση είχε επιτευχθεί, οι εσωτερικοί και εξωτερικοί δρώντες συμβιβάστηκαν με το αποτέλεσμα και το θέμα θεωρούνταν επισήμως λήξαν.

Στην Ελλάδα όμως η κατάσταση ήταν διαφορετική. Αποστασιοποιημένη από την λογική, ο πολεμικός πυρετός αύξανε ολοένα και παραπάνω. Η επιστράτευση συνεχίζονταν κανονικά και οι ελληνικές δυνάμεις ήταν σε πλήρη κινητοποίηση σταθμευμένες πλησίον της Ελληνο-Τουρκικής μεθορίου. Γρήγορα, όμως, διαφάνηκε ότι η πολιτική που εφάρμοζε ο πρωθυπουργός αποσκοπούσε στον εξαναγκασμό των Μεγάλων Δυνάμεων προς απόδοση αντισταθμιστικού οφέλους στην Ελλάδα, για την εξισορρόπηση του βαλκανικού ισοζυγίου της ισχύος. Το όφελος που αξίωνε η Ελληνική πλευρά ήταν η απόδοση του μέρους της Ηπείρου που της είχε επιδικασθεί στο Συνέδριο του Βερολίνου, αλλά είχε αθετηθεί η απόδοση του⁴⁰.

Οι Δυνάμεις έστειλαν διακοίνωση στην Κυβέρνηση, τόσο τον Δεκέμβριο του 1885, όσο και τον Ιανουάριο του επόμενου έτους, δηλώνοντας ότι το θέμα είχε λήξει⁴¹. Ως απάντηση ο Δεληγιάννης οργάνωσε συλλαλητήρια κατά της Αγγλίας σε όλη την χώρα. Τον Απρίλιο του 1886 οι Δυνάμεις, πλην της Γαλλίας, έδωσαν προθεσμία μίας εβδομάδας για την αποκλιμάκωση της κρίσης και τον αποπλισμό της χώρας. Ο αποπλισμός δεν ήρθε και η Βρετανία εφήρμοσε ναυτικό αποκλεισμό σε ολόκληρη την χώρα⁴². Η ειρωνεία της ιστορίας έγκειται στο ότι την ναυτική δύναμη που εφήρμοζε τον αποκλεισμό διοικούσε ο πρίγκιπας Αλφρέδος, τον οποίο οι Έλληνες είχαν εκλέξει ως βασιλέα τους μετά την έξωση του Όθωνα. Μετά τον

³⁸ Ασπρέας, Γ. (1924). *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, 1821-1921.Β'. Αθήνα: Ι. Σιδέρης. σελ. 162-163 και στο Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. 26

³⁹ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. 26

⁴⁰ Ασπρέας, Γ. (1924). ο.π., τ.Β', σελ. 159

⁴¹ Ασπρέας, Γ. (1924). ο.π., τ.Β', σελ. 163-164 και στο Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. 28-29

⁴² Ασπρέας, Γ. (1924). ο.π., τ.Β', σελ. 167-168 και στο Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 29

αποκλεισμό, ο Δεληγιάννης βρήκε διέξοδο από το πολιτικό τέλμα, που ο ίδιος είχε δημιουργήσει και παραιτήθηκε δηλώνοντας ότι ο ξένος παράγοντας λειτουργούσε κατά των συμφερόντων του Ελληνισμού, δήλωση την οποία ο ελληνικός λαός σε γενικές γραμμές ασπαζόταν.⁴³

Η νέα κυβέρνηση Τρικούπη αποφασισμένη να βγάλει την χώρα από το αδιέξοδο, αποφάσισε να κηρύξει την αποστράτευση. Πριν όμως προλάβει να επικρατήσει η λογική, ορισμένοι Αξιωματικοί διέταξαν την 8^η Μαΐου την εκδήλωση επιθέσεως στην μεθόριο, όπου έλαβαν χώρα νικηφόρες συμπλοκές περιορισμένης έκτασης. Σύντομα, η κατάσταση μεταβλήθηκε άρδην όταν μία τοπική επιτυχία στην θέση Κούτρα απέβη σε όλεθρο με την αιχμαλωσία σχεδόν 300 Ελλήνων Αξιωματικών και στρατιωτών⁴⁴. Την 12^η Μαΐου ο Τρικούπης ανακάλεσε την

---

⁴³ Στην Ευρώπη

Απόστασε το χέρι μου από το να μουντζώνω
και σάλιο δεν μου έμεινε από το φτύσε φτύσε,
αλλ' έως τώρα τίποτε μ' αυτά δεν κατορθώνω,
και συ, Ευρώπη, μας γελάς και πάντα ίδια είσαι.
Και απορώ, μα το σταυρό, πώς ως αυτή την ώρα
και άλλα δεν μας έστειλες εδώ θωρακοφόρα.

Προθύμως σας εκάμαμεν εκείνο που ζητείτε
και αν δεν μας πιστεύετε, κοπιάσετε να δήτε
ποία ειρήνη κατ' αυτάς στο κράτος βασιλεύει
και πώς καθένας ήσυχα γλεντά και χουζουρεύει.
Ήλθε το άντε στάτους κβο με τόσας αναπαύσεις
και άρχισαν να γίνονται διορισμοί και παύσεις.

Λοιπόν, τι άλλο από μας, Ευρώπη, απαιτείς
κι ακόμη από το λαιμό πιασμένους μας κρατείς;
Θέλεις λοιπόν να ζήσωμε χωρίς πολιτικήν
και ως στρατόν να έχωμε την χωροφυλακήν
κι ουδέ ο ρήτωρ Κωνσταντής ν' ακούγεται παρλάρων
διά το πραξικόπημα εκείνο των Βουλγάρων;

Εσύ, βρε καγκελλάριε των σαχλο – Γερμανών,
συ εναντίον μας κινείς και γην και ουρανόν,
εσύ, διαόλου αλεπού, που ψόφος δεν σε πιάνει,
εσύ κρατάς κατάκλειστο το κάθε μας λιμάνι,
και όλα τα καράβια σου εις τα νερά μας στέλλεις,
διότι έτσι αγαπάς, διότι έτσι θέλεις.

Εσύ, βρε καγκελλάριε, εσύ, βρε Μαμελούκε,
εσύ, πανευγενέστατε της Δύσεως Τραμπούκε,
παίζεις και πάλι πρόστυχο και βρώμικο παιχνίδι
και του κυρίου Γλάδστωνος του πάει ριπιτίδι
κι αισθάνεται το βάρος σου ο σβέρκος κάθε ράχης...
αλλ' έστι δίκης οφθαλμός, που κακό ψόφο νάχεις.

Γεώργιος Σουρής, Μαΐος 1886

⁴⁴ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 255-256

επιστράτευση, οι Δυνάμεις ήσαν τον αποκλεισμό και το έθνος, δυστυχώς, εξευτελίστηκε⁴⁵.

Η προβληματική της προσέγγισης των εθνικών συμφερόντων είναι φανερή. Αφού δόθηκε η αφορμή, η Ελλάδα βρέθηκε μπροστά στο δίλημμα της ενέργειας ή της αδράνειας. Η αδυναμία διάγνωσης της διπλωματικής καταστάσεως, όπου η αρχικά χλιαρή αντίδραση των εξωτερικών δρώντων μεταβλήθηκε άρδην προς την πλευρά της αποδοχής του τετελεσμένου μετά τον Σερβο-Βουλγαρικό πόλεμο, οδήγησε την Ελλάδα σε εσφαλμένες εκτιμήσεις για τον απότοκο των δικών της ενεργειών. Παράλληλα, η αργή κινητοποίηση του στρατού και η απουσία επιχειρησιακού σχεδιασμού καθιστούσαν δύσκολη την δημιουργία αντίστοιχου τετελεσμένου στην Ελληνο-Τουρκική μεθόριο. Η πίεση από το αρειμάνιο πλήθος της πρωτεύουσας, αλλά και η φιλοπόλεμη στάση του Γεωργίου Α' και του Τύπου, ωθούσαν την Κυβέρνηση της χώρας προς την πολεμική προπαρασκευή. Συνεπώς, η μόνη διέξοδος για την Ελλάδα μετά την παρέλευση του κρίσιμου διμήνου από την έναρξη της κρίσης έως την λήξη του σερβο-βουλγαρικού πολέμου ήταν ένας γενικευμένος πόλεμος με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Ο Πρωθυπουργός αντιμέτωπος με τις παραπάνω συνθήκες αποφάσισε την υιοθέτηση μίας υβριδικής στάσης, κατά την οποία δεν θα αναλάμβανε θετική δράση δηλαδή την έναρξη των εχθροπραξιών, αλλά θα ασκούσε εμμέσως πίεση για την εκπλήρωση των αξιώσεων της Ελλάδας, μέσω της απειλής του πολέμου. Η δράση δεν ήταν αρκετά πειστική για να ωθήσει τον ξένο παράγοντα στην ικανοποίηση των εθνικών βλέψεων και η στάση της Ελλάδας δίκαια χαρακτηρίστηκε ως «ένοπλος επαιτεία», αφού εν τέλει περιορίστηκε σε διακοινώσεις, συλλαλητήρια και σε μία άνευ ουσίας θμηνη επιστράτευση⁴⁶.

Σχεδόν μία δεκαετία αργότερα, ο ίδιος πολιτικός άνδρας βρέθηκε αντιμέτωπος με μία ανάλογη κατάσταση. Η αφορμή δόθηκε από το αλύτρωτο Ελληνικό στοιχείο, μέσα από την αναζωπύρωση του Κρητικού ζητήματος. Η προπαρασκευή του κράτους ελάχιστα διέφερε και η ελληνική κοινωνία για ακόμη μία φορά ωθούσε την κυβέρνηση προς τον πόλεμο. Η μόνη διαφορά ήταν ότι ο ξένος παράγοντας περιόρισε την δράση του γύρω από την Μεγαλόνησο, αφήνοντας το πεδίο ελεύθερο στους δύο αντιμαχόμενους.

---

⁴⁵ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 256-257 και στο Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 174-175

⁴⁶ Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 160

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΣΚΗΝΙΚΟ ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΠΟΛΕΜΟ

3.1 Η Αφορμή – Το Κρητικό Ζήτημα

3.1.1 Ιστορική Αναδρομή

Η αφορμή για την εκδήλωση των ενεργειών που οδήγησαν στο ξέσπασμα του Ατυχούς Πολέμου ανάγεται στο Κρητικό Ζήτημα. Η Κρήτη συνιστά ίσως το πιο χαρακτηριστικό παράδειγμα του αλύτρωτου Ελληνισμού, αφού η νήσος αποτελεί έναν ιστορικά ελληνικό χώρο, στον οποίο την τότε εποχή διαβιούσαν χριστιανοί και μουσουλμάνοι κάτω από την κοινή οθωμανική αρχή. Ο πληθυσμός διαιρούνταν σε δύο ξεχωριστές οντότητες με μοναδικό κριτήριο τα θρησκευτικά πιστεύω, παρά την κοινή καταγωγή και γλώσσα⁴⁷.

Οι επαναστάσεις στην Μεγαλόνησο ήταν ανέκαθεν συχνές, αλλά η ανακήρυξη του ελλαδικού κράτους κατηύθυνε τις προσπάθειες των χριστιανών Κρητών προς την ανάληψη αγώνα για ένωση με την Ελλάδα. Η άδικη και πολλές φορές απάνθρωπη μεταχείριση που υπέστησαν οι χριστιανοί από τις Αρχές και το μουσουλμανικό στοιχείο της περιοχής, διόγκωνε την επιθυμία τους για αλλαγή της υφιστάμενης κατάστασης και τον πόθο για την ένωση με την Ελλάδα. Αυτός ο πόθος μεταφράστηκε σε συνεχείς επαναστάσεις, με τον φόρο αίματος για τον κρητικό λαό να είναι βαρύς.

Οι μεγάλες επαναστάσεις που έλαβαν χώρα το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα, δεν απέδωσαν κανένα ουσιαστικό αποτέλεσμα, αλλά χαλύβδωσαν την θέληση για αγώνα, για αλλαγή και ένωση. Ως εκ τούτου, στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα ο κρητικός αγώνας ήταν διαρκής και αρκετά επιτυχημένος, αρχής γενομένης από την επανάσταση του 1866, η οποία σημείωσε αρκετές επιτυχίες αρχικά, αλλά η απόβαση πολυπληθών οθωμανικών δυνάμεων στο νησί έγειρε την πλάστιγγα των επιχειρήσεων προς το μέρος των τελευταίων⁴⁸. Οι αποτυχίες στις στρατιωτικές επιχειρήσεις δεν κατάφεραν να κάμψουν το εθνικό φρόνημα των Κρητών και η συνέχιση του αγώνα τους, ανάγκασε τις οθωμανικές αρχές να καταφύγουν σε ωμότητες οι οποίες

---

⁴⁷ Kallivretakis, L. (2006). A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics. In P. Kitromilides (Author), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship* (pp. 11-35). Edinburgh University Press. σελ. 13-14

⁴⁸ Γενικό Επιτελείο Στρατού. (1993). *Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*. Αθήνα: Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού. σελ. 17-18

προκάλεσαν την διεθνή κατακραυγή και την αντίδραση της Ελλάδας. Η ένταση μεταξύ Ελλάδας και Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ξεκίνησε να αυξάνει σε μέγεθος, πράγμα το οποίο θορύβησε τις Μεγάλες Δυνάμεις και τις οδήγησε στην παρέμβαση. Η Διεθνής Διάσκεψη των Παρισίων, με την οποία κατοχυρώθηκε ο Οργανικός Νόμος, ήταν ο επίλογος της επανάστασης⁴⁹. Ο στενός ναυτικός αποκλεισμός της νήσου από τον οθωμανικό στόλο και η οργανωμένη δράση του συντριπτικά υπέρτερου οθωμανικού στρατού είχε ήδη κάμψει τις επαναστατικές δυνάμεις, ενώ η παραχώρηση προνομίων στο χριστιανικό στοιχείο παρείχε την αίσθηση της ηθικής ικανοποίησης στις δυτικές δυνάμεις, οδηγώντας το ζήτημα σε ύφεση.

Η κατάφωρη παραβίαση αυτών των κεκτημένων και η συνεχιζόμενη καταπίεση οδήγησε το χριστιανικό στοιχείο στην επανάσταση, μετά από μόλις 7 έτη. Η επανάσταση αποφασίστηκε και οργανώθηκε υπό την σκιά του διαφαινόμενου Ρωσο-Τουρκικού Πολέμου του 1877 και πράγματι μέχρι τις αρχές του 1878 οι επαναστάτες είχαν επικρατήσει στο μεγαλύτερο μέρος της νήσου. Ο κύριος λόγος της επιτυχίας ήταν η αγκίστρωση των οθωμανικών δυνάμεων στον πολυμέτωπο αγώνα που αντιμετώπιζαν, καθιστώντας τους ανήμπορους να ενισχύσουν το μέτωπο της Κρήτης με επαρκείς μονάδες. Το Συνέδριο του Βερολίνου δεν απέδωσε την πολυπόθητη ένωση, αντί αυτού όμως οδήγησε στην υιοθέτηση του τροποποιημένου Οργανικού Νόμου, ο οποίος συνομολογήθηκε μεταξύ των επαναστατημένων Κρητών και της Πύλης, μέσω της Σύμβασης της Χαλέπας⁵⁰.

Τα προνόμια που παρείχε ο Νέος Οργανικός Νόμος ήταν ικανά να επιφέρουν την δεκαετή ειρήνευση στο νησί, μέσω των πολιτικών ελευθεριών, την εφαρμογή ενός ιδιότυπου δικομματικού κοινοβουλευτισμού και την συμμετοχή του χριστιανικού στοιχείου στην άσκηση, τον έλεγχο και την επιβολή της εξουσίας. Στο Κοινοβούλιο της Μεγαλονήσου διαμορφώθηκαν δύο κόμματα: το κόμμα των Καραβανάδων, το οποίο νεμόταν σταθερά την εξουσία επί μία δεκαετία και αποτελούσε την δύναμη του συντηρητισμού και το κόμμα των Ευπόλυτων, το οποίο βρίσκονταν στην αντιπολίτευση και περιέκλειε στις τάξεις του τις εντόπιες δυνάμεις του φιλελευθερισμού⁵¹.

Οι εκλογές του 1888 σηματοδότησαν την λήξη της περιόδου ηρεμίας στο νησί. Ο φόβος των Καραβανάδων για την επικείμενη απομάκρυνση των φίλα

---

⁴⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 18-21

⁵⁰ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 101

⁵¹ Kallivretakis, L. (2006). ο.π., σελ 24- 26. Δες επίσης Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 102

προσκειμένων δημοσίων λειτουργιών από τον Διοικητή της νήσου σε συνδυασμό με τον καταποντισμό τους στις εκλογές του 1889, τους οδήγησε στην αποχώρηση από την Συνεδρίαση της Γενικής Συνελεύσεως και την κήρυξη επαναστάσεως με πρόσχημα την ένωση με την Ελλάδα⁵². Ο πραγματικός σκοπός της ενέργειας τους ήταν η απομάκρυνση του Διοικητή και η διαφύλαξη των μικροπολιτικών τους συμφερόντων, κάτι το οποίο ζημίωνε την ιδέα της ενώσεως και παράλληλα έθετε υψηλά ιδανικά και κεκτημένα προνόμια εν κινδύνω. Ο πολιτικά νεαρός τότε Βενιζέλος παρατήρησε ότι *«Οδυνηράν παρήγαγεν εντόπωσιν το ότι η Εθνική ιδέα εσύρθη εις τον βόρβορον των κομματικών παθών, χρησιμεύσασα ως αντιπολιτευτικόν απλώς όργανον»*⁵³.

Το επαναστατικό κίνημα έσβησε γρήγορα για πολλούς λόγους. Αρχικά, η επανάσταση δεν είχε εσωτερική δυναμική, αφού δεν την στήριζε όλο το φάσμα του χριστιανικού πληθυσμού. Έπειτα, τα αίτια της επανάστασης δεν ήταν ικανά να προσκομίσουν την διεθνή προβολή και κατά συνέπεια την διεθνή στήριξη. Επιπλέον, η Οθωμανική Αυτοκρατορία δεν αντιμετώπιζε άλλους άμεσους κινδύνους, καθιστώντας την ικανή να αποστείλει άμεσα στρατιωτικές ενισχύσεις, κάτι το οποίο έπραξε άμεσα. Τέλος, το πιο σημαντικό ήταν ότι η επανάσταση δεν έτυχε στήριξης και νομιμοποίησης από την ελληνική κυβέρνηση, η οποία παρά την έντονη αντιπολιτευτική και κοινωνική πίεση που δέχτηκε, δια στόματος Πρωθυπουργού αποφάνθηκε ότι *«τοιούτος αγών απαιτεί πάσαν την ενέργειαν ολοκλήρου του Ελληνισμού, η ενέργεια δε αυτή πρέπει να γεινή ενιαία, εν τη καταλλήλω ώρα, αρμόδιοι δε ινά εκλέξωσιν την ώρα είναι μόνοι οι κυβερνώντες το Ελληνικό Κράτος, ενόσω δε ημείς είμεθα οι κυβερνώντες, εις ουδένα θέλομεν επιτρέψη να αφαιρέση αφ' ημών την εξουσίαν ταύτην»*⁵⁴.

Η παραπάνω τοποθέτηση του Τρικούπη στην Συνεδρίαση της 30^{ης} Οκτωβρίου του 1889 είναι μεγάλης σημασίας, διότι σπάει την προβληματική που ακολουθούνταν στην προσέγγιση των συμφερόντων του έθνους. Η Ελλάδα δεν σύρθηκε σε έναν πόλεμο που δεν ήταν ικανή να κερδίσει, αλλά με ψυχραιμία διέγνωσε την εγχώρα και διεθνή συγκυρία, διατηρώντας τις δυνάμεις της για μία ευκαιρία που αυτή θα διαμόρφωνε. Σύσσωμη η αντιπολίτευση κατηγόρησε τον Τρικούπη για μειοδοτική

⁵² Από την παράταξη των Καραβανάδων κατάφεραν να εκλεγούν μόλις 11 αντιπρόσωποι σε σύνολο 80, όταν την ίδια στιγμή οι εκλεγμένοι αντιπρόσωποι από τους Ξυπόλητους ανήλθαν στους 40. Kallivretakis, L. (2006). ο.π., σελ 26-29.

⁵³ Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). *«Η ευγενής μας τύφλωσις...»: Εξωτερική πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1897 έως την μικρασιατική καταστροφή*. σελ 45, Αθήνα: Βιβλιόραμα.

⁵⁴ Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής Περίοδος ΙΑ' – Σύνοδος Δ' σελ 9-26

πολιτική και ο πολιτικός του αντίπαλος, Δηλιγιάννης, πρωτοστάτησε στην ρητορική υπέρ του αγώνα και των εθνικών δικαίων. Αυτή του η στάση του επέστρεψε πολιτικό κεφάλαιο και κατάφερε να αναδειχθεί νικητής στις επόμενες εκλογές, αλλά δεν του επέτρεψε να εννοήσει την προσέγγιση που ακολούθησε ο Τρικούπης. Αν είχε αντιληφθεί τα διδάγματα από τους χειρισμούς του τότε πρωθυπουργού ίσως ήταν ικανός να ελέγξει την κατάσταση που οδήγησε στον Ατυχή Πόλεμο, εν μέσω της πρωθυπουργίας του και όχι να απολέσει την εξουσία εκβιαζόμενος προς την κατεύθυνση ενός βεβιασμένου πολέμου, όπως ομολόγησε κάποια χρόνια αργότερα.⁵⁵

3.1.2 Η νέα κρίση του 1895

Η καταστολή της επανάστασης σηματοδότησε νέο γύρο καταπίεσης και διώξεων των Χριστιανών, με σταδιακό περιορισμό των προνομίων της Σύμβασης της Χαλέπας.⁵⁶ Ωστόσο, τα γεγονότα αυτά έφεραν στο προσκήνιο της πολιτικής δράσης έναν νεαρό ονόματι Μανούσο Κούνδουρο, ο οποίος θεωρούσε ότι η αυτονομία υπό την πατρωνία της Βρετανίας ήταν το πρώτο βήμα προς στην ένωση⁵⁷. Ο στόχος του Κούνδουρου ήταν σαφώς πιο ρεαλιστικός, αλλά η δράση του στάθηκε η αφορμή για την πυροδότηση της κρητικής επανάστασης του 1895, που αποτέλεσε το έναυσμα για την σύγκρουση της Ελλάδας με την Τουρκία.

Πιο συγκεκριμένα, το φθινόπωρο του 1895 ο Κούνδουρος συγκάλεσε τον Κρητικό λαό στην «Κεντρική Επιτροπή Μεταπολιτεύσεως Κρήτης», με σκοπό την κατάρτιση υπομνήματος το οποίο θα επιδίδονταν στους προξένους των Μεγάλων Δυνάμεων⁵⁸. Το περιεχόμενο του υπομνήματος ήταν μετριοπαθές και σε γενικές γραμμές ζητούσε την επαναφορά των προνομίων που όριζε η Συνθήκη της Χαλέπας, όμως δεν έτυχε διεθνούς υποστήριξης⁵⁹. Η εκτίμηση του πρωτεργάτη του κινήματος ότι λόγω του Αρμενικού Ζητήματος που είχε ξεσπάσει νωρίτερα τον ίδιο χρόνο θα προέκυπτε μία διεθνή δυναμική επέμβαση στην Οθωμανική Αυτοκρατορία προς την επιβολή μεταρρυθμίσεων δεν ήταν σωστή, διότι την δεδομένη στιγμή δεν υπήρχε η αναγκαία ομοφωνία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων⁶⁰.

⁵⁵ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 145

⁵⁶ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 104-106 και στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 22.

⁵⁷ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 107

⁵⁸ Κούνδουρος, Μ. (1921). *Ημερολόγιον: «Ιστορικά και Διπλωματικά αποκαλύψεις»*. Αθήνα: Τυπογραφείο Καλλέργη. σελ. 33-35

⁵⁹ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 110-111

⁶⁰ Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ.222

Η απόπειρα διάλυσης της Επιτροπής από τον Διοικητή της Κρήτης, Καραθεοδωρή Πασά, και η αποτυχημένη προσπάθεια σύλληψης του επικεφαλής και ορισμένων μελών της προκάλεσαν αψιμαχίες και συμπλοκές οι οποίες κλιμακώθηκαν⁶¹. Στις αρχές του επόμενου έτους η κατάσταση ήταν ιδιαίτερα έκρυθμη, αφού το νησί βρισκόταν σε επαναστατικό αναβρασμό, ενώ τον Απρίλιο οι συμπλοκές γενικεύτηκαν με τους Κρήτες να σημειώνουν αρκετές επιτυχίες. Ο Πρωθυπουργός της Ελλάδας, Δηλιγιάννης, παρότι ήταν εις εκ των πρωτοστατούντων για επανάσταση και ένωση κατά την εξέγερση του 1889, την δεδομένη στιγμή ζητούσε με κάθε τρόπο να καταλαγιάσει το ζήτημα και να επέλθει συμβιβασμός μεταξύ των αντιμαχόμενων μερών με αποτέλεσμα να αποστείλει διάβημα στην Πύλη και στις Μεγάλες Δυνάμεις⁶². Μετά από την πίεση των προξένων των Μεγάλων Δυνάμεων, η Πύλη συμφώνησε στην σύγκλιση της Γενικής Συνελεύσεως υπό τον όρο ότι προηγουμένως θα διαλύονταν η Μεταπολιτευτική Επιτροπή. Ωστόσο, η Επιτροπή έθετε ως προϋπόθεση για την διάλυση της, την επαναφορά των προνομίων στο νησί, κάτι το οποίο ήταν ασυμβίβαστο με τις προθέσεις της Οθωμανικής πλευράς⁶³.

Την αποτυχία εύρεσης κοινού τόπου συνεννόησης διαδέχθηκαν συμπλοκές και η πολιορκία της Βάμου⁶⁴, η οποία στάθηκε αφορμή για ωμότητες και σφαγές από μέρους των Οθωμανών στα Χανιά. Ο κίνδυνος για τους ξένους υπηκόους της περιοχής θορύβησε τον ξένο παράγοντα, η αντίδραση του οποίου περιορίστηκε στην αποστολή 5 πλοίων, ένα από κάθε Μεγάλη Δύναμη, στο λιμάνι της πόλης με αποστολή την συνδρομή μόνο αυτών⁶⁵. Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κυβέρνηση, βολιδοσκοπούσε το ενδεχόμενο εσπευσμένης καθόδου του ελληνικού στόλου στο νησί, αλλά ο Βασιλέας ζήτησε να υπάρξει πρότερη συνεννόηση με τις Μεγάλες Δυνάμεις. Οι πρεσβευτές τους στην Αθήνα συμβούλευσαν την Κυβέρνηση να μην αναλάβει δράση, συμβουλή την οποία ακολούθησε, πιέζοντας όμως για την παρέμβαση του ξένου παράγοντα και την διευθέτηση του ζητήματος μέσω επαναφοράς των προνομίων.

Η πολιορκία της Βάμου διήρκησε από τις 4 έως τις 18 Μαΐου και έληξε έπειτα από τακτικό αδιέξοδο των Κρητών, οι οποίοι ωστόσο σημείωσαν σημαντικές απώλειες στις εχθρικές δυνάμεις. Οι συμπλοκές και η τρομοκρατία κατά του εντόπιου

⁶¹ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 145

⁶² Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 111-112

⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 25 και στο Κούνδουρος, Μ. (1921). ο.π., σελ. 96-103

⁶⁴ Διοικητικό και στρατιωτικό κέντρο στην Δυτική Κρήτη.

⁶⁵ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 113

πληθυσμού συνεχίστηκαν έως το καλοκαίρι του ίδιου έτους, οπότε ο κρητικός λαός αναγκάστηκε να κηρύξει κι επίσημα την επανάσταση, συγκροτώντας την «Γενική Επαναστατική των Κρητών Συνέλευση»⁶⁶. Η ανησυχία των Μεγάλων Δυνάμεων για την έκρυθμη κατάσταση οδήγησε στην επέμβαση τους και την επεξεργασία σχεδίου εκτεταμένων προνομίων για την πολύπαθη νήσο, το οποίο ο Σουλτάνος υιοθέτησε και απέστειλε στους Κρήτες. Η αποδοχή του νέου Οργανικού Νόμου από την Επαναστατική Επιτροπή και η επακόλουθη επικύρωση του με σουλτανικό φερμάνι τον Αύγουστο του 1896 σήμανε την ανακωχή και έθεσε τα όπλα παρά πόδα στις δύο αντιμαχόμενες, εν τη νήσω, πλευρές⁶⁷.

3.2 Ο Ενθουσιασμός - Η Εθνική Εταιρεία

3.2.1 Η ίδρυση και η εξάπλωση της Οργάνωσης

Όσο εκτυλίσσονταν τα παραπάνω γεγονότα στην Κρήτη, η στάση της κυβερνήσεως ήταν σταθερά ουδέτερη και αξίωνε την αποκλιμάκωση. Ο Δηλιγιάννης έχοντας κερδίσει τις εκλογές του 1895 προτάσοντας πρόγραμμα ανάταξης της οικονομίας, ουδεμία επιθυμία είχε να συρθεί σε έναν απρογραμμάτιστο πόλεμο με την Τουρκία. Το προσωπικό πάθημα της «Ένοπλης Επαιτείας» ήταν πολύ βαρύ για να επαναληφθεί, αφού γνώριζε ότι το κράτος δεν ήταν έτοιμο να αναλάβει μία κατά μέτωπο αναμέτρηση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία.

Από την άλλη πλευρά, η ελληνική κοινωνία βρισκόταν μακριά από ένα τέτοιο σενάριο. Το κλίμα εντός των ελλαδικών συνόρων μόνο φιλειρηνικό δεν μπορούσε να χαρακτηριστεί, αφού η διαχείριση των εθνικών θεμάτων και το οικονομικό αδιέξοδο προξενούσαν αγανάκτηση, απογοήτευση και θυμό. Η μερίδα της κοινωνίας στην οποία εντοπιζόνταν ο μεγαλύτερος αναβρασμός ήταν οι αξιωματικοί του Ελληνικού Στρατού. Τα βασικότερα αίτια αυτού του αναβρασμού ήταν οι μισθολογικές ανισότητες και το εμπεδωμένο αίσθημα αναξιοκρατίας μεταξύ των κλάδων των αξιωματικών, η ακηδία των Κυβερνήσεων για την πληρέστερη οργάνωση και εκπαίδευση του όλου στρατεύματος και τέλος, η κριτική που δέχονταν το σώμα των

---

⁶⁶ Κούνδουρος, Μ. (1921). ο.π., σελ. 138-139 και σελ. 142-144

⁶⁷ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. 113 και στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 36. Δες επίσης Κούνδουρος, Μ. (1921). ο.π., σελ. 146-150

Αξιωματικών για την εν γένει κατάσταση του Ελληνικού Στρατού, προερχόμενη από μία μερίδα του Τύπου και της κοινωνίας⁶⁸.

Στην βάση αυτού του αναβρασμού σχηματίστηκε τον Νοέμβριο του 1894 η μυστική οργάνωση που έλαβε το όνομα Εθνική Εταιρεία. Αντίστοιχες οργανώσεις που ανέπτυσαν δράση στα εθνικά ζητήματα ήταν ένα υπαρκτό φαινόμενο την τότε εποχή⁶⁹. Η ιδιοτυπία, όμως, αυτής της οργάνωσης έγκειται στο γεγονός ότι τα ιδρυτικά μέλη της ήταν όλοι εν ενεργεία, χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί του ελληνικού στρατού. Η συμμετοχή σε μία τέτοια οργάνωση ήταν αρκετά αμφιλεγόμενη, διότι παρά το ευγενές του σκοπού, η συνωμοτική δράση είναι παράνομη για τους ορκισθέντες πίστη στον Βασιλέα και την πατρίδα, αξιωματικούς.

Οι σκοποί της ιδρυθείσας Εταιρείας αποτυπώνονται στο Πρώτο Άρθρο του Καταστατικού της και όριζαν την *«αναζωπύρωση του εθνικού φρονήματος και την επαγρύπνηση επί των συμφερόντων των δούλων Ελλήνων και την προπαρασκευήν της απελευθέρωσης αυτών δια πάσης θυσίας»*⁷⁰. Από την ανάγνωση του κειμένου δύναται να εξαχθεί το συμπέρασμα ότι ο γενικός σκοπός της Εταιρείας άπτεται στην σφαίρα του ιδεατού. Οι εταίροι εμφανίζονται ως θεματοφύλακες των εθνικών συμφερόντων, γεγονός το οποίο φαντάζει υπεραισιόδοξο, αφού αποτελούσαν μία μικρή ομάδα μόλις 12 αξιωματικών. Συνεπώς, η δυνατότητα τους να επηρεάσουν προς μία κατεύθυνση το πανελλήνιο, πολλώ δε μάλλον να προστατεύσουν τα συμφέροντα ολόκληρου του Ελληνισμού, ήταν τουλάχιστον φιλόδοξη. Για αυτό θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η τελευταία εξαγγελία του άρθρου, δηλαδή η *«προπαρασκευήν της απελευθέρωσης αυτών δια πάσης θυσίας»*⁷¹ προσεγγίζει περισσότερο την πραγματικότητα, υπό την προϋπόθεση ότι η εταιρεία θα αποκτούσε ικανό έρεισμα εντός και εκτός του στρατεύματος.

Ο τρόπος με τον οποίο στόχευε στην επίτευξη των παραπάνω σκοπών φάνηκε από νωρίς ότι ακολουθούσε την ρεαλιστική οδό, αφού όπως αναφέρει και ο Λεωνίδας Παρασκευόπουλος στα απομνημονεύματα του ότι *«Όσον η Εθνική Εταιρεία*

⁶⁸ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 95

⁶⁹ Μυστικές οργανώσεις με αντίστοιχη δράση λογίζονται η «Εθνική Άμυνα», η «Αδελφότης», ο «Ελληνισμός» κ.α. Μία περιεκτική ματιά για την ανάπτυξη και την δράση των Μυστικών Εταιρειών κατά τον 19^ο αιώνα παρέχει το άρθρο του Μιχαήλ Στουκά «Οι “Μυστικές Εταιρείες”, τα επαναστατικά κινήματα και η πρώτη Ελληνική Υπηρεσία Πληροφοριών» που δημοσιεύτηκε στις 21 Δεκεμβρίου του 2019 στο Πρώτο Θέμα.

⁷⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 315

⁷¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 315

εμεγαλύνετο, τοςούτον και οι σκοποί της ηυρύνοντο»⁷². Η ανάγκη για εισροή νέων μελών προκείμενου να αποκτηθεί η αναγκαία δύναμη απαιτούσε την σύγχρονη αναθεώρηση των δομών και της λειτουργίας της, πράγμα το οποίο συνέβη με τρόπο άρτιο και μεθοδικό. Το Καταστατικό και ο Κανονισμός της Εταιρείας ανανεώθηκαν 3 φορές, δηλαδή όσα ήταν περίπου και τα έτη της ενεργούς δράσης της οργάνωσης. Ειδικότερα για το Καταστατικό, που θα μπορούσε να χαρακτηριστεί και ως το Ευαγγέλιο της οργάνωσης, οι ανανεώσεις είχαν ακριβώς ως κεντρικό σκοπό την ρύθμιση της δυνατότητας αύξησης του μεγέθους της εταιρείας.

Πιο συγκεκριμένα, υπάρχουν τρία Καταστατικά, βάσει των οποίων λειτούργησε η οργάνωση. Το πρώτο ήταν το ιδρυτικό του 1894, το οποίο δυστυχώς δεν υπάρχει κάποια πηγή που να το παραθέτει. Το Καταστατικό του 1895 θεωρείται εν πολλοίς ίδιο σε περιεχόμενο με το προηγούμενο, βάσει της Έκθεσης των Πεπραγμένων, με μόνη διαφορά την δυνατότητα εισδοχής στους κόλπους της Εταιρείας μη στρατιωτικών μελών. Το τρίτο και τελευταίο Καταστατικό συντάχθηκε το 1896 και παρουσίαζε τρεις κύριες διαφορές από αυτό του 1895, όπως συνοπτικά αναφέρει ο Γιαννόπουλος *«πρώτον, δημιουργούσε μία νέα κατηγορία μελών τους «αδελφούς», απέκλειαν από τη συμμετοχή στην οργάνωση τα μέλη της βασιλικής οικογένειας και τους εν ενεργεία υπουργούς και όριζαν ότι το Δ.Σ. μπορούσε να εκλέγεται μόνο από τα μέλη της Αθήνας»*.⁷³ Συνεπώς, για δεύτερη φορά οι ουσιαστικές αλλαγές εντοπίζονται κυρίως στα άρθρα που όριζαν τις προϋποθέσεις που έπρεπε να έχει κάποιος ώστε να αναχθεί ως μέλος της Εταιρείας.

Επί τοις πράγμασι, η σταδιακή εξάπλωση της εταιρείας σε όλο το στράτευμα και η παράλληλη εισδοχή επιφανών πολιτών στις τάξεις της, κατόρθωσαν να την αναδείξουν σε ανταγωνιστή των θεσμικών οργάνων του κράτους και συνομιλητή των ανωτάτων πολιτειακών παραγόντων. Πιο συγκεκριμένα, κατά το πρώτο έτος της δράσης της, στους κόλπους της Εταιρείας υπήρχαν σχεδόν κατά αποκλειστικότητα χαμηλόβαθμοι αξιωματικοί. Τον χειμώνα του 1895 ξεκίνησε η εξαιρετικά αργή ένταξη υψηλόβαθμων αξιωματικών στους καταλόγους της. Τέτοια ήταν η βραδύτητα του ρυθμού που στις αρχές του 1897 απαντώνται μόλις 8 ονόματα ανώτερων

---

⁷²Παρασκευόπουλος, Λ. (2020). *Αναμνήσεις 1896 – 1920: Τόμος Α΄*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείο Λαβύρινθος, σελ. 3

⁷³ Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). ο.π., σελ. 31-32.

αξιωματικών σε ένα πλήθος 400 αξιωματικών μελών της εταιρείας σε Αθήνα και Πειραιά⁷⁴.

Η παραπάνω τάση εισδοχής στρατιωτικών μελών δύναται να εξηγηθεί σε τρεις αιτίες: πρώτον το νεαρό της ηλικίας των χαμηλόβαθμων αξιωματικών τους καθιστούσε πιο παρορμητικούς και πολύ πιο έτοιμους να αγωνιστούν ενεργά για όσα πιστεύουν. Δεύτερον, όπως εύστοχα σημειώνει ο Δημήτρης Μαλέσης «*οι νεαροί Αξιωματικοί έχοντας μεγαλώσει με τα ιδανικά της Μεγάλης Ιδέας έζησαν την τραυματική εμπειρία του εξευτελισμού του ελληνικού στρατού κατά το περιστατικό της Κούτρας*»⁷⁵. Η ευθύνη για όνειδος της Κούτρας βάρυνε άμεσα την στρατιωτική και πολιτική ηγεσία της χώρας, χρίζοντας αυτοδίκαια τους νεαρούς αξιωματικούς υπεύθυνους της αλλαγής της νοσηρής κατάστασης που βίωναν. Η ίδρυση της από αξιωματικούς που κατείχαν, όλοι πλην ενός, τον βαθμό του Ανθυπολοχαγού αποδεικνύει έμπρακτα την δυσπιστία τους προς τους ανωτέρους αξιωματικούς, όσον αφορά στην ικανότητα τους να δώσουν λύση στα προβλήματα του στρατού ή έστω να αποτελέσουν ένα κομμάτι αυτής. Η τρίτη αιτία έγκειται στην ψυχοσύνθεση του στρατιωτικού. Ο εκάστοτε αξιωματικός είναι πολύ πιο εύκολο και πιθανό να εκφράσει τις ιδέες του σε ομοιόβαθμους ή σε αξιωματικούς με παραπλήσιο βαθμό, παρά σε κάποιον κατάτι ανώτερο του, διότι πέρα από τον υπηρεσιακό φόβο, συνήθως δεν υφίσταται τοιαύτη ευκαιρία διαλόγου. Συνεπώς, η αλυσιδωτή επέκταση της Εταιρείας προς τα ανώτερα στρώματα των αξιωματικών απαιτούσε χρόνο, κατάλληλες επαφές και προσοχή για να μην αποκαλυφθεί ο συνωμοτικός χαρακτήρας της.

Ταυτόχρονα όμως με την εγγραφή υψηλόβαθμων αξιωματικών, πάρθηκε η απόφαση να προσεγγιστούν επιφανείς πολίτες. Το άνοιγμα προς μη στρατιωτικούς δύναται να αιτιολογηθεί στην βάση του επιχειρήματος ότι η Εταιρεία προσπάθησε να κατευθυνθεί προς τον ιδεατό σκοπό της μέσω της ενδυνάμωσης της επιρροής του στρατιωτικού βραχίονα στο πολιτικό γίνεσθαι της χώρας. Αξίζει να τονιστεί, ότι η εγγραφή μη στρατιωτικών μελών φάνηκε να είναι δυσανάλογα μεγάλη από αυτή των ανωτέρων αξιωματικών. Ήδη από την άνοιξη του 1896, μερικούς μόλις μήνες από την λήψη αυτής της απόφασης, στις τάξεις των μελών συγκαταλέγονταν πλέον ονόματα καθηγητών του Πανεπιστημίου Αθηνών, δικηγόρων, ιατρών, δημοσιογράφων και βουλευτών, δηλαδή επαγγέλματα τα οποία ενείχαν ιδιαίτερο

⁷⁴ Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). ο.π., σελ. 37.

⁷⁵ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 278

κύρος στην τότε κοινωνία. Ο συνολικός αριθμός των επιφανών πολιτών στα τέλη του 1896 έφτασε σχεδόν τα 100 μέλη, όταν την ίδια στιγμή, οι ανώτεροι αξιωματικοί, όπως προαναφέρθηκε, ήταν μόλις 8⁷⁶.

Σκιαγραφώντας το επαγγέλσθαι των 500 πρώτων μελών στην Αθήνα και τον Πειραιά δίνεται η εντύπωση της μετατόπισης του χαρακτήρα της Εταιρείας από μία αμιγώς στρατιωτική οργάνωση προς μία οργάνωση με σημαντικά πολιτικοκοινωνικά ερείσματα που δύναται πλέον να επηρεάσει την πολιτική της χώρας. Η σύνθεση του Διοικητικού Συμβουλίου που ανέλαβε καθήκοντα τον Ιανουάριο του 1897 επιβεβαιώνει αυτή την μεταβολή, αφού στην Αόρατη Αρχή εκλέχτηκαν 7 πολίτες και 13 στρατιωτικούς, εκ των οποίων ουδείς ανήκε στην νέα γενεά αξιωματικών και ενδεικτικά έφεραν τους βαθμούς που εμφανίζονται στον κάτωθι πίνακα⁷⁷. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι δύο μόλις έτη από την ίδρυση της, η Εταιρεία μετεξελίχθηκε και ωρίμασε τρόπο τινά.

Συνταγματάρχες	1
Αντισυνταγματάρχες	1
Ταγματάρχες	2
Λοχαγοί	5
Υπολοχαγοί	4

Η οργανωτική επιτυχία της Εταιρείας πρέπει να αποδοθεί κυρίως στους αρχικούς συντελεστές της, οι οποίοι επέδειξαν εξαιρετική προνοητικότητα στην χάραξη στρατηγικής. Ο συνδυασμός της προαναφερθείσας προνοητικότητας, με το στοιχείο του μυστικισμού κατά την μύηση και την ένταξη στα κατά τόπους τμήματα, αλλά και με την άγλη μυστηρίου που κάλυπτε την Αόρατη Αρχή κατέστησε την Εταιρεία εξαιρετικά θελκτική στον μέσο Έλληνα. Η όλη αύρα που απέπνεε η οργάνωση στην ακμή της θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως «μία δύναμη που ήταν προδιαγεγραμμένη να πετύχει και να σώσει τον Ελληνισμό, από την φαυλότητα».

⁷⁶ Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). ο.π., σελ. 38

⁷⁷ Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). ο.π., σελ. 39-42

3.2.2 Η δράση της Οργάνωσης και η υποδαύλιση του εθνικού ενθουσιασμού

Η δράση της Εταιρείας δεν ξεκίνησε ευθύς αμέσως μετά την ίδρυση της. Η πρώτη μορφή δράση αφορούσε την εγκαθίδρυση δικτύου κατασκοπείας στην Οθωμανική επικράτεια και αντικατασκοπείας στην Ελλάδα, αντικείμενο το οποίο ταίριαζε στον συνωμοτικό χαρακτήρα της⁷⁸. Η υιοθέτηση του κρυπτογραφικού λεξικού του συνταχθέντος από τον Γεώργιο Φιλάρετο ενίσχυσε το αίσθημα ασφάλειας και διευκόλυνε την συνεργατική δράση μεταξύ των εταίρων πλησίον των συνόρων⁷⁹. Παράλληλα η Εταιρεία ξεκίνησε να υλοποιεί τους σκοπούς της προς την «*αναζωπύρωσιν του εθνικού φρονήματος*», μέσα από τελετές, παρελάσεις και μνημόσυνα στους πεσόντες στους αγώνες του έθνους. Τέτοιου είδους εκδηλώσεις ήταν ακίνδυνες, ενώ παράλληλα τηρούσαν στην επικαιρότητα τα εθνικά ζητήματα.

Το 1896 προσφέρονταν για την εκδήλωση παρόμοιας δράσης. Αρχικά, συνέβησαν τα όσα ήδη αναφέρθηκαν στην νήσο της Κρήτης. Η συμμετοχή της εταιρείας στον εκεί αγώνα εστίαζε στην αποστολή υλικής βοήθειας και στην ηθική παρακίνηση για την κήρυξη της ένωσης⁸⁰. Αξίζει να τονιστεί ότι το τολμηρό εγχείρημα της πολιορκία της Βάμου κατέστη δυνατό από την συνεχή ροή πολεμοφοδίων που εξασφάλισε η Οργάνωση στο νησί⁸¹. Ωστόσο, το πεδίο της Κρήτης δεν θεωρήθηκε ως υψηλής προτεραιότητας για την αποστολή ένοπλων τμημάτων από την Εταιρεία για τρεις αλληλοσυμπληρούμενους λόγους: πρώτον στην Κρήτη ήδη υπήρχαν άνδρες ικανοί, για να ηγηθούν του πολιτικοστρατιωτικού σκέλους μίας επανάστασης, ενώ ο πληθυσμός ήταν εξοικειωμένος τόσο στην διεξαγωγή του αγώνα, όσο και στην ιδέα των απαιτούμενων θυσιών για την αποτίναξη του τουρκικού ζυγού. Ο δεύτερος λόγος ήταν ανάγκη ανάληψης δράσης στο πεδίο της Μακεδονίας και της Ηπείρου, όπου δεν υπήρχαν οι αναγκαίες συνθήκες για την εκδήλωση αλυτρωτικού αγώνα. Ο τελευταίος λόγος ήταν η αξία που είχε προσλάβει το μέτωπο της Μακεδονίας, ως προς την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας, σε συνδυασμό με τον κίνδυνο του σλαβικού επεκτατισμού στην περιοχή. Ο υποδόριος αντισλαβισμός της οργάνωσης λάμβανε ολοένα και πιο σημαντικές διαστάσεις όσο τα Μακεδονικά Κομιτάτα της Βουλγαρίας πύκνωναν την δράση τους στην διαφιλονικούμενη γη της Μακεδονίας.

⁷⁸ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 272

⁷⁹ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 97-98

⁸⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 33

⁸¹ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 113

Ακόμη ένα γεγονός στο οποίο πρέπει να δοθεί ιδιαίτερη σημασία, ήταν η επιτυχής διοργάνωση των Πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων της Σύγχρονης Εποχής στα μέσα του Απρίλη, που προσέδωσε τόσο το κράτος, όσο και η Δυναστεία σημαντική αίγλη⁸². Ένα τέτοιο γεγονός παγκόσμιας εμβέλειας με την συμμετοχή αθλητών από 14 κράτη ήταν ένα αντικειμενικά δύσκολο επίτευγμα για τον αποδικοτυομένο κόσμο του 19^{ου} αιώνα. Ο ελληνικός λαός μετά την ταπείνωση του «Ειρηνοπολέμου» και της μετέπειτα οικονομικής χρεοκοπίας αναθάρρησε βιώνοντας την ιστορική του κληρονομιά και είδε στην νίκη του Σπύρου Λούη στον Μαραθώνιο δρόμο την άσβεστη φλόγα του Ελληνισμού να επικρατεί κόντρα σε όλα τα προγνωστικά και κόντρα στους ξένους ανταγωνιστές.

Τα δύο προαναφερθέντα περιστατικά διάνοιξαν τον δρόμο προς τον άκρατο εθνικό ενθουσιασμό. Η εκδήλωση ενεργητικότερης δράσης της Εταιρείας το ίδιο καλοκαίρι δεν είναι τυχαία, αφού τα εθνικά ζητήματα μονοπωλούσαν την επικαιρότητα, ενώ η οργάνωση είχε εξασφαλίσει τους αναγκαίους πόρους και ερείσματα στις δομές του κράτους. Ο προσεταιρισμός παλαίμαχων Μακεδόνων οπλαρχηγών και προσφύγων από την Μακεδονία που διαβιούσαν στην περιφέρεια της Θεσσαλίας στους σκοπούς της οργάνωσης ήταν εύκολη υπόθεση, αφού γι' αυτούς σήμαινε την πολυπόθητη επιστροφή στα πάτρια εδάφη. Η οργάνωση των παραπάνω στοιχείων απέδωσε στο σύνολο 6 ένοπλα ανταρτικά σώματα και η αποστολή αυτών στην Μακεδονική γη πραγματοποιήθηκε με την συγκάλυψη των Εταίρων αξιωματικών που υπηρετούσαν στην παραμεθόριο⁸³. Η αποστολή που δόθηκε σε αυτά τα σώματα ήταν η τόνωση του ηθικού του εντόπιου πληθυσμού και όχι η γενικευμένη σύγκρουση προς αμφισβήτηση της τουρκικής επικυριαρχίας.

Η ελληνική κυβέρνηση την δεδομένη στιγμή είχε να διαχειριστεί δύο παράλληλες μη κρατικές πρωτοβουλίες στην Μακεδονία και την Κρήτη. Ο κίνδυνος υποστήριξης των άνωθεν κινημάτων με επακόλουθη στρατιωτική δράση κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας πήγαζε από την εγνωσμένη αδυναμία του στρατιωτικού μηχανισμού. Επιπλέον, η διπλωματική πίεση που δέχονταν η χώρα από τις Μεγάλες Δυνάμεις και την Πύλη προκειμένου να απέχει από οποιασδήποτε δράση, οδήγησε την κυβέρνηση στην υιοθεσία της στάσης της ουδετερότητας και την εφαρμογή μέτρων για την απαγόρευση των πρωτοβουλιών υλικής υποστήριξης των κινημάτων

---

⁸² Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 113. Δες επίσης την επίσημη έκθεση των πρώτων Ολυμπιακών Αγώνων, δημοσιευμένη υπό την αιγίδα του Διαδόχου.

⁸³ Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 219-221. Δες επίσης Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. σελ 99-100

που εξέθεταν την χώρα. Η στάση αυτή δεν ανέκοψε την δράση των Κρητών, οι οποίοι κατόρθωσαν να αποσπάσουν τα απολεσθέντα προνόμια στα μέσα του καλοκαιριού του 1896, όμως υπήρξε πολύ πιο ανασταλτική για την δράση των μακεδονικών σωμάτων της Εθνικής Εταιρείας. Τα μικρά αποτελέσματα που είχαν πετύχει μέχρι τα μέσα Σεπτεμβρίου, λόγω της πρόχειρης σχεδίασης και των δυσχερειών που αντιμετώπιζαν κατά την διεξαγωγή σε συνδυασμό με την εχθρική στάση της κυβέρνησης οδήγησαν στην εντολή για αναστολή της δράσεως στις 26 Σεπτεμβρίου 1896⁸⁴.

Αποκαλυπτικά είναι τα όσα επισημαίνονται μέσα από έγγραφο της Εταιρείας προς πράκτορα της δύο μέρες μετά την εντολή για κατάπαυση των ενεργειών. Στο έγγραφο της 28^{ης} Σεπτεμβρίου 1896 ομολογείται «*ότι η Εταιρεία δεν είχε ακόμα την δύναμη εις τα υπό της Πολιτείας τεταγμένα πρόσωπα*»⁸⁵. Η Εταιρεία μπορούσε να αποκτήσει την επιθυμητή δύναμη και επιρροή μόνον δια της επεκτάσεως των καταλόγων της, όπως τεκμηριώθηκε παραπάνω, συνεπώς δεν είναι τυχαίο το γεγονός ότι στις 20 Οκτωβρίου 1896, έναν μήνα μετά την παύση των εξορμήσεων, η Εταιρεία αποφάσισε αν αποτάξει τον συνωμοτικό της χαρακτήρα και να δημοσιοποιήσει την ύπαρξη της, τηρουμένης της ανωνυμίας των προσώπων⁸⁶. Η αποκάλυψη της στο ευρύ κοινό έγινε μέσω «εγκυκλίου απεθυσμένη εις το Πανελλήνιο» και της τέλεσης περιλάμπρων μνημόσυνων για τους πεσόντες της στον Μακεδονικό Αγώνα σε όλη την επικράτεια⁸⁷. Η επίδειξη επιρροής και πλούτου δημιούργησε συνθήκες αθρόας ένταξης νέων μελών, αυξάνοντας την κοινωνική της επιρροή και τα οικονομικά της μέσα, ενώ η επιρροή της στον Τύπο και την Εκκλησία θεωρούνταν παγιωμένη.

Η απειλή που συνιστούσε η εξάπλωση της οργάνωσης για την θεσμική κανονικότητα έγινε εξ αρχής αντιληπτή από τα Ανάκτορα. Το Στέμμα εξ αρχής προειδοποίησε την Κυβέρνηση για την αναγκαιότητα της έγκαιρης αντιμετώπισης. Η διαρκής έξαψη των εθνικιστικού πάθους που πρότασσε ως προγραμματικό στόχο η εταιρεία ήταν επικίνδυνη εξέλιξη για την Δυναστεία, αφού μπορούσε εύκολα να ξεπηδήσει από ένα ατυχές επεισόδιο ένας γενικευμένος Ελληνο-Τουρκικός Πόλεμος, το αποτέλεσμα του οποίου θα ήταν κατά γενική εκτίμηση ατιμωτικό για τα ελληνικά όπλα⁸⁸. Συνεπώς, η Δυναστεία ήταν σφόδρα αντίθετη με την δράση της Εταιρείας.

⁸⁴ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. 100

⁸⁵ Στο ίδιο, σελ. 98

⁸⁶ Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). ο.π., σελ.156

⁸⁷ Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ. 98

⁸⁸ Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 219

Ένα περιστατικό όμως στα μέσα του Νοέμβρη του 1896 άλλαξε άρδην την στάση της, κυρίως από τον φόβο ότι η Εταιρεία ήταν πολύ μεγάλη για να αναχαιτιστεί και η διαμάχη με αυτήν θα ζημίωνε εν τέλει το ίδιο το Στέμμα.

Στις 20 Νοεμβρίου 1896 πραγματοποιήθηκε συντονισμένη μαζική παραίτηση 1000 αξιωματικών των μη τεχνικών όπλων⁸⁹ από την Λέσχη Αξιωματικών στην οποία προέδρευε ο διάδοχος Κωνσταντίνος. Αφορμή για την εκδήλωση του εν λόγω περιστατικού ήταν η δημοσιοποίηση των νέων προαγωγών, οι οποίες ικανοποιούσαν κυρίως τους αξιωματικούς των ευγενών όπλων, δηλαδή το Πυροβολικό και το Μηχανικό. Παρότι υπήρχε η πεποίθηση ότι πίσω από αυτή την κίνηση κρυβόταν δάκτυλος της οργάνωσης, αφού η εταιρεία δημιουργήθηκε για να αλλάξει αυτή την κρατούσα κατάσταση, η Αόρατος Αρχή έσπευσε να διασκεδάσει οποιαδήποτε υπόνοια ανάμιξης και να αποστασιοποιηθεί από ανάλογες ενέργειες⁹⁰.

Η θέση του Διαδόχου απέναντι σε αυτό το γεγονός δεν ήταν εύκολη, διότι δεν ήταν ρεαλιστικό να τιμωρήσει έναν τόσο μεγάλο αριθμό αξιωματικών οι οποίοι το πιο πιθανόν είναι να κινήθηκαν αυθόρμητα προς αυτή την κίνηση, αφορμόμενοι κυρίως από την απογοήτευσή τους. Την εκτόνωση της κατάστασης ανέλαβε ο ίδιος ο Βασιλέας Γεώργιος, ο οποίος δύο μέρες μετά το επεισόδιο απεύθυνε επιστολή διά του Τύπου προς τον Πρωθυπουργό της χώρας δύο μέρες μετά το επεισόδιο. Στην επιστολή του τόνισε την ανάγκη υλοποίησης μεγάλων και συστηματικών γυμνασίων για τον Στρατό, την ίδρυση μονίμου Στρατοπέδου, την προμήθεια ίππων και νέου τυφεκίου και την κλήση της εφεδρείας για εκπαίδευση.⁹¹ Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Γεώργιος μέσα από αυτή την επιστολή έκανε στροφή στην στάση του και ταυτίστηκε με τους σκοπούς και τα σχέδια της Εταιρείας.

Η αντίδραση του Πρωθυπουργού σε αυτή την νέα κρίση του δύσκολου 1896 κινήθηκε σε χαμηλούς τόνους, παρά την εξωθεσμική παρέμβαση του Βασιλέα και το αντικανονικό της συμπεριφοράς των Αξιωματικών. Μία εβδομάδα αργότερα προανήγγειλε από το βήμα της Βουλής τρία νομοσχέδια με τα οποία εξίσωνε τους μισθούς των αξιωματικών όλων των όπλων, γινόταν ανακατανομή των γενικών θέσεων στο Στράτευμα και έθετε προϋποθέσεις για την δυνατότητα προβιβασμού από

---

⁸⁹ Το Πεζικό, το Ιππικό και το Οικονομικό θεωρούνταν υποδεέστερα Όπλα την τότε εποχή. Αντιθέτως, το Πυροβολικό και το Μηχανικό λογίζονταν ως τα Ευγενή Όπλα, διότι οι Αξιωματικοί που υπηρετούσαν σε αυτά κατάγονταν στο σύνολο τους από την Στρατιωτική Σχολή των Ευελπίδων.

⁹⁰ Μαλέσης, Δ. (2018), ο.π., σελ. 276

⁹¹ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 229

έναν βαθμό στον επόμενο⁹². Ο αντίκτυπος των μέτρων ήταν σχετικά μικρός και δεν φάνηκε να αναστρέφουν το βεβαρυμμένο κλίμα, διότι οι Αξιωματικοί εκλάμβαναν τα μέτρα ως εξαγγελίες, οι οποίες πιθανόν να μην υλοποιούνταν ποτέ.

3.3 Η κλιμάκωση – Η επέμβαση της Ελλάδας στην Κρήτη

3.3.1 Οι νέες διώξεις στα Χανιά και η αποστολή του ελληνικού Στόλου

Η κυβέρνηση επιβίωσε των κρίσεων του 1896, χωρίς όμως να επιβληθεί στην νοσηρά αισθηματολογία του άκρατου εθνικισμού, διότι εν μέρει και ο ίδιος ο Δηλιγιάννης την ανέθρεψε από τα έδρανα της αντιπολίτευσης. Παράλληλα, φαινόταν εξίσου αδύναμη να αναχαιτίσει την εξωθεσμική δράση της Εταιρείας, η οποία είχε καταστεί ισχυρός παράγοντας στην διαμόρφωση της πολιτικής του κράτους. Συνεπώς, η Κυβέρνηση βρέθηκε στην θέση να φέρει την εκτελεστική εξουσία, χωρίς να δύναται να την ασκήσει.

Η αδιέξοδη θέση στην οποία είχε περιέλθει ο Δηλιγιάννης εκδηλώθηκε ευθύς αμέσως όταν βρέθηκε αντιμέτωπος με μία νέα αναζωπύρωση του Κρητικού Ζητήματος. Μία σειρά από δολοφονίες χριστιανών στο Ηράκλειο στις αρχές του Ιανουαρίου, διαδέχθηκαν πράξεις ωμότητας που επεκτάθηκαν σε όλο το νησί, με επίκεντρο τα Χανιά⁹³. Η απάντηση της Οθωμανικής αρχής ήρθε με την επίσπευση των μεταρρυθμίσεων που είχε συμφωνήσει τον Αύγουστο του 1896, αλλά μπροστά στις επικείμενες πολιτειακές μεταβολές που ευνοούσαν το χριστιανικό στοιχείο, οι μουσουλμάνοι της νήσου εξεγέρθηκαν. Οι πρεσβείες των Μεγάλων Δυνάμεων είχαν έγκυρες πληροφορίες ότι όλες οι παραπάνω ενέργειες από τις αρχές του έτους ακολουθούσαν προμελετημένο σχέδιο για την αποστολή τουρκικών δυνάμεων στην νήσο, ενώ αντίθετα η Τουρκία υποστήριζε ότι οι ταραχές προκλήθηκαν από τις πολιτειακές μεταρρυθμίσεις που επέβαλλαν οι ξένες Δυνάμεις⁹⁴.

Οι ακρότητες κορυφώθηκαν στις 23 και 24 Ιανουαρίου, όταν στην πόλη των Χανίων σημειώθηκαν άγριες σφαγές του χριστιανικού πληθυσμού. Οι αρχικές αιτιάσεις ότι αμφοτέρως οι πλευρές ευθύνονταν για την πρόκληση, σύντομα αποδείχτηκαν αβάσιμες και κατέστη σαφές ότι οι Μουσουλμάνοι της πόλης κινήθηκαν άνευ προκλήσεως εναντίον της χριστιανικής συνοικίας. Αποκαλυπτικά

---

⁹² Μαλέσης, Δ., ο.π., σελ. 278

⁹³ Μαλέσης, Δ., ο.π., σελ. 291

⁹⁴ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 117

είναι όσα αναφέρει ο Henri Turot κατά την περιήγηση του στα Χανιά, ο οποίος δηλώνει ότι αναμφίβολα φανατικοί μουσουλμάνοι κατέκλισαν την χριστιανική συνοικία, την κατέστρεψαν και σκότωσαν πολλούς χριστιανούς, άνευ προκλήσεως των τελευταίων: *«Τι καταστροφή! Οι δρόμοι (στην χριστιανική συνοικία) παρουσιάζουν ένα θλιβερό θέαμα. Παντού ερείπια, γκρεμισμένοι τοίχοι και μία μυρωδιά που σου κόβει την ανάσα[...]πατώντας πάνω σε μαυριδερή λάσπη που αποτελείται από αίμα, στάχτη και χυμένο λάδι.[...] Η πιο πειστική απόδειξη είναι πως η μουσουλμανική γειτονιά είναι εντελώς ανέπαφη και σε κανένα τουρκικό σπίτι δε θα βρει κανείς κάποιο ίχνος φωτιάς ή λεηλασίας».*⁹⁵ Πιο συγκεκριμένος για τα αίτια είναι ο Κούνδουρος, οποίος στα απομνημονεύματα του αναφέρει ότι *«είνε βεβαιομένον, ότι οι τούρκοι στρατιώτες έφεραν τεμάχια υφάσματος ηλειμμένα με έλαιον όπως πυρπολήσωσι την πόλιν...»*⁹⁶

Η αλγεινή εντύπωση που προκάλεσε η είδηση αυτών των γεγονότων στην Αθήνα έφερε την κατάσταση στα άκρα. Το αρειμάνιο ελληνικό πλήθος διαδήλωνε υπέρ της άμεσης ανάληψης δράσης, ο Τύπος πλειοδοτούσε στο εθνικό παραλήρημα, ενώ σύσσωμη η αντιπολίτευση, με εξαίρεση τον Γ. Θεοτόκη, κατηγορούσε την κυβέρνηση για αδράνεια και απαιτούσε την ένωση δια παντός μέσου. Η Κυβέρνηση θεωρούσε την ειρηνική διευθέτηση του ζητήματος εφικτή έως και τις 23 Ιανουαρίου, όμως το τηλεγράφημα του Γενικού Πρόξενου Χανίων, Νικόλαου Γεννάδη, που μετέφερε τα τεκταινόμενα της Κρήτης, οδήγησε τον Δηλιγιάννη να αποστείλει 5 πολεμικά πλοία στην Κρήτη, κατόπιν συνεννοήσεως με τον Βασιλέα⁹⁷. Παράλληλα, διευκολύνθηκε η μετάβαση 17 εθελοντών Κρητών αξιωματικών του ελληνικού στρατού στην νήσο, αφού παραιτήθηκαν πρώτα από τις τάξεις του. Ανάμεσα στους προαναφερθέντες υπήρχαν γόνοι σημαντικών οικογενειών της νήσου, το οποίο αποτελούσε σημαντικό προσόν για την συγκέντρωση εθελοντών, ενώ επίσης έφεραν μαζί τους πυροβόλα όπλα που θα διευκόλυναν την πολιορκία οχυρών θέσεων⁹⁸. Η δράση των σωμάτων που ηγούνταν αυτοί οι αξιωματικοί έμελε να είναι αξιόλογη και συνεισέφεραν με σημαντικές επιτυχίες στον κρητικό αγώνα.

Μία μέρα μετά τον απόπλου του στόλου, δηλαδή στις 25 Ιανουαρίου, οι Κρητικοί σταθεροποίησαν την κατάσταση στα Χανιά, ίδρυσαν προσωρινή κυβέρνηση

⁹⁵Turot, H. (2010). *Η Κρητική επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*. (Μετ. Λ. Αβαγιανού). Αθήνα: Φιλότηπον. σελ. 73-74

⁹⁶Κούνδουρος, Μ., ο.π., σελ. 183

⁹⁷ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 230-231

⁹⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 39

και προχώρησαν σε ψήφισμα για την ένωση με την Ελλάδα στις 28 Ιανουαρίου⁹⁹, ενώ η ταυτόχρονη εμφάνιση των ελληνικών πολεμικών ανοιχτά των Χανίων ενθουσίασε τους επαναστάτες¹⁰⁰. Ωστόσο, οι πληροφορίες για επικείμενη ενίσχυση των τουρκικών δυνάμεων στην νήσο οδήγησε την κυβέρνηση στις 29 Ιανουαρίου να ενισχύσει την παρουσία της στα Κρητικά ύδατα με την αποστολή του τορπιλικού στόλου της, αποτελούμενο από 6 τορπιλοβόλα υπό την διοίκηση του πρίγκιπα Γεώργιο και οδηγίες για αποτροπή του παραπάνω ενδεχομένου¹⁰¹. Η αποστολή των ναυτικών μονάδων από την Ελλάδα θορύβησε τις Μεγάλες Δυνάμεις, παρά την διακοίνωση της χώρας ότι σκοπός τους ήταν η προστασία των χριστιανών και η παρεμπόδιση αποστολής τουρκικών ενισχύσεων στο νησί, εντός της οποίας όμως τόνιζε ότι η ένωση αποτελεί την μόνη ρεαλιστική έξοδο από την κρίση.

Στις 30 Ιανουαρίου, η Πύλη διαμαρτυρήθηκε έντονα στους πρεσβευτές για την άνωθεν κίνηση της Ελλάδας, καλώντας τους να παρεμποδίσουν τις ενέργειες της, ειδάλλως θα κλιμάκωνε την κατάσταση στην Ανατολική Μεσόγειο. Για να στηρίξει την θέση της, άμεσα κήρυξε μερική επιστράτευση και προώθησε τουρκικές δυνάμεις στην ελληνοτουρκική μεθόριο, προκαλώντας την ελληνική ανταπάντηση με την κλήση 2 σειρών εφεδρών υπό τα όπλα¹⁰². Για να εκτονώσουν την κατάσταση, οι πρεσβευτές αποφάσισαν να θέσουν τα Χανιά, το Ηράκλειο και το Ρέθυμνο υπό διεθνή κατοχή, ώστε να περιοριστούν οι συγκρούσεις στην περιοχή όπου γέννησε την κρίση¹⁰³.

3.3.2 Η αποστολή του Εκστρατευτικού Σώματος Κρήτης και η αντίδραση του ξένου παράγοντα

Μπροστά σε αυτό το σενάριο η Ελληνική πολιτική ηγεσία αποφάσισε να αποστείλει στρατιωτική δύναμη για να προλάβει την δράση του ξένου παράγοντα. Η προληπτική ενέργεια συνίστατο στην καταρτισμό δύναμης κατοχής με αποστολή να *«καταλάβη την νήσον, αποκαταστήση την τάξιν και την ειρήνην εν αυτή[...] αποδιώκων τους Τούρκους εκ των φρουρίων και κατέχων αυτά πάσαν ενέργειαν υμών*

---

⁹⁹ Σπυρόπουλος, Ν. (1933). Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897. Κριτική επί των κατά τον πόλεμον τούτον εξελιχθεισών επιχειρήσεων και συναγόμενα ωφέλιμα εξ αυτών πορίσματα. Αθήνα: Τυπογραφικά και Εκδοτικά Καταστήματα Νικολάου Τυλιπέρογλου. σελ. 185

¹⁰⁰ Κούνδουρος, Μ., ο.π., σελ. 186

¹⁰¹ Μαλέσης, Δ., ο.π., σελ. 297 και δεξ επίσης ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 39

¹⁰² Η κλήση για επιστράτευση έγινε αμέσως μετά την αποβίβαση του Σώματος του Βάσσου στην Κρήτη, όπως επεξηγείται σε επόμενο κεφάλαιο.

¹⁰³ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 119-120

θέλετε στηρίζει εις τους κειμένους Ελληνικούς νόμους εν ονόματι του Βασιλέως και υπ'ευθύνης της Ελληνικής Κυβερνήσεως»¹⁰⁴. Η διοίκηση του σώματος είχε αρχικά ανατεθεί στον Συνταγματάρχη Δ. Στάικο, αλλά εν τέλει η αρχηγία μεταβιβάστηκε στον υπασπιστή του Γεωργίου, Συνταγματάρχη Τιμολέοντα Βάσσο¹⁰⁵. Το μέγεθος του στρατού κατοχής ανήρχετο σε 1416 αξιωματικούς και οπλίτες. Η μεταφορά του σώματος στον Πειραιά ολοκληρώθηκε στις 1300 της 01 Φεβρουαρίου, ο απόπλους για την Κρήτη ξεκίνησε στις 1630, ενώ η αποβίβαση πραγματοποιήθηκε στις 2300 της επόμενης ημέρας υπό μυστικότητα στα δυτικά του κόλπου Χανίων, λόγω πρότερης προειδοποίησης από τον Πρίγκιπα Γεώργιο για πιθανή παρεμπόδιση από τις αγγλικές δυνάμεις¹⁰⁶. Η αποβίβαση έγινε στο όρμο Κολυμπαρίου, πλησίον την μονής Γωνίας στην οποία ο Βάσσος έστησε το Αρχηγείο του Σώματος. Ευθύς αμέσως ο Βάσσος συνέταξε «Προκήρυξη προς τον λαόν της Κρήτης» μεταξύ των οποίων δήλωνε ότι «ο Βασιλεύς των Ελλήνων απεφάσισε να θέση τέρμα εις την κατάστασιν ταύτη δια της στρατιωτικής καταλήψεως της Νήσου»¹⁰⁷. Η παρουσία του ελληνικού στρατού και πολύ περισσότερο η αποστολή που έφερε ενθάρρυνε ακόμα περισσότερο τους Κρήτες.¹⁰⁸

Ο Βάσσος βάδισε την επόμενη ημέρα προς τα Χανιά με σκοπό την κατάληψη των Υψωμάτων της Χαλέπας την 4^η του μηνός. Με το σχέδιο του συμφώνησε τόσο ο Νικόλαος Γεννάδης, όσο και ο Μοίραρχος Ράινεκ. Την ίδια ημέρα όμως, τέθηκε σε εφαρμογή η διεθνής κατοχή, η οποία είχε προσυμφωνηθεί από του πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων στην Πόλη. Ένα διεθνές άγημα 500 ανδρών αποβιβάστηκε στα Χανιά καταλαμβάνοντας την πόλη και τα περίχωρα αυτής, υψώνοντας τις σημαίες των έξι Μεγάλων Δυνάμεων δίπλα στην Τουρκική¹⁰⁹. Οι Τούρκοι δέχτηκαν αδιαμαρτύρητα αυτή την εξέλιξη, διότι είχαν οπισθοχωρήσει αρκετά τις προηγούμενες ημέρες και έτσι έπαιρναν πολύτιμο χρόνο για να αναδιοργανωθούν.

Μπροστά σε αυτή την εξέλιξη, ο Βάσσος αποφάσισε να στρατοπεδεύσει στο χωριό Πλατανιά, διότι είχε διαταγές να μην έρθει σε σύγκρουση με τις ξένες δυνάμεις επ' ουδενί λόγω¹¹⁰. Στις 5 του μηνός, η διεθνής κατοχή εφαρμόστηκε και στις υπόλοιπες πόλεις, αλλά και σε περιοχές πέραν των συμφωνηθέντων, ενώ παράλληλα

¹⁰⁴ Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 35

¹⁰⁵ Παρασκευόπουλος, Λ. (2020). ο.π., σελ. 21

¹⁰⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 41

¹⁰⁷ Στο ίδιο, σελ. 320

¹⁰⁸ Κούνδουρος, Μ. (1921). ο.π., σελ. 191

¹⁰⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 42

¹¹⁰ Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 70

σχηματίστηκε μία ουδέτερη ζώνη ακτίνας 6 χλμ γύρω από τα Χανιά μέσα στην οποία απαγορεύονταν όλες οι εχθροπραξίες¹¹¹. Συνεπώς, η ελευθερία κινήσεων για τα ελληνικά όπλα είχε περιοριστεί σημαντικά, ενώ η ευκαιρία της κατάκτησης της νήσου έδειχνε να έχει χαθεί. Μετά από αυτά τα γεγονότα, ο Βάσος αποφάσισε να ισχυροποιήσει την θέση του καταλαμβάνοντας στις 7 Φεβρουαρίου το φρούριο των Βουκολιών, ενώ στις 8 Φεβρουαρίου σύναψε μεγάλη και νικηφόρα μάχη με τις τουρκικές δυνάμεις στην θέση Λειβάδια, αναγκάζοντας 6000 τούρκους σε υποχώρηση¹¹². Αξίζει να τονιστεί ότι απώλειες της τουρκικής πλευράς ήταν σημαντικές αριθμώντας 600 νεκρούς στο πεδίο της μάχης.

Οι Ναύαρχοι, οι οποίοι παρακολουθούσαν εκ του σύνεγγυς τις κινήσεις του ελληνικού στρατού, απαγόρευσαν στις 8 Φεβρουαρίου την εκφόρτωση πολεμοφοδίων από ελληνικά καράβια και έθεσαν 3 πολεμικά πλοία απέναντι από το ελληνικό στρατόπεδο στον Πλατανιά, με διαταγή να εκτελέσουν πυρά, σε περίπτωση που ο ελληνικός στρατός κινούνταν κατά των Χανίων. Στις 9 Φεβρουαρίου, μετά από ένα στρατήγημα του Τούρκου διοικητή επάνω στην ουδέτερη ζώνη οι Ναύαρχοι βομβάρδισαν το επαναστατικό στρατόπεδο στο Ακρωτήριο και επεξέτειναν την ζώνη κατοχής σε μεγαλύτερο βάθος¹¹³.

Οι τακτικές επιτυχίες των ελληνικών όπλων, παρότι ούτε μετέβαλλαν δραστικά την τακτική κατάσταση στην Κρήτη, αλλά ούτε έδειχναν να συμβάλλουν σημαντικά στον στρατηγικό σκοπό της επιχείρησης, γίνονταν δεκτές στην Ελλάδα με άκρατο ενθουσιασμό και εθνικιστική υστερία. Πιο συγκεκριμένα, στις 10 Φεβρουαρίου πριν ακόμα γίνει γνωστός ο βομβαρδισμός του Ακρωτηρίου, διοργανώθηκε ογκώδες συλλαλητήριο 20000 ατόμων, στο οποίο απευθύνθηκε τόσο ο Γεώργιος όσο και ο Δηλιγιάννης, οι οποίοι με την πράξη τους αυτή νομιμοποίησαν τους συναισθηματισμούς της μάζας¹¹⁴, αντί να καταβάλλουν προσπάθεια για να τους συνεντίσουν¹¹⁵.

Η στάση του Διεθνούς Στόλου ανάγκασε τον Βάσο να μετεγκαταστήσει το στρατόπεδο του στα ενδότερα της νήσου και να περιορίσει ακόμα περαιτέρω την

---

¹¹¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 43

¹¹² Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 60-68 και στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 44-50

¹¹³ Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 82-85

¹¹⁴ Μαλέσης, Δ., ο.π., σελ. 298

¹¹⁵ Το παραπάνω συλλαλητήριο ήταν μία συνέχεια των σχεδόν καθημερινών διαδηλώσεων που λάμβαναν χώρα στην Αθήνα. Συνεπώς, το μέγεθος της κινητοποίησης ήταν αυτό που του έδωσε ιδιαίτερη σημασία και ανάγκασε τον Βασιλέα και τον Πρωθυπουργό να απευθυνθούν στο συγκεντρωμένο πλήθος.

δράση του υπό τον φόβο μίας συμπλοκής με τα ξένα τμήματα. Ταυτόχρονα, ενθάρρυνε τους Τούρκους να συνεχίσουν τις επιχειρήσεις τους κατά των επαναστατών και του άμαχου πληθυσμού, αφού πλέον χρησιμοποιούσαν τα υπό διεθνή κατοχή εδάφη ως περιοχές εξορμήσεως¹¹⁶. Συνεπώς, η προληπτική δράση κατάληψης της νήσου από την Ελλάδα απέτυχε οριστικά, διότι η ξένη επέμβαση παρεμπόδιζε την κατάληψη των σημαντικότερων κέντρων του νησιού. Το μόνο πεδίο δράσης που είχε απομείνει στο ελληνικό σώμα ήταν οι δευτερεύουσες διαφιλονικούμενες περιοχές, υποβιβάζοντας πρακτικά τον ρόλο του σε αστυνομευτική δύναμη για την επιβολή και διατήρηση της τάξης.

Όσο λάμβαναν χώρα τα γεγονότα αυτά στην νήσο Κρήτη, ο διεθνής παράγοντας αναζητούσε έναν τρόπο που για να εκτονώσει την κρίση. Τα συμφέροντα των Δυνάμεων ήταν τέτοια που ήταν δύσκολη η εξεύρεση κάποιας λύσης διαφορετικής του status quo και με βάση τα υφιστάμενα σχήματα συνεργασίας και ανταγωνισμού σχηματίστηκαν τρεις διαφορετικές προσεγγίσεις.

Η πρώτη προσέγγιση ήταν η Αγγλική η οποία έψαχνε να βρει την χρυσή τομή μεταξύ της παρέμβασης για εφαρμογή μίας διεθνώς αποδεκτής λύσης για την νήσο και της επιθυμίας της να μην εκτροχιαστεί η κατάσταση στην Ελλάδα. Τα πάθη του κρητικού λαού συγκινούσαν τον βρετανικό λαό, ο οποίος παρακινούμενος από τον ηλικιωμένο, αλλά πάντοτε μαχητικό Gladstone, απαιτούσε μία δίκαιη και συνάμα φιλελληνική λύση¹¹⁷. Πάγιες θέσεις της Αγγλίας ήταν πρώτον η άρνηση αποκλεισμού του Πειραιά, η οποία ενίσχυε την πιθανότητα ανατροπής του φίλα προσκειμένου σε αυτήν Γεωργίου και δεύτερον η άρνηση του απρογραμμάτιστου διαμελισμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας την δεδομένη στιγμή¹¹⁸. Επί τη βάση αυτών υιοθέτησε την θέση ότι οι Μεγάλες Δυνάμεις πριν κινηθούν κατά της Ελλάδας πρέπει πρώτα να λάβουν αποφάσεις για το κρητικό ζήτημα. Στην αγγλική προσέγγιση πιστώθηκε συν τω χρόνω η ιδιοτελής επιδίωξη για την ένταξη της Κρήτης στην Βρετανική σφαίρα επιρροής ή ακόμα και της προσάρτησης της στα πρότυπα της Κύπρου και της Αιγύπτου¹¹⁹. Η παραπάνω υπόθεση εύκολα δύναται να στηριχθεί αν ειπωθεί υπό το πρίσμα της προαναφερθείσας μετατόπισης του κέντρου βάρους του Ναυαρχείου από τα Στενά των Δαρδανελίων στο σύμπλεγμα Μάλτας, Κύπρου και Σουέζ, εντός του

¹¹⁶ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 123

¹¹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 52-53 και στο Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 122. Δες επίσης Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 91-93

¹¹⁸ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 121 και 123. Δες επίσης στο Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 237 και σελ. 240

¹¹⁹ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 124

οποίου η Κρήτη ήταν κομβικής σημασίας. Η Ιταλία στήριζε σε γενικές γραμμές τα όσα η Αγγλία πρότεινε, διότι πρώτον ακολουθούσαν το πνεύμα των Μεσογειακών Συμφωνιών, ενώ δεύτερον ικανοποιούσαν μερικώς το δυνατό φιλελληνικό ρεύμα που υπήρχε στην χώρα¹²⁰.

Η δεύτερη προσέγγιση ήταν η ρωσική, που δεν διέφερε σημαντικά από την αγγλική, αλλά αξίωνε την άμεση απόσυρση των ελληνικών δυνάμεων και ήταν πιο πρόθυμη για την επιβολή μέτρων εξαναγκασμού¹²¹. Ο άλλος εταίρος της στην Διπλή Συμμαχία, δηλαδή η Γαλλία, αξίωνε την διατήρηση της επικυριαρχίας του Σουλτάνου στην Κρήτη, αλλά υπό τον όρο της παράδοσης πολιτεύματος στην νήσο από τις Μεγάλες Δυνάμεις¹²². Ένα πιθανό μέσο για την επίτευξη τούτου ήταν ο αποκλεισμός του Πειραιά και της Κρήτης προκειμένου η Ελλάδα να αποσύρει το ναυτικό και τις χερσαίες δυνάμεις της από εκεί, ώστε να δημιουργηθούν οι συνθήκες αποδοχής της λύσης από την Πύλη¹²³. Αξίζει να τονιστεί ότι πρώτον κανένα μέλος της Διπλής Συμμαχίας δεν προτίθονταν να ενεργήσει μόνο του και δεύτερον ο ανταγωνισμός της Ρωσίας με την Βρετανία, την καθιστούσε επιφυλακτική απέναντι της τελευταίας.

Η τρίτη και τελευταία προσέγγιση ήταν η Γερμανική, η οποία ήταν αντίθετη σε οποιαδήποτε διεύρυνση των προνομίων της Κρήτης, απαιτούσε την λήψη άμεσων μέτρων κατά της Ελλάδας και ενθάρρυνε τις πολεμικές προπαρασκευές της Τουρκίας για μία ελληνοτουρκική σύρραξη στην Θεσσαλία¹²⁴. Σημαντικός παράγοντας διαμόρφωσης της πολιτικής πέρα από την διείσδυση των γερμανικών συμφερόντων στην Οθωμανική αυτοκρατορία ήταν η αντιπάθεια μεταξύ των εστεμμένων Ελλάδας και Γερμανίας. Ο Γουλιέλμος δεν έτρεφε καμία συμπάθεια για τον Γεώργιο, ενώ αντίθετα έτρεφε την ελπίδα ανατροπής του και ανάρρησης στον θρόνο του φιλο-γερμανού γυναικάδελφου του, διάδοχου Κωνσταντίνου¹²⁵. Η Αυστρία παρότι αρχικά ήταν υπέρ της αυτονομίας σύντομα συντονίστηκε με τις θέσεις της Γερμανίας στα πλαίσια των ισχυρών δεσμών που ένωναν τις δύο δυνάμεις. Η θέση των δύο συμμάχων δεν ήταν ισχυρή στο κονσέρτο των Δυνάμεων, διότι δεν είχαν πλοία στην Μεσόγειο¹²⁶.

---

¹²⁰ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 123 και στο Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 87 και σελ. 120

¹²¹ Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 119 και στο Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 123

¹²² Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 237

¹²³ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 121 και 123

¹²⁴ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 237 και στο Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 121

¹²⁵ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. 121

¹²⁶ Δες παρακάτω τις ναυτικές μονάδες που διέθετε η κάθε Μεγάλη Δύναμη πλησίον της Κρήτης.

Η σύγκλιση των τριών απόψεων δια του συμβιβασμού απέδωσε ένα κοινό τελεσίγραφο, το οποίο επιδόθηκε σε Αθήνα και Κωνσταντινούπολη και περιείχε τα δύο ακόλουθα συμφωνηθέντα σημεία: πρώτον, την άρνηση της ένωσης της Κρήτης με την Ελλάδα και δεύτερον την απόλυτη αυτονομία της Κρήτης, λόγω της αποτυχίας της Πύλης να εφαρμόσει τις μεταρρυθμίσεις, εξασφαλίζοντας άμεσα την εδαφική ακεραιότητα της Αυτοκρατορίας¹²⁷. Επιπλέον, έδινε προθεσμία 6 ημερών για την αποδοχή του περιεχομένου του και την εντός του ίδιου χρονικού πλαισίου ανάκληση των στρατιωτικών και ναυτικών δυνάμεων της Ελλάδας από την Κρήτη. Τέλος, υπήρχε υπαινιγμός ότι με την παρέλευση του χρονικού περιθωρίου υπήρχε πρόθεση εφαρμογής εξαναγκασμού από πλευράς των Δυνάμεων. Η Τουρκική πλευρά αμέσως απάντησε καταφατικά στις αξιώσεις των Μεγάλων Δυνάμεων, ενώ η Ελλάδα αρνήθηκε αξιώνοντας την διεξαγωγή δημοψηφίσματος και την διατήρηση του σώματος του Βάσσου, ως ειρηνευτικής δύναμης¹²⁸.

Μέχρις στιγμής, η απόφαση της κλιμάκωσης της ελληνικής δράσης στην νήσο δεν είχε τα αναμενόμενα αποτελέσματα. Στην Ελλάδα υπήρχε πεποίθηση ότι ένα τετελεσμένο θα γινόταν αποδεκτό από τις Μεγάλες Δυνάμεις¹²⁹, όμως μία τέτοια σκέψη ήταν μακριά από την πραγματικότητα. Η κατάκτηση της Κρήτης σαν μία επανάληψη της κρίσεως της Ανατολικής Ρωμυλίας δεν ήταν εφικτή για πολλούς λόγους.

Αρχικά, η γεωπολιτική σημασία των δύο περιοχών δεν ήταν ίσης αξίας. Η αλλαγή επικυριαρχίας στην Κρήτη σήμαινε την αλλαγή καθεστώτος σε ένα περιβάλλον ευαίσθητο για το σύνολο των Μεγάλων Δυνάμεων. Το Αρχιπέλαγος αποτελεί εν πολλοίς ένα ενιαίο σύστημα με αυτό των Στενών, όσον αφορά το επιχειρησιακό κομμάτι. Τούτο δύναται να αποτελεί εφαλτήριο ή ανάχωμα για οποιαδήποτε Δύναμη επιχειρεί να επιτεθεί ή να αμυνθεί των Στενών αντίστοιχα. Συνεπώς, ένας πόλεμος για τον έλεγχο των Στενών θα γινόταν «δια αυτή την θάλασσα και επί αυτής της θάλασσας». Συνεπώς, για τις Μεγάλες Δυνάμεις και πιο συγκεκριμένα για την Βρετανία και την Ρωσία όπου διαγωνίζονταν έντονα στην περιοχή, η αλλαγή καθεστώτος στην Κρήτη ήταν εξαιρετικά σημαντική, για να προκύψει εκβιαστικά από την Ελλάδα.

---

¹²⁷ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 239

¹²⁸ Στο ίδιο, σελ 247-248

¹²⁹ Πικρός, Ι., ο.π., σελ 119

Δεύτερον, η ξένη επέμβαση προς μία επιβαλλόμενη λύση στην Κρήτη ήταν σημαντικά πιο εύκολη, από μία επέμβαση στην Ανατολική Ρωμυλία, η οποία πέρα από την ομοφωνία που προϋπέθετε, απαιτούσε και την επακόλουθη κινητοποίηση των αναγκαίων δυνάμεων επιβολής, κάτι το οποίο ήταν και χρονοβόρο και δύσκολο. Αντιθέτως, ο ξένος παράγοντας είχε ήδη τον Διεθνή Στόλο στα ανοιχτά του νησιού, τις μονάδες επιφανείας του οποίου μπορούσε να ενισχύσει κατακόρυφα η κάθε Δύναμη σε λίγες μόνο ημέρες. Σε δημοσίευμα τους στις 10 Φεβρουαρίου του 1897¹³⁰, οι Times του Λονδίνου ήταν εξαιρετικά κατατοπιστικοί για τις δυνατότητες των Μεγάλων Δυνάμεων στην περιοχή, για τα χαρακτηριστικά των πλοίων που απάρτιζαν τον κάθε στόλο και την κατάσταση των ελληνικών δυνάμεων έναντι των τουρκικών.

	Δυνάμεις Μεσογείου		Μονάδες πλησίον Κρήτης ¹³¹	Δυνατότητα Αποβιβαζόμενων Πεζοναυτών
	Θωρηκτά	Καταδρομικά		
Βρετανία	16	12	6 θωρηκτά	890
			2 Καταδρομικά	
			2 Κανονιοφόροι	
			5 Τορπιλοβόλα	
Ιταλία	5	7	5 θωρηκτά	930
			5 Καταδρομικά	
Ρωσία	11	5	4 θωρηκτά	850
			1 Καταδρομικό	
			2 Σκάφη Παράκτιας Άμυνας	
			1 Τορπιλοβόλο	
Γαλλία	8	7	1 Κανονιοφόρο	330
			5 Ελαφριά Καταδρομικά	
Αυστρία	1	2	1 θωρηκτό	350
			1 Καταδρομικό	
			3 Αντιτορπιλικά	
			1 Τορπιλοβόλο	
Γερμανία	-	1	1 Καταδρομικό	150

Τρίτον, η αποδοχή της αλλαγής του status quo σε μία περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ενείχε τον κίνδυνο αλυσιδωτών εκρήξεων για περαιτέρω αλλαγή. Η πυριτιδαποθήκη της Ευρώπης ήταν πάντα έτοιμη να εκραγεί και να

¹³⁰ Η ημερομηνία στο κείμενο παρατίθεται σύμφωνα με το παλαιό ημερολόγιο. Το άρθρο δημοσιεύτηκε στις 22 Φεβρουαρίου σύμφωνα με το Γρηγοριανό Ημερολόγιο το οποίο ακολουθούσε η Μεγάλη Βρετανία

¹³¹ Ο Κούνδουρος στο Ημερολόγιο του σημειώνει ότι υπήρξε εποχή που γύρω από την Κρήτη ναυλοχούσαν μέχρι και 100 πλοία των ξένων δυνάμεων, αλλά μάλλον θα άθροιζε σε αυτό τον αριθμό και βοηθητικά σκάφη και σκάφη πολύ μικρού εκτοπίσματος.

συμπαράσχει στην σύγκρουση τις Μεγάλες Δυνάμεις. Άλλωστε, στα ενδότερα των Βαλκανίων μία κοινή ευρωπαϊκή λύση ήταν πολύ πιο δύσκολο να επιβληθεί δια της επέμβασης όπως εξετάστηκε παραπάνω, ενώ η σύγκλιση στα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν πολύ πιο δύσκολη, διότι ο πόλεμος θα βρισκόταν μία ανάσα μακριά από τα σύνορα της Ρωσίας και της Αυστροουγγαρίας, απειλώντας άμεσα τον ζωτικό χώρο τους. Συνεπώς, ο περιορισμός της κρίσεως σε τοπικό επίπεδο και σε χαμηλή ένταση ήταν κομβικής σημασίας για την διατήρηση της ειρήνης στην ευρύτερη περιοχή και την Ευρώπη γενικότερα.

Τέταρτον, ο τρόπος που επιχείρησε να πετύχει το τετελεσμένο η Ελλάδα ήταν προβληματικός. Η σταδιακή αποστολή ναυτικών δυνάμεων σε απόσταση 5 ημερών, δηλαδή από 25-29 Ιανουαρίου έδωσε χρόνο στις Μεγάλες Δυνάμεις να αξιολογήσουν το γεγονός και να εκτιμήσουν τις προθέσεις της. Επιπλέον, η εν συνεχεία αποστολή του εκστρατευτικού σώματος του Βάσσου αποφασίστηκε μόνο όταν έγινε γνωστή η πρόθεση των Μεγάλων Δυνάμεων για εφαρμογή διεθνούς κατοχής σε τρεις πόλεις της νήσου, άρα ήταν περισσότερο αντίδραση παρά πρωτοβουλία. Παράλληλα, το μέγεθος του σώματος αφήνει αμφιβολίες για την δυνατότητα του να παγιώσει γρήγορα μία κατάκτηση σε όλη την έκταση της νήσου. Συνεπώς, η δράση της Ελλάδας χαρακτηρίστηκε εκ των πραγμάτων από χρονοτριβή και διστακτικότητα, όταν η τόλμη και η αποφασιστικότητα είναι ουσιώδη στοιχεία για την επιτυχία του αιφνιδιασμού.

Από όλα τα παραπάνω προκύπτουν τα δύο κάτωθι συμπεράσματα: πρώτον, ο ξένος παράγοντας ήταν στενά διαπλεκόμενος στην κρίση του Κρητικού Ζητήματος. Τα αλληλοσυγκρουόμενα συμφέροντα των Μεγάλων Δυνάμεων δεν άφηναν περιθώριο σε καμία από αυτές να απόσχει από τις αποφάσεις για την πορεία της κρίσης, ενώ υπήρχε η δυνατότητα δυναμικής επέμβασης για την εφαρμογή μίας λύσης που θα διέλυε τον φόβο επέκτασης της κρίσεως στα Βαλκάνια. Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι η ελληνική πλευρά δεν ήταν ακόμα έτοιμη να σπάσει τα δεσμά της προβληματικής προσέγγισης που ακολουθούσε στην επιδίωξη των εθνικών συμφερόντων της.

Ο άκρατος ενθουσιασμός εκβίασε το ελληνικό κράτος σε μία κλιμάκωση από την οποία δεν μπορούσε να εξέλθει, παρά μόνο με ένα συνταρακτικό γεγονός. Από την μία πλευρά, η απόσυρση της δύναμης κατοχής του Βάσσου από το νησί θα προκαλούσε σημαντική αναταραχή στην Ελλάδα, με μεγάλη πιθανότητα ανατροπής

της Δυναστείας, διότι ήδη υπήρχαν έμμεσες απειλές κατά του Βασιλέως¹³². Από την άλλη πλευρά, η παραμονή της στο νησί ισοδυναμούσε με ευθεία πρόκληση τόσο για τις Μεγάλες Δυνάμεις, όσο και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία, με αποτέλεσμα είτε να οδηγήσει στον ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδας είτε να καταλήξει σε μία ελληνο-τουρκική σύγκρουση.

Αν η αποστολή του σώματος ήταν διαφορετική της κατάληψης της νήσου και εμφορούνταν το μανδύα της ανθρωπιστικής δράσης, δηλαδή μία αποστολή γενικού σκοπού για την ειρήνευση της, τότε ίσως να υπήρχε η δυνατότητα η Κυβέρνηση να αποσύρει αυτή την δύναμη ισχυριζόμενη ότι έχει εκπληρώσει το έργο της, αφού μία τέτοια αποστολή δύναται να ερμηνευθεί ποικιλοτρόπως. Ένα τέτοιο σενάριο, όμως, ήταν μακριά από την πραγματικότητα του ελλαδικού κράτους, όπου η μάζα είχε απολέσει πάσα επαφή με τον ορθολογισμό και η πολιτική διαγκωνίζονταν για μικροκομματικά συμφέροντα. Οι αιτιάσεις δε του Δηλιγιάννη στην εξεταστική επιτροπή του 1902, ότι *«ημείς τα πλοία εστείλαμεν μετά σκοπού φιλανθρωπικού[...]ημείς δεν εξητούμεν τον πόλεμον, εάν είχομεν τον πόλεμον κατά νουν, ήμεθα ικανοί να αναλάβωμεν την ευθύνην του πολέμου»*¹³³ φαντάζουν περισσότερο σαν μία προσπάθεια για την αποκατάσταση της υστεροφημίας του, παρά για την αλήθεια.

Την δεδομένη στιγμή, η εξωτερική πολιτική της χώρας ορίζονταν όχι με γνώμονα την λογική αντίληψη της πραγματικότητας για την εκπλήρωση των συμφερόντων του έθνους, αλλά υποτάσσονταν στην εσωτερική κατάσταση του ελλαδικού κράτους. Η αποδοχή μίας ρεαλιστικής λύσης ήταν πολυτέλεια για ένα κράτος στο οποίο η πολιτική συναίνεση ήταν έννοια άγνωστη και το εθνικό συμφέρον θυσιάζονταν στον βωμό του πολιτικού οφέλους. Μέσα σε αυτό το νοσηρό πλαίσιο, οι ψύχραιμες φωνές δεν είχαν χώρο να εισακουστούν. Στις 19 Φεβρουαρίου, ο Υπουργός των Στρατιωτικών, Συνταγματάρχης Σμόλεντζ, υπέβαλλε την παραίτηση του, διότι θεωρούσε ότι η Ελλάδα οδηγούνταν από λάθος χειρισμούς σε μία *«αιματηράν κωμωδίαν»*¹³⁴. Ωστόσο, η γνώμη του κατ' αρχήν αρμόδιου για τις στρατιωτικές δυνατότητες της χώρας δεν κατέστη δυνατό να εισακουστεί μέσα στο

---

¹³² Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 242-245

¹³³ Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, Συνεδρίασης της 19^η Μαρτίου 1902, σελ 725-726

¹³⁴ Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 248

κλίμα «κουφής αισιοδοξίας και ενθουσιώδους παραφοράς»¹³⁵, που επικρατούσε στην χώρα.

---

¹³⁵ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 240

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο **Ο ΑΤΥΧΗΣ ΠΟΛΕΜΟΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΚΩΧΗ**

4.1 Άλογη Δράση – Πράξη Πρώτη: Οι αντιμαχόμενες Δυνάμεις

Πριν γίνει η περαιτέρω εξιστόρηση και ανάλυση των πεπραγμένων, σκόπιμο κρίνεται να παρατεθούν οι δυνατότητες των δύο αντιμαχόμενων πλευρών, ώστε να γίνει πιο απτό το παρακάτω ιστορικό περιεχόμενο. Η ανάλυση θα κινηθεί σε 4 βασικούς άξονες, οι οποίοι κατά την εκτίμηση του γράφοντος παραθέτουν την πλήρη εικόνα. Κατ'αρχάς θα εξεταστεί η οργάνωση που είχαν οι δύο δυνάμεις. Έπειτα θα αναφερθούν οι πολεμικές προπαρασκευές των δύο αντιμαχόμενων πλευρών και στην συνέχεια θα γίνει αντιπαραβολή των διατιθέμενων στρατιωτικών μέσων. Τέλος, θα γίνει ιδιαίτερη μνεία στο ναυτικό το οποίο παρέμεινε στην αφάνεια κατά την διάρκεια αυτής της σύγκρουσης. Συνεπώς, η σύγκριση θα κυμανθεί από το γενικό στο ειδικό για την ξηρά, ενώ θα επεκταθεί και στο υγρό στοιχείο.

4.1.1 Οργάνωση

Η Ελλάδα χώριζε την επικράτεια της σε 3 στρατιωτικές διοικήσεις, με έδρες την Αθήνα, την Λάρισα και το Μεσολόγγι¹³⁶. Αρχηγός του ελληνικού στρατού ήταν ο Βασιλιάς, αλλά την ανώτατη διοίκηση κατά την ειρήνη ασκούσε εν ονόματι του Βασιλέως ο Υπουργός των Στρατιωτικών. Όλοι οι άρρενες ήταν υπόχρεοι θητείας στον ελληνικό στρατό. Μετά την απόλυση τους περνούσαν στην εφεδρεία, έπειτα στην εθνοφυρούρα και τέλος στην εφεδρεία της εθνοφυρούρας¹³⁷. Τα ισχνά οικονομικά του κράτους ωθούσαν την κυβέρνηση να τηρεί σε χαμηλά ποσοστά την επάνδρωση κατά την ειρηνική περίοδο, με αποτέλεσμα η κλήση της εφεδρείας να συνιστά μονόδρομο για την ανάληψη επιχειρήσεων. Εν καιρώ πολέμου οι διοικήσεις ανάγονταν σε Σώματα Στρατού δια της επιστράτευσης, διότι οι έφεδροι πέραν από το την κάλυψη της πολεμικής σύνθεσης των υπαρχόντων ταγμάτων, επάνδρωναν επιστρατευόμενα Τάγματα που ιδρύονταν, για να καλύψουν τις επιχειρησιακές ανάγκες¹³⁸.

---

¹³⁶ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας. (1906). *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 εν Θεσσαλία*. (Μετ. Ε. Ρίζου-Ραγκαβή). Αθήνα: Τύπος Υπουργείου Στρατιωτικών. σελ. 63-64

¹³⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 79

¹³⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 80

Κατά αντίστοιχο τρόπο διαμοίραζε η αχανής αυτοκρατορία τα εδάφη της σε επτά κύριες στρατιωτικές περιφέρειες (Ορδού) και τρεις μικρότερου μεγέθους διοικήσεις (Ανεξάρτητες Μερραρχίες). Η διαφορά συνίσταται στο μέγεθος, αφού οι κύριες περιφέρειες ήταν μεγέθους στρατιάς και όχι Μερραρχίας όπως στην Ελλάδα¹³⁹. Στο Ευρωπαϊκό κομμάτι της υπήρχαν οι τρεις πρώτες στρατιές, με έδρα την Κωνσταντινούπολη, την Αδριανούπολη και την Θεσσαλονίκη. Γενικός Διοικητής του Στρατού ήταν ο Σουλτάνος, ο οποίος ασκούσε την διοίκηση διά οργάνων και υφιστάμενων διοικητών. Ο οθωμανικός στρατός διαχώριζε τους οπλίτες σε τρεις κατηγορίες: τον τακτικό στρατό (Νιζάμ) και την εφεδρεία αυτού (ΙΚτιάδ), την εφεδρεία (Ρεδίφ) και την εθνοφρουρά (Μουσταφίζ)¹⁴⁰. Οι μουσουλμάνοι υπήκοοι ήταν υπόχρεοι θητείας στον τακτικό στρατό και έπειτα διέρχονταν με την πάροδο του χρόνου από όλα τα στάδια μέχρι την λήξη της υποχρέωσης για στράτευση. Οι Χριστιανοί μπορούσαν να εξαγοράσουν την θητεία τους¹⁴¹.

Το παράδοξο με τον τουρκικό στρατό είναι ότι το Πεζικό του τακτικού στρατού ήταν τόσο επιβαρυνμένο με καθήκοντα τήρησης της τάξης και της φύλαξης των συνόρων που δεν υπήρχε η δυνατότητα να συγκεντρωθεί για εκστρατεία¹⁴². Η κρατούσα πεποίθηση ήταν πως αν απομακρύνονταν από αυτά τα καθήκοντα, τότε θα προέκυπτε σοβαρός κίνδυνος εσωτερικής αναταραχής ιδιαίτερα σε περιοχές όπου το μουσουλμανικό στοιχείο ήταν μειονότητα, όπως στα Βαλκάνια. Ως εκ τούτου, το Πεζικό των εκστρατευτικών σωμάτων στηρίζονταν στο επιστρατευόμενο πεζικό της εφεδρείας (ρεδιφ), το οποίο θεωρούνταν πιο αξιόμαχο, κυρίως λόγω του ώριμου της ηλικίας των ανδρών¹⁴³.

4.1.2 Στρατιωτικά Μέσα

Το ατομικό τυφέκιο αποτελεί την ραχοκοκαλιά του οπλισμού ενός στρατεύματος, διότι εξοπλίζει την συντριπτική πλειοψηφία των στρατιωτών και επηρεάζει άμεσα την μαχητική τους ισχύ. Την παραμονή του πολέμου οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές είχαν στις αποθήκες τους τα τυφέκια που αναφέρονται στον

---

¹³⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 68

¹⁴⁰ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας, ο.π., σελ. 44

¹⁴¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 68-69

¹⁴² Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας, ο.π., σελ. 45-46

¹⁴³ Στο ίδιο, σελ. 46 Η ηλικία τους κυμαίνονταν από 26-34 χρονών, δηλαδή πάνω στην ακμή της σωματικής τους δύναμης και στην φάση της πνευματικής μεστότητας.

παρακάτω πίνακα. Το πλεονέκτημα είναι ξεκάθαρα υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας η οποία είχε προβεί στην μαζική προμήθεια επαναληπτικών τυφεκίων τύπου Mauser από το 1887, κατόπιν υποδείξεων της γερμανικής αποστολής βοήθειας. Το πλεονέκτημα ωστόσο εξανεμίστηκε από την κακή επιμελητεία του οθωμανικού στρατού. Τα νέα τυφέκια παρέμεναν επί μία δεκαετία σε στρατιωτικές αποθήκες, χωρίς να έχει γίνει εκπαίδευση από τα τμήματα του τουρκικού στρατού στον χειρισμό του¹⁴⁴. Επιπλέον, δεν είχε γίνει αντικατάσταση των παλαιών τυφεκίων από τις αποθήκες του τακτικού στρατού (νιζάμ) και των εφέδρων (ρεδίφ), συνεπώς τόσο οι πρώτοι κατά την ενεργό υπηρεσία όσο και οι δεύτεροι κατά την επιστράτευση του 1897 οπλίστηκαν με το παλαιό Turkish Peabody – Martini M1874¹⁴⁵. Η δεύτερη και τρίτη διαταγή επιστρατεύσεως όριζαν την εκπαίδευση στο νέο τύπου όπλο, αλλά μόνον 16 τάγματα εφέδρων (ρεδίφ) παρουσιάστηκαν εν τέλει στο μέτωπο με το νέο όπλο, λαμβάνοντας μέρος στην μάχη της Δομοκού¹⁴⁶.

Τύπος Όπλου	Χρήση	Δραστικό Βεληνεκλες	Ταχυβολία	Γέμιση	Πρωθητικό Γέμισμα	Απόθεμα
Chassepot - Fusil modèle 1866,	Ελλάδα	400μ.	8-10 ανά λεπτό	Οπισθογεμές Μονόβολο	Μαύρη πυρίτιδα	50.000 τυφέκια
Fusil Gras mle 1874	Ελλάδα	400μ.	12 ανά λεπτό	Οπισθογεμές Μονόβολο	Μαύρη πυρίτιδα	120.000 τυφέκια
Remington Rolling Block M1867	Τουρκία	300μ.	13 ανά λεπτό	Οπισθογεμές Μονόβολο	Μαύρη πυρίτιδα	50.000 τυφέκια
Snider - Enfield	Τουρκία	550μ.	10 ανά λεπτό	Οπισθογεμές Μονόβολο	Μαύρη πυρίτιδα	150.000 τυφέκια
M1874 Turkish Peabody-Martini	Τουρκία	370.	12 ανά λεπτό	Οπισθογεμές Μονόβολο	Μαύρη πυρίτιδα	500.000 τυφέκια
Mauser Turkish M1887	Τουρκία	400μ.	30-40 ανά λεπτό	Επαναληπτικό με κλιπ 8 φυσιγγίων	Μαύρη πυρίτιδα	220.000 τυφέκια
Mauser Turkish M1890	Τουρκία	600μ.	30-40 ανά λεπτό	Επαναληπτικό με κλιπ 5 φυσιγγίων	Άκαπνη πυρίτιδα	280.000 τυφέκια
Mauser Turkish M1893	Τουρκία	600μ.	30-40 ανά λεπτό	Επαναληπτικό με κλιπ 5 φυσιγγίων	Άκαπνη πυρίτιδα	201.900 τυφέκια

Η ελληνική πλευρά στάθηκε τυχερή, διότι δεν είχε κάτι εφάμιλλο του Mauser για να παρουσιάσει. Το σύνολο των στρατιωτών οπλίζονταν με τα τυφέκια τύπου Gras Mle 1874, τα οποία ήταν ίσων δυνατοτήτων με τα Peabody – Martini που

¹⁴⁴ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας, ο.π., σελ. 43

¹⁴⁵ Bennett, J. (2018). The ‘Aynali Martini’: The ottoman army’s first modern rifle. *Anatolica*, 44, 229-255. σελ. 249

¹⁴⁶ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β’, σελ. 252. Δες επίσης Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας, ο.π., σελ. 43 και σελ.50

χρησιμοποίησε σε αυτή την σύγκρουση ο τουρκικός στρατός από το λάθος που αναφέρθηκε παραπάνω¹⁴⁷. Ο Γεώργιος στο διάγγελμα του τον Νοέμβριο του 1896 είχε τονίσει την αναγκαιότητα της προμήθειας νέου τυφεκίου, αλλά ακόμα και να υπήρχε η οικονομική δυνατότητα οι εξελίξεις θα είχαν προλάβει την όποια διαδικασία.

Όσον αφορά το πυροβολικό και οι δύο πλευρές χρησιμοποιούσαν πυροβόλα τύπου Krupp. Το βεληνεκές των τουρκικών πυροβόλων ήταν κατά πολύ ανώτερο από το αντίστοιχο των ελληνικών, παρέχοντας τους ένα ισχυρό πλεονέκτημα, όμως το προσωπικό των ελληνικών πυροβολαρχιών ήταν πιο καταρτισμένο και πιο αποτελεσματικό στα πυρά του¹⁴⁸. Οι ίπποι των δύο αντιμαχόμενων πλευρών ήταν μέτριας ποιότητας. Η προμήθεια για το τουρκικό ιππικό είχε γίνει από την Αυστροουγγαρία και τον Καύκασο, ενώ για την Ελλάδα κυρίως από την Αυστροουγγαρία. Τέλος, καμία πλευρά δεν είχε κάποιο προηγμένης τεχνολογίας για την εποχή σύστημα.

Πυροβολαρχίες	Χώρα	Διαμέτρηση	Δραστικό Βεληνεκές	Πρωθητικό Γέμισμα	Κατασκευαστής
πεδινές	Τουρκία - Ελλάδα	7,5 cm	4000μ. - 2700μ.	Μαύρη πυρίτιδα	Krupp
πεδινές	Τουρκία - Ελλάδα	8,7 cm	4500μ. - 3000μ.	Μαύρη πυρίτιδα	
ορεινές	Ελλάδα	7,5 cm	2000μ.	Μαύρη πυρίτιδα	
ορεινές	Τουρκία	6,9 cm	3000μ.	Μαύρη πυρίτιδα	
έφιππες	Τουρκία	7,5 cm	4000μ.	Μαύρη πυρίτιδα	
Οβιδοβόλα	Τουρκία	12 cm	5800μ.	Ακαπνη πυρίτιδα	

Τέλος, οι ναυτικές δυνάμεις των δύο χωρών βρίσκονταν σε αντιδιαστολή με το μέγεθος και τις οικονομικές δυνατότητες τους. Οι απόλυτοι αριθμοί δείκνυαν προβάδισμα του τουρκικού έναντι του ελληνικού, όμως η πραγματική κατάσταση ήταν πολύ διαφορετική. Η επί 20ετίας συστηματική παραμέληση του τουρκικού ναυτικού συντέλεσε στην κατακόρυφη απώλεια της μαχητικής ισχύος του και έθετε εν αμφιβόλω την ικανότητα του να τεθεί εν πλω¹⁴⁹. Απεναντίας, ο ελληνικός στόλος

¹⁴⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 86-87

¹⁴⁸ War Department, (1899). *Report of Major General Nelson A. Miles Volume 23; Commanding U.S. Army, of His Tour of Observation in Europe*. Washington: Government Printing Office. σελ 10

¹⁴⁹ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας. ο.π., σελ. 60-61

βρισκόταν σε καλή κατάσταση και πρόσφατα είχε γίνει η αγορά 3 σύγχρονων θωρηκτών επί της κυβερνήσεως Τρικούπη¹⁵⁰.

4.1.3 Η προς Πόλεμον Προπαρασκευή

Η κλιμάκωση της κρίσης από την 1^η Φεβρουαρίου και έπειτα, έθεσε επί ποδός πολέμου τις στρατιωτικές μηχανές των δύο αντιπάλων. Από την μία πλευρά, ο ελληνικός στρατός ξεκίνησε το πρώτο δεκαπενθήμερο του Φεβρουαρίου την προώθηση των μονάδων εσωτερικού προς τα σύνορα και παράλληλα έλαβε χώρα η διαδοχική κλήση κλάσεων εφέδρων, για την αύξηση του προσωπικού υπό τα όπλα. Ήδη από τα τέλη Φεβρουαρίου, ο ελληνικός στρατός είχε καλέσει στα όπλα περί τις 61.000 εφέδρους, αριθμό ικανό να καταστήσει τα υπάρχοντα τμήματα σε πλήρη εμπόλεμη σύνθεση και να επανδρώσει νέες μονάδες¹⁵¹.

Ημερομηνία Προσκήσεως	Κλάσεις	Δύναμη Επιστρατευμένων Εφέδρων	
		Κατά τους καταλόγους	Παρουσιασθέντων
1 Φεβρουαρίου 1897	1872-1873	44.000	12.100
15 Φεβρουαρίου 1897	1870-1871	44.800	9.900
20 Φεβρουαρίου 1897	1866-1869	82.800	38.900
6-9 Απριλίου 1897	1864-1865	38.800	24.300
Σύνολο		210.400	85.200 ¹⁵²

Η επιστράτευση χαρακτηρίστηκε από σημαντικές δυσκολίες. Αρχικά, η παρουσίαση των εφέδρων του Πεζικού ήταν προβληματική. Το σχέδιο επιστρατεύσεως όριζε την παρουσίαση αυτών στο εκάστοτε σύνταγμα πεζικού που έδρευε πλησίον της στρατολογικής έδρας τους¹⁵³. Ωστόσο, η μεταστάθμευση των μονάδων πλησίον της μεθορίου κατέστησε αδύνατη αυτή την προοπτική και η λύση που υιοθετήθηκε προέβλεπε την μεταφορά τους στα κέντρα συγκεντρώσεως των 3 στρατιωτικών διοικήσεων και την μετέπειτα προώθηση τους στις μονάδες τους. Λόγω της ρευστής κατάστασης, προκλήθηκε αδυναμία ορθής καταγραφής τους, με αποτέλεσμα οι περισσότερες διοικήσεις να μην έχουν πλήρη αναφορά για τα στοιχεία

¹⁵⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 98

¹⁵¹ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 68 και ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 84-86

¹⁵² Με στοιχεία από ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 85

¹⁵³ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 47-48

των εφέδρων που υπηρετούσαν στις τάξεις τους¹⁵⁴. Καλύτερη ήταν η κατάσταση για τους εφέδρους που κατατάχτηκαν στο Μηχανικό, το Πυροβολικό και το Ιππικό, διότι τα συντάγματα τους ήταν όλα σταθμευμένα στην Αθήνα και αναχώρησαν για το μέτωπο όταν παρουσιάστηκε το πλείστο της αναγκαίουσας επιστρατευόμενης δύναμης.

Η δεύτερη δυσκολία παρουσιάστηκε στην ένδυση και στον εξοπλισμό των παρουσιασθέντων εφέδρων. Οι πλήρως ενδεδυμένοι και εφοδιασμένοι άνδρες ανήλθαν μόλις σε 22.000 από το σύνολο των 85.200, ενώ οι υπόλοιποι λάμβαναν ολίγα στοιχειώδη είδη ιματισμού¹⁵⁵. Σημαντικά ήταν και τα προβλήματα στις διαθεσιμότητες κτηνών για το Ιππικό και το Πυροβολικό¹⁵⁶. Στις αρχές Ιανουαρίου πραγματοποιήθηκαν παραγγελίες για την κάλυψη των παραπάνω ελλείψεων, που όντως απέδωσαν ορισμένα κτήνη στα τέλη Μαρτίου, χωρίς όμως να καλύψουν πλήρως τις συνολικές ανάγκες¹⁵⁷. Η ταυτόχρονη παραγγελία για την κάλυψη των κενών σε ατομικά είδη παραλήφθηκε μετά την λήξη του πολέμου. Το τρίτο πρόβλημα ήταν η χαώδης διαφορά μεταξύ των προσκεκλημένων από τους καταλόγους εφέδρους, με τον αριθμό που παρουσιάστηκε στην πραγματικότητα. Η διαφορά δικαιολογείται στην μετανάστευση και στην αθρόα εξαγορά της θητείας κατά τα τελευταία χρόνια¹⁵⁸.

Υπολογίζεται ότι οι ανάγκες σε στρατιώτες για την συμπλήρωση των εν ειρήνη μονάδων ανέρχονταν σε 37.400 άνδρες, αριθμός ο οποίος τριπλασίαζε την οροφή της δύναμης της ειρηνικής περιόδου, η οποία έφτανε τους 19.000 αξιωματικούς και οπλίτες¹⁵⁹. Το υπόλοιπο της επιστρατευμένης εφεδρείας συγκρότησε νέες μονάδες ή τηρήθηκε ως δεξαμενή αναπλήρωσης απωλειών στην Αθήνα, αφού δυνατότητα για συγκρότηση μάχιμης εθνοφυλακής δεν υπήρχε ελλείψει στελεχών. Συνεπώς, η κατά προσέγγιση δύναμη των εν Θεσσαλία τμημάτων έφτασε τους 42.000 άνδρες, των τμημάτων της Ηπείρου τους 22.500 και όσων ανήκαν στην δύναμη του Αρχηγείου Αθηνών τους 9000 άνδρες¹⁶⁰. Στον παρακάτω πίνακα αναγράφονται τα συνολικά διαθέσιμα προς πόλεμο τμήματα μαζί με όσα είχαν αποσταλεί στην Κρήτη και όσα παρέμεναν στην Αθήνα:

---

¹⁵⁴ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 70

¹⁵⁵ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

¹⁵⁶ Το Ιππικό διέθετε άλογα μόνο για το 50% της ειρηνικής δυνάμεως

¹⁵⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 87

¹⁵⁸ Μαλέσης, Δ., ο.π., σελ. 299

¹⁵⁹ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

¹⁶⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 385

	Προ Επιστρατεύσεως	Σύνολο Δυνάμεων Ελληνικού Στρατού στις 30 Μαρτίου 1897
Τάγματα Πεζικού	30	44
Τάγματα Ευζώνων	8	10
Τάγματα Μηχανικού	2	5
Πυροβολαρχίες	20	25
Ώλες Ιππικού	12	18
Λόχος Τηλεγραφητών	1	1

Η διόγκωση του στρατεύματος παρότι απέδωσε έναν ικανό αριθμό από «κάννες τυφεκίων» στα σύνορα ενείχε σοβαρά προβλήματα. Για να αφομοιωθεί μία τέτοια επέκταση της δυναμικότητας, χωρίς να προκύψουν ανωμαλίες, χρειαζόνταν ικανά και έμπειρα στελέχη, αλλά και αποτελεσματική διοικητική υπηρεσία. Αυτή η προϋπόθεση δεν υπήρχε για το μεγαλύτερο κομμάτι του στρατού, αφού ο ισχνός προϋπολογισμός περιόριζε σημαντικά τις όποιες δυνατότητες βελτίωσης από τα διδάγματα των επιστρατεύσεων του 1880 και του 1885. Επίσης, η ανάγκη για δημιουργία νέων μονάδων, οδήγησε στην απόφαση της ανακατανομής των ήδη ανεπαρκών στελεχών από τις ήδη υπάρχουσες. Συνεπώς, θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι με την υλοποίηση της καθόλα αναγκαίας επιστράτευσης, ο στρατός μοιάζει περισσότερο να ξεχείλωσε παρά να μεγάλωσε, δικαιώνοντας για ακόμη έναν λόγο τον Χαρίλαο Τρικούπη ο οποίος από το βήμα της Βουλής τόνιζε λίγα χρόνια πριν ότι «Δεν έχομεν στρατόν. Ο ελληνικός στρατός της σήμερον είναι αγέλη»¹⁶¹.

Η δημιουργία των νέων μονάδων και η μεταστάθμευση των υπάρχόντων ολοκληρώθηκε εντός του πρώτου 15νθήμερου του Μαρτίου. Το ίδιο διάστημα, το Υπουργείο Στρατιωτικών διέταξε να συγκροτηθούν Σχηματισμοί, ώστε να προκύψει ενότητα διοικήσεως στις διάσπαρτες δυνάμεις. Πιο συγκεκριμένα, προβλέφθηκε η κατανομή όλων των δυνάμεων σε δύο μεραρχίες για το θέατρο της Θεσσαλίας και μία μεραρχία για το θέατρο Ηπείρου, ενώ η κάθε μία από αυτές θα αποτελούνταν από δύο ταξιαρχίες¹⁶². Στις 13 Μάρτιου ορίστηκαν διοικητές για τους νέους σχηματισμούς, στις 14 Μαρτίου το Αρχηγείο Λαρίσης μετονομάστηκε σε Αρχηγείο Στρατιάς

¹⁶¹ Πάγκαλος, Θ. (1950). *Τα Απομνημονεύματα μου: Τόμος Α' 1897 –1913*. Αθήνα: Εκδόσεις Αετός, σελ. 7

¹⁶² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 93

Θεσσαλίας, ενώ το Αρχηγείο Μεσολογγίου σε Αρχηγείο Στρατιάς Ηπείρου¹⁶³. Η ανάγκη τοποθέτησης ενός γενικού διοικητή στο θέατρο της Θεσσαλίας λύθηκε με την τοποθέτηση του διάδοχου Κωνσταντίνου στην θέση του αρχηγού της Στρατιάς Θεσσαλίας στις 17 Μαρτίου. Παρά τις αμφιβολίες για το νεαρό της ηλικίας του, ο Δηλιγιάννης παρότρυνε έντονα τον Διάδοχο να τεθεί επικεφαλής της εθνικής προσπάθειας, καταφέροντας να τον πείσει¹⁶⁴.

Η κινητοποίηση του ελληνικού ναυτικού ακολούθησε και αυτή τις εξελίξεις στην κλιμάκωση της έντασης. Η επιστράτευση του κατά θάλασσα στρατού έγινε στις 3 Φεβρουαρίου, ενώ την ίδια ημέρα έγινε η πρώτη κλήση εφεδρών εργατών της θάλασσας και ακολούθησαν δύο ακόμα στις 21 Φεβρουαρίου και στις 8 Απριλίου. Η δύναμη του προσωπικού ανήλθε από τις 3.801 άνδρες στα μέσα Ιανουαρίου, στις 7.202 άνδρες στα μέσα Απριλίου. Τέλος, η οργάνωση των δυνάμεων του στόλου έγινε ως κάτωθι: μετά την ανάκληση του στόλου που είχε αποπλεύσει για την Κρήτη και τον απόπλου των ναυτικών μονάδων από τον Πειραιά, οι ναυτικές δυνάμεις οργανώθηκαν στην δυτική μοίρα στον Αμβρακικό κόλπο και την ανατολική στις Βόρειες Σποράδες. Η ανατολική περιείχε τα τρία θωρηκτά και τον τορπιλικό στόλο και ως μοίραρχος ορίστηκε ο Πλοίαρχος Σαχτούρης. Η δυτική μοίρα περιείχε δέκα μονάδες μικρότερου εκτοπίσματος και τελούσε υπό τις διαταγές του Πλοίαρχου Δ. Κριέζη.

Από ελληνικής πλευράς, η κινητικότητα για την οργανωτική ετοιμότητα έληξε ουσιαστικά στα μέσα Μαρτίου, αφού οι προβλεπόμενες χερσαίες δυνάμεις είχαν ήδη φτάσει στα σύνορα και ο στόλος είχε καταλάβει θέσεις μάχης σε Αιγαίο και Ιόνιο Πέλαγος. Ο τρόπος με τον οποίο πραγματοποιήθηκε η οργάνωση μάχης ειδικά στο στρατό ξηράς ανέδειξε σοβαρά προβλήματα, τα οποία οι διοικητές των δύο στρατιών καλούνταν να επιλύσουν, με τον χρόνο να βαίνει εναντίον τους.

Από την άλλη πλευρά ο τουρκικός στρατός, φάνηκε πολύ πιο έτοιμος για να κινητοποιήσει τις δυνάμεις του πλησίον των συνόρων. Ο ιθύνων νους πίσω από την οργανωτική επιτυχία ήταν ο Γερμανός αξιωματικός βαρόνος Von der Goltz. Όντας ο επικεφαλής της γερμανικής αποστολής βοήθειας για την ανασυγκρότηση του τουρκικού στρατού από το 1883 έως το 1895, κατάφερε να αξιοποιήσει τους πόρους που του διατέθηκαν και να αλλάξει άρδην το αξιόμαχο του τουρκικού στρατού. Μία από τις μεγαλύτερες επιτυχίες του ήταν η βελτίωση του συστήματος της

¹⁶³ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 92-93

¹⁶⁴ Τον Απρίλιο του 1897 ο Κωνσταντίνος ήταν μόλις 29 ετών.

επιστράτευσης. Η απλοποίηση της διαδικασίας, η προμήθεια των αναγκαίων αποθεμάτων και η ενίσχυση των μεταφορικών ήταν το αποτέλεσμα της συστηματικής μελέτης των διδαγμάτων από τις αδυναμίες των διαδοχικών επιστρατεύσεων του 1880, 1886, 1895 και 1896¹⁶⁵.

Η επιστράτευση του ικτιάδ και του ρεδίφ μπορούσε να ολοκληρωθεί εντός 7 ημερών από την κλήση των εφέδρων στα όπλα. Το σύστημα που ακολουθούνταν στηρίζονταν στους πρόκριτους της εκάστοτε τοπικής κοινωνίας, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για την ειδοποίηση και την συγκέντρωση των ανδρών στην έδρα του επιστρατευόμενου λόχου, από όπου οδηγούνταν στην έδρα του τάγματος¹⁶⁶. Κάθε στρατιωτική περιφέρεια (Ορδού) είχε 64 τάγματα εφέδρων (ρεδίφ), τα οποία λειτουργούσαν και σαν στρατολογικά γραφεία¹⁶⁷. Συνεπώς, το αποτελεσματικό και ιδιαίτερα οικονομικό επιστρατευτικό σύστημα διευκόλυνε την πολεμική κινητοποίηση του τουρκικού στρατού.

Ομοίως με την Ελλάδα, η τουρκική κινητοποίηση έλαβε χώρα αμέσως μετά την απόβαση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στην Κρήτη. Η κινητοποίηση αφορούσε μόνο τις ευρωπαϊκές διοικήσεις και την μεραρχία Τραπεζούντας, πιθανόν λόγω του ελληνικού ποντιακού στοιχείου. Η διαταγή επιστρατεύσεως της 2^{ας} Φεβρουαρίου όριζε τα κάτωθι¹⁶⁸: πρώτον την κλήση του ικτιάδ για την συμπλήρωση της πολεμικής σύνθεσης όλων των συνταγμάτων του τακτικού στρατού της 3^{ης} στρατιωτικής περιφέρειας, δηλαδή της στρατιάς Θεσσαλονίκης. Δεύτερον, καλούσε μέρος των ταγμάτων εφέδρων (ρεδίφ) από τις Στρατιές (Ορδού) Κωνσταντινούπολης, Αδριανούπολης και Θεσσαλονίκης. Η επιστράτευση απέδωσε πέραν της συμπληρώσεως του τακτικού στρατού Θεσσαλονίκης, 116 τάγματα εφέδρων (ρεδίφ) με μέση δύναμη τους 750 άνδρες, 30 ίλες ιππικού και ισάριθμες πυροβολαρχίες¹⁶⁹. Το σύνολο των διαθέσιμων ανδρών μόνο από αυτή την πρώτη κινητοποίηση ανέρχονταν σε 125.000 άνδρες.

Δύο ακόμα διαταγές επιστράτευσης εκδόθηκαν στις αρχές Μαρτίου και στις αρχές Απριλίου αντίστοιχα. Ο σκοπός αυτών ήταν διττός και αφορούσε πρώτον την εκπαίδευση επί του νέου επαναληπτικού τυφεκίου και δεύτερον την επαύξηση των ήδη υπαρχουσών δυνάμεων. Πιο συγκεκριμένα, με την δεύτερη σε σειρά διαταγή

---

¹⁶⁵ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 48-49

¹⁶⁶ Στο ίδιο, σελ. 47-48

¹⁶⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 70

¹⁶⁸ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 49-50

¹⁶⁹ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

επιστρατεύσεως εστάλησαν προς το μέτωπο 16 τάγματα ρεδίφ, ενώ με την τρίτη επιστρατεύτηκαν 72 τάγματα ρεδίφ και συμπληρώθηκαν 16 τάγμα του τακτικού στρατού¹⁷⁰. Οι έφεδροι της τελευταίας επιστράτευσης δεν χρησιμοποιήθηκαν στο μέτωπο, αλλά ανέλαβαν την αστυνόμευση των εδαφών που τελούσαν υπό κατοχή μετά από τις μάχες.

Η μετακίνηση των δυνάμεων εκστρατείας έγινε σε δύο κατευθύνσεις, μία προς την Ήπειρο και μία προς την βόρεια Θεσσαλία. Όπως και οι ελληνικές δυνάμεις, έτσι και οι τουρκικές σχεδίαζαν την σύσταση δύο στρατιών, μία στο θέατρο της Θεσσαλίας και μία στην Ήπειρο. Η Στρατιά Ελασσόνας, όπως ονομάστηκε από την έδρα της Στρατιάς, διέθετε 6 Μεραρχίες Πεζικού, 1 Μεραρχία Ιππικού, 1 Ανεξάρτητη Μεραρχία Πεζικού και 1 Δύναμη Εφεδρείας Πυροβολικού, ενώ το Σώμα Στρατού Ηπείρου της Τουρκίας αποτελούνταν από 2 Μεραρχίες Πεζικού¹⁷¹.

Στον αντίποδα της επιτυχίας της κινητοποίηση του τουρκικού στρατού στάθηκε η αποτυχία του απόπλου του τουρκικού ναυτικού. Η κινητοποίηση ξεκίνησε με την απόβαση του ελληνικού εκστρατευτικού σώματος στην Κρήτη. Ο Σουλτάνος διέταξε να γίνει προπαρασκευή και να χωριστεί ο στόλος σε 3 μοίρες. Ο απόπλους της πρώτης μοίρας έγινε μετά από έναν μήνα στις 07 Μαρτίου. Η δύναμη της ήταν σημαντική και περιελάμβανε 4 θωρηκτά, 1 κορβέτα, 1 γεφυροσκάφος και 3 τορπιλοβόλα, αλλά μόλις απέπλευσε στα ανοιχτά του Κερατίου Κόλπου παρουσιάστηκαν βλάβες στα πλοία και αγκυροβόλησαν επ' αόριστον πλησίον των Δαρδανελλίων¹⁷². Στις 03 Απριλίου μετά από ναυτικά γυμνάσια στην θάλασσα του Μαρμαρά, διαπιστώθηκε ότι το σύνολο του στόλου δεν ήταν αξιόπλοο και η αποστολή του περιορίστηκε στην φύλαξη των Στενών των Δαρδανελλίων¹⁷³.

Από όλα τα παραπάνω διαφαίνεται ότι οι φάσεις της πολεμικής προπαρασκευής ακολουθούσαν την κλιμάκωση της έντασης μεταξύ των δύο χωρών. Ως αφετηρία θεωρείται η απόβαση του εκστρατευτικού σώματος στην Κρήτη, μετά από την οποία έλαβαν χώρα οι πρώτες επιστρατεύσεις. Το δεύτερο κομβικό σημείο στην επίσπευση των ενεργειών οργάνωσης μάχης ήταν η επίδοση (18 Φεβρουαρίου) και η επακόλουθη απόρριψη του τελεσίγραφου των Μεγάλων Δυνάμεων από την Ελλάδα (24 Φεβρουαρίου), όπου σήμανε την τελεσίδικη απόφαση μεταφοράς δυνάμεων προς την μεθόριο, κυρίως από την Τουρκική πλευρά, αφού οι ελληνικές

¹⁷⁰ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 49-50

¹⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 91-92

¹⁷² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 76

¹⁷³ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

ήδη κινούνταν προς τα εκεί. Περί τα μέσα Μαρτίου οι δύο αντίπαλοι στρατοί είχαν τεθεί σε πλήρη κινητοποίηση, με τις χερσαίες δυνάμεις να έχουν παραταχθεί εκατέρωθεν των συνόρων και τις ναυτικές δυνάμεις να έχουν λάβει αποστολή.

	Θεσσαλία		Ήπειρος	
	Ελλάδα ¹⁷⁴	Τουρκία ¹⁷⁵	Ελλάδα	Τουρκία
Τυφεκιοφόροι	33.342	60000 ¹⁷⁶ - 80000	18.505	25.600
Ιππείς	730	1.420	240	240
Κανόνια	96	186 ¹⁷⁷	40	48
Εθελοντές ¹⁷⁸	3000	3000	2000	8.000
Συνολική Δύναμη Ανδρών	41.735 ¹⁷⁹	80.000-100.000	22.461	30.000 - 40.000

Το προβάδισμα στην ξηρά μέχρις στιγμής ήταν στην πλευρά των Οθωμανών, αφού η επιστράτευση τους ήταν πιο αποτελεσματική, ενώ η μεταφορά δυνάμεων έγινε ταχύτατα παρά την απόσταση που έπρεπε να διανύσουν. Ωστόσο, στην θάλασσα η Ελλάδα απολάμβανε πλήρη ελευθερία κινήσεων. Η αδυναμία των Οθωμανών να κινήσουν τον στόλο τους, άφηνε το Αιγαίο ανοιχτό στην δράση του ελληνικού στόλου.

4.2 Άλογη Δράση – Πράξη Δεύτερη: Από την Κρήτη στην Θεσσαλία

Επιστρέφοντας στις εξελίξεις, η άρνηση της Ελλάδας να συμμορφωθεί προς το τελεσίγραφο του κονσέρτου των Μεγάλων Δυνάμεων στην λήξη της προθεσμίας που είχε οριστεί, δηλαδή 6 ημέρες μετά από την επίδοση του, προκάλεσε την μήνη

¹⁷⁴ Οι αριθμοί παρατίθενται βάσει των αρχείων του ΔΙΣ σελ 386 και των εκτιμήσεων του Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας. (1906). ο.π., σελ. 94-95. Στους τυφεκιοφόρους λογίζονται μόνον οι άνδρες που ανήκαν σε Τάγματα Πεζικού, Ευζώνων και Μηχανικού και στους ιππείς δεν συνυπολογίζονται όσοι ανήκαν στις άνιπτες ίλες.

¹⁷⁵ Οι δυνάμεις της Τουρκίας υπολογίζονται βάσει των εκτιμήσεων του Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας. (1906). ο.π., σελ. 91-92 και την εκθέσεως του Υποστράτηγου Nelson A. Miles σελ. 18

¹⁷⁶ Υπολογίζεται ότι ο μέσος όρος ανδρών ενός Τάγματος ήταν 750 άνδρες, από τους οποίους οι 600 ήταν η μάχιμη δύναμη.

¹⁷⁷ Ο αριθμός που υιοθετήθηκε είναι από την εκτίμηση του Πρίγκιπα Μαυρικού Γονζαγά. Οι υπόλοιπες εκτιμήσεις κάνουν λόγο για 156 πυροβόλα από το ΔΙΣ/ΓΕΣ Τουρκίας, 175 πυροβόλα από τον Αντιστράτηγο Αλεξ. Μαζαράκη και 198 πυροβόλα από τον Υποστράτηγο Nelson A. Miles.

¹⁷⁸ Δεν συνυπολογίζονται τα άτακτα σώματα, μεταξύ των οποίων ήταν και το ένοπλο σώμα της Εθνικής Εταιρείας.

¹⁷⁹ ΔΙΣ σελ 386. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και ο Πρίγκιπας Μαυρικός Γονζαγά. Αντιθέτως, ο Υποστράτηγος Nelson A. Miles ανεβάζει τον αριθμό των συγκεντρωθέντων δυνάμεων από 62.000-70.000, μία αρκετά αισιόδοξη εκτίμηση, αν λάβει κανείς υπόψη ότι η επιστράτευση απέδωσε περί τους 80.000 άνδρες.

τους. Ο φόβος ενός αποκλεισμού του Πειραιά ως αντενέργεια των Μεγάλων Δυνάμεων ήταν ο λόγος για τον έγινε απόπλου του στόλου από τον Πειραιά και την επιστροφή του στόλου που βρισκόταν στην Κρήτη, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Με την διασπορά των δυνάμεων το Υπουργείο Ναυτικών επιτύγχανε έναν διττό σκοπό: πρώτον, την ακύρωση της ουσίας ενός αποκλεισμού, αφού ο στόλος ήδη είχε αποπλεύσει, και δεύτερον στην κατάληψη θέσεων μάχης από τις οποίες θα μπορούσαν να εφαρμοστούν τα πολεμικά σχέδια, για την κατίσχυση του τουρκικού στόλου στο Αιγαίο και την υποστήριξη του ελληνικού στρατού στα παράλια σύνορα.

Οι Μεγάλες Δυνάμεις παρότι συμφωνούσαν στην ανάγκη ανάληψης περαιτέρω δράσης επί του ζητήματος, δεν μπορούσαν να πετύχουν σύγκλιση ως προς τον τρόπο που θα ενεργούσαν. Στην μία πλευρά υπήρχε η Γερμανία που τηρούσε σκληρή στάση και συμφωνούσε με την πρόταση των Ναυάρχων που πρότειναν να αποκλειστεί άμεσα τόσο η Κρήτη όσο και ο Πειραιάς, ενώ στην άλλη πλευρά βρισκόταν η Βρετανία, η Γαλλία και η Ιταλία που αξίωναν μία πιο διαλλακτική στάση, λόγω ιδίων συμφερόντων, αλλά και του έντονου φιλελληνικού ρεύματος¹⁸⁰. Ο πρεσβευτής της Βρετανίας στην Ελλάδα γινόταν πιο συγκεκριμένος και συμβούλευε ότι η χορήγηση αυτονομίας με ύπατο αρμοστή τον βασιλόπαιδα Γεώργιο και την χρήση του σώματος του Βάσου ως ειρηνευτικής δύναμης θα αποτελούσε μία ουσιαστική λύση στο κρητικό ζήτημα¹⁸¹. Ο φόβος όμως της Ρωσίας για τους ιδιοτελείς σκοπούς της Βρετανίας επέφερε την σύγκλιση της ρωσικής στάσης με την γερμανική και παρέσυρε το κονσέρτο των Δυνάμεων στην απόφαση για την εφαρμογή ναυτικού αποκλεισμού και την διεθνή κατοχή της νήσου, προκειμένου να της αποδώσουν πλήρη αυτονομία υπό την υψηλή κυριαρχία του Σουλτάνου¹⁸². Επίσης, συμφωνήθηκε η αποχή από οποιοδήποτε μέτρο κατά της ελληνικής επικράτειας, κυρίως χάριν στην Βρετανία¹⁸³.

Στις 6 Μαρτίου οι Ναύαρχοι έλαβαν την διαταγή να εφαρμόσουν την παραπάνω απόφαση, αρχής γενομένης από τις 9 Μαρτίου 1897¹⁸⁴. Την ίδια ημέρα εξέδωσαν διακοίνωση με την οποία κήρυσσαν την αυτονομία στο νησί, αλλά αντί αποδοχής συνάντησαν την κατηγορηματική άρνηση του κρητικού λαού και την

---

¹⁸⁰ Αξίζει να αναφερθεί ότι διοργανώνονταν σημαντικές διαδηλώσεις υπέρ των ελληνικών δικαίων στις πρωτεύουσες αυτών των κρατών. Πιο συγκεκριμένα στις 28 Φεβρουαρίου και στις 02 Μαρτίου διοργανώθηκαν ογκώδη συλλαλητήρια σε Παρίσι και Λονδίνο. ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 88

¹⁸¹ Πικρός, Ι., ο.π., σελ 123

¹⁸² Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 246-248

¹⁸³ Στο ίδιο, σελ. 248

¹⁸⁴ Πικρός, Ι., ο.π., σελ 125

απαίτηση του για ένωση της νήσου με την Ελλάδα. Ο αποκλεισμός εφαρμόστηκε την ορισθείσα ημερομηνία και από τον διεθνή στόλο αποβιβάστηκαν αγήματα για την κατάληψη των παράλιων πόλεων και των οχυρών τοποθεσιών. Τα αποτελέσματα αυτού του αποκλεισμού ήταν πολυεπίπεδα για την Ελλάδα.

Σε τακτικό επίπεδο η κατάσταση στην νήσο τηρούνταν σε ένα τακτικό τέλμα, λόγω της επιβολής των ουδέτερων ζωνών από τα αγήματα των ξένων δυνάμεων. Οι τουρκικές δυνάμεις, που δεν ξεπερνούσαν τις 7000, είχαν κλειστεί σε διάσπαρτα σημεία στα βόρεια οχυρά της Κρήτης, ενώ οι ελληνικές δυνάμεις πολιορκούσαν στα ενδότερα τις τελευταίες εστίες αντίστασης του μουσουλμανικού στοιχείου. Οποιαδήποτε, σοβαρή εμπλοκή μεταξύ των δύο πλευρών δεν ήταν εφικτή, διότι οι Τούρκοι ήταν σε μειονεκτική θέση, ενώ οι Έλληνες έβρισκαν μπροστά τους το ανάχωμα της διεθνούς κατοχής. Σταδιακά, οι συγκρούσεις περιορίστηκαν σε ήσσονος σημασίας συμπλοκές περίξ της διεθνούς ζώνης, καθιστώντας την δράση του εκστρατευτικού σώματος ανωφελή.

Σε επιχειρησιακό επίπεδο, η επέμβαση του ξένου παράγοντα επηρέασε άμεσα την διαφανόμενη ελληνοτουρκική σύγκρουση, διότι αποστέρησε στην ελληνική πλευρά ένα εύκολο θέατρο επιχειρήσεων, τα κέρδη του οποίου μπορούσαν να αντισταθμίσουν μία πιθανή αρνητική έκβαση στις χερσαίες επιχειρήσεις. Όπως αναφέρθηκε παραπάνω, ο τουρκικός στόλος ήταν ανίκανος να πλεύσει πέραν των Δαρδανελλίων και κυριολεκτικά άφησε το Αιγαίο ελεύθερο στην ελληνική πλευρά. Συνεπώς, η κατάκτηση της Κρήτης σε περίπτωση πολέμου ήταν δεδομένη, αφού οι τουρκικές δυνάμεις στην νήσο ήταν καταδικασμένες μπροστά στην συνδυασμένη δράση των χριστιανών Κρητών, του εκστρατευτικού σώματος του Βάσου και του ναυτικού βομβαρδισμού του ελληνικού στόλου.

Τέλος από στρατηγικής άποψης, ο αποκλεισμός της Κρήτης μετατόπιζε βορειότερα το πεδίο της έντασης. Παρά τις όποιες αιτιάσεις και την διάθεση για συνέχιση των διαπραγματεύσεων, η ελληνική ηγεσία δεν έτρεφε αυταπάτες για το που οδηγούνταν η κατάσταση. Τούτου είναι εύκολο να στηριχθεί από το γεγονός ότι η κινητοποίηση του στρατού σε Ήπειρο και Θεσσαλία είχε ολοκληρωθεί την ίδια περίοδο που εφαρμόστηκε ο αποκλεισμός, ενώ ο εναπομείναντας στόλος¹⁸⁵ είχε ήδη αποπλεύσει από την Κρήτη, όπως προαναφέρθηκε. Η κρίση του Κρητικού Ζητήματος

---

¹⁸⁵ Ο μεγάλος όγκος είχε αποπλεύσει μετά το τελεσίγραφο των Μεγάλων Δυνάμεων στις 18 Φεβρουαρίου. Οι δυνάμεις που αναφέρονται εδώ ήταν 2 τορπιλοβόλα που παρέμεναν πλησίον της Κρήτης, για επίδειξη σημαίας και παροχή πληροφοριών.

είχε μετατραπεί σε Ελληνοτουρκική Κρίση με έντονο το άρωμα του πρώιμου Μεγαλοϊδεατισμού. Αποστερούμενη του αρχικού, σαφώς ορισμένου σκοπού της, δηλαδή την ένωση της Μεγαλονήσου με το ελληνικό κράτος, η Ελλάδα επεδίωκε πλέον μία σύγκρουση χωρίς σαφή στοχοθεσία, αλλά κινούμενη στην λογική της διευθέτησης ιστορικών εκκρεμοτήτων. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι γι' αυτό τον λόγο ο Δηλιγιάννης έλαβε την απόφαση να αναγάγει την ανάληψη της Αρχιστρατηγίας από τον διάδοχο Κωνσταντίνο σε εθνική ανάγκη. Πιθανόν να ήλπιζε ότι με αυτό τον τρόπο θα αναδείκνυε ένα σύμβολο της εθνικής προσπάθειας απέναντι στον αιώνιο εχθρό, πίσω από το οποίο θα έστεργαν όλες οι δυνάμεις του Έθνους.

Οι επιφυλάξεις του Γεωργίου για αυτή την κίνηση κάμφθηκαν όταν πληροφορήθηκε από τον Πρωθυπουργό ότι η Εθνική Εταιρεία σχεδίαζε να ενεργήσει κατά της Δυναστείας «εάν δεν έπαυεν αντιδρών κατά του εθνικού φρονήματος»¹⁸⁶. Ο Διάδοχος αναχώρησε για το μέτωπο το μεσονύχτιο της 15^{ης} Μαρτίου, αποφεύγοντας ενεργά τις πομπώδεις τυμπανοκρουσίες και επευφημίες του λαού¹⁸⁷. Η σιωπηλή άνοδος του Κωνσταντίνου προς την μεθόριο ήταν η έμπρακτη απόδειξη της μεταφοράς της κρίσης από την Κρήτη στην Θεσσαλία.

4.3 Άλογη Δράση – Πράξη Τρίτη:

Ασκήσεις επί Χάρτου και Σχέδια Επιχειρήσεων

Ο χώρος στον οποίο θα μπορούσε να λάβει χώρα μία ελληνοτουρκική σύγκρουση, αν λάβει κανείς υπόψη τις στρατιωτικές δυνατότητες της τότε εποχής, χωρίζονταν σε δύο κύρια Θέατρα Πολέμου. Το πρώτο Θέατρο Πολέμου ήταν η ελληνοτουρκική μεθόριος εντός της οποίας θα λάμβαναν χώρα μεγάλης κλίμακας χερσαίες επιχειρήσεις, ενώ το δεύτερο Θέατρο Πολέμου ήταν το Αρχιπελάγος, όπου θα διενεργούνταν ναυμαχίες και αμφίβιες επιχειρήσεις. Ο συντονισμός μεταξύ των Θεάτρων ήταν απόλυτα εφικτός και η επίτευξη αυτού ήταν ουσιώδης για την μεγιστοποίηση του συνολικού αποτελέσματος.

Ή ανάλυση θα ξεκινήσει από το Θέατρο Πολέμου του Αρχιπελάγους, διότι δεν χρειάζεται σημαντική έκταση, αφού οι επιχειρήσεις περιορίστηκαν στο ελάχιστο κατά την διάρκεια αυτού του πολέμου. Τα επιμέρους θέατρα επιχειρήσεων δύναται

¹⁸⁶ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 249-250

¹⁸⁷ Οικονομόπουλος, Η. (1897). *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου. Από της ενάρξεως της τελευταίας Κρητικής Επανάστασης έως το πέρας του πολέμου*. Αθήνα: Γ.Φέξης. σελ 226

να είναι πολλά, με τα κύρια να ορίζονται από τις κύριες νήσους του Αρχιπελάγους. Ως εκ τούτου, το θέατρο πολέμου θα μπορούσε να επιμεριστεί σε βόρειο, κεντρικό, ανατολικό, τα Δωδεκάνησα και την Κρήτη. Παρότι, μόνο το θέατρο της Κρήτης ήταν εκτός δράσης, λόγω του διεθνή ναυτικού αποκλεισμού, δεν παρατηρήθηκε κινητικότητα στον υπόλοιπο χώρο.

Όπως εξηγήθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο, το τουρκικό ναυτικό περιορίστηκε σε παθητική στάση, λόγω της αποσύνθεσης του. Ωστόσο, παρά το αξιόμαχο και το αξιόλογο των ελληνικών ναυτικών μονάδων, ο Ελληνικός Στόλος παρουσίαζε τρεις δομικές παθογένειες που επρόκειτο να καθορίσουν την δράση του στον πόλεμο: πρώτον δεν υπήρχε πολεμικό συμβούλιο και επιτελική υπηρεσία που να πλαισιώνουν τον Υπουργό των Ναυτικών, με αποτέλεσμα να εναποτεθεί η χάραξη της ναυτικής στρατηγικής της χώρας στον απόφοιτο της Νομικής, Νικόλαο Λεβίδη¹⁸⁸. Δεύτερον, ένεκα της ελλείψεως των παραπάνω, δεν είχε καταρτιστεί Σχέδιο Επιχειρήσεων για τον ναυτικό αγώνα, ώστε να προδιαγράψει τις ενέργειες που έπρεπε να επιτευχθούν¹⁸⁹. Τρίτον, δεν υπήρχαν αξιωματικοί σύνδεσμοι μεταξύ του Στρατού Ήρας και του Ναυτικού, ώστε να συντάξουν σχέδιο διακλαδικής ενέργειας για την προσβολή νήσων ή ακτών στα ενδότερα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας¹⁹⁰.

Το έτερο Θέατρο Πολέμου, δηλαδή αυτό της ελληνοτουρκικής μεθορίου χωρίζονταν σε δύο Θέατρα Επιχειρήσεων. Η παρεμβαλλόμενη οροσειρά της Πίνδου ήταν ικανή ως κώλυμα να αποτρέψει οποιαδήποτε δυνατότητα ελιγμού ανάμεσα στα Θέατρα Επιχειρήσεων της Θεσσαλίας και της Ηπείρου καθιστώντας τα τελείως ανεξάρτητα. Τόσο οι τουρκικές όσο και οι ελληνικές δυνάμεις ακολούθησαν αυτή την προσέγγιση, διαχωρίζοντας τις δυνάμεις τους σε δύο μείζονες διοικήσεις.

Η αξία των δύο θεάτρων δεν ήταν ίση, με το θέατρο της Θεσσαλίας να είναι πιο σημαντικό από αυτό της Ηπείρου για δύο κύριους λόγους: Καταρχάς, σε αυτό το εμπειρέχονταν η πιο σύντομη οδός από την Μακεδονία προς την Αττική, δηλαδή προς τους στρατηγικούς σκοπούς των δύο αντιπάλων. Συνεπώς, η παράταξη δυνάμεων επί αυτών των κατευθύνσεων επρόκειτο να είναι σημαντικά μεγαλύτερη, διότι όπως ξέρει από τα νεανικά του ήδη χρόνια ένας αξιωματικός *«πάντα η κύρια προσπάθεια προικοδοτείται με τα περισσότερα μέσα»*. Ο δεύτερος λόγος πηγάζει από

---

¹⁸⁸ Κυριάκος, Α. (2019). *Ιστορία του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου του 1897 γραφθείσα επί τη βάσει πολλών διπλωματικών και ιστορικών εγγράφων*. Αθήνα: Εκδόσεις Eurobooks (Ανατύπωση εκδόσεως 1912), σελ. 180 και σελ. 190

¹⁸⁹ Πικρός, Ι., ο.π., σελ 156

¹⁹⁰ Πάγκαλος, Θ., ο.π., σελ. 28

τον πρώτο και αφορά την προσβολή του κέντρου βάρους των εχθρικών δυνάμεων. Εφόσον, στο ανατολικό θέατρο υπήρχε η πλειοψηφία του εχθρού, τότε η κατανίκηση των αντίπαλων δυνάμεων σήμαινε και την πιθανή κάμψη της θέλησης ή της ικανότητας του εχθρού να συνεχίσει τον πόλεμο. Τούτων λεχθέντων, το βάρος των χειρσαίων επιχειρήσεων προσανατολίστηκε και από τους δύο αντίπαλους στα ανατολικό θέατρο.

Όσον αφορά στην ανατολική πλευρά της Πίνδου, οι διαβάσεις της Θεσσαλίας οι οποίες είχαν στρατιωτική αξία ήταν πέντε στο σύνολο: τα στενά των Τεμπών, το διάσελο του Νεζερού, η διάβαση της Μελούνας, η διάβαση του Δαμασίου και τα στενά της Καλαμπάκας. Επιπλέον, οι κύριες οδικές αρτηρίες ήταν δύο: Θεσσαλονίκη - Πλαταμώνας - Λάρισα και Μοναστήρι - Κοζάνη - Ελλασόνα - Ζάρκος ή Μελούνα - Λάρισα. Τέλος, η Λάρισα ήταν το κύριο αστικό κέντρο και ο κόμβος συγκοινωνίας από και προς την Θεσσαλία, ενώ τα Τρίκαλα ήταν δεύτερη πιο σημαντική πόλη της περιφέρειας. Στην άλλη πλευρά της οροσειράς, η κύρια διάβαση ήταν μία και ορίζονταν από τον λόφο Περάνθη και τον Άραχθο ποταμό, ευρισκόμενη πλησίον της πόλης της Άρτας. Η κύρια οδός διέτρεχε από βορρά προς νότο και ένωνε τα κύρια αστικά κέντρα του θεάτρου, δηλαδή Ιωάννινα - Άρτα - Μεσολόγγι.

Στο ανατολικό θέατρο υφίστανται τρεις άξονες επιχειρήσεως. Ο πρώτος άξονας ήταν ο ανατολικός, δηλαδή ο παράλιος, ο δεύτερος ήταν στα κεντρικά και διέτρεχε είτε από την διάβαση της Μελούνας είτε από την διάβαση του Δαμασίου, σχηματίζοντας δύο επιμέρους κατευθύνσεις επιθέσεως και ο τρίτος περνούσε από τα στενά της Καλαμπάκας. Στο δυτικό θέατρο, υφίσταται μόνο 1 άξονας επιχειρήσεως που στοιχίζεται επί της κύριας οδικής αρτηρίας.

Βάσει όλων όσων αναφέρθηκαν μέχρι στιγμής σχηματίζεται ένα ενδιαφέρον σχήμα πρόγνωσης των κινήσεων των αντιπάλων κατά τις επιθετικές ή αμυντικές επιχειρήσεις. Όσον αφορά στις τουρκικές δυνάμεις γίνεται η εκτίμηση ότι ελλείψει ναυτικής υποστηρίξεως και δεδομένης της αριθμητικής υπεροχής τους, θα επιτεθούν στην Θεσσαλία και θα αμυνθούν στην Ήπειρο. Πιο συγκεκριμένα, θα υιοθετήσουν τον κεντρικό άξονα επιθέσεως του ανατολικού θεάτρου και θα εστιάσουν στην προσβολή της Λάρισας, είτε μέσω εισχώρησης από Βορρά, δια της διαβάσεως της Μελούνας, είτε μέσω υπερκέρασης από τα δυτικά της πόλεως, δια της διαβάσεως του Δαμασίου. Η πρώτη κατεύθυνση επιθέσεως πρόσφερε το πλεονέκτημα του άμεσου χτυπήματος στο διοικητικό κέντρο του αντιπάλου κατάγοντας μία γρήγορη, πρώτη νίκη. Ωστόσο, η δεύτερη κατεύθυνση επιθέσεως παρείχε σοβαρές πιθανότητες

διάλυσης του ελληνικού στρατού σε περίπτωση επιτυχούς διεξαγωγής, διότι θα διέκοπτε την επικοινωνία μεταξύ των τμημάτων Λαρίσης και Τρικάλων, ενώ εν συνεχεία παρείχε δυνατότητα αποκοπής των οδών συμπτύξεως προς τα μετόπισθεν. Οι άλλοι άξονες επιθέσεως προσφέρονταν μόνον δια παραπλάνηση και διασπορά των ελληνικών δυνάμεων, διότι τα στενά της Καλαμπάκας αφαιρούσαν το πλεονέκτημα της αριθμητικής υπεροχής τους, ενώ η παραλιακή οδός ενείχε τον σοβαρότατο κίνδυνο θαλάσσιας προσβολής από τον ελληνικό στόλο.

Όσον αφορά στις ελληνικές δυνάμεις, το παραπάνω σχήμα προβλέπει ισχυρή πιθανότητα επίθεσης στην Ήπειρο, λόγω της εγγύτητας των ναυτικών δυνάμεων και της καταλυτικής συνδρομής τους δια των ισχυρότατων ναυτικών πυροβόλων. Επίσης, το σχήμα δεν αποκλείει την επίθεση και σε δευτερεύοντες άξονες επιθέσεως της Θεσσαλίας, λόγω των καλών δυνατοτήτων αξιοποίησης που παρείχαν. Η ναυτική υπεροχή των Ελλήνων δύναται να χρησιμοποιηθεί, ώστε να στηρίξει απόσπασμα του ελληνικού στρατού που θα επιχειρούσε επί του ανατολικού άξονα, με κατεύθυνση την Κατερίνη, ενώ επί του δυτικού άξονα, τα στενά της Καλαμπάκας προσφέρονταν για την διείσδυση ανταρτικών σωμάτων εντός της αντίπαλης επικράτειας, προκειμένου να γίνουν προσβολές στα μετόπισθεν του οθωμανικού στρατού και να υποκινηθεί σε επανάσταση το ελληνικό στοιχείο της Μακεδονίας. Κατ' αυτόν τον τρόπο, οι κύριες δυνάμεις του εχθρού θα αποκόπτονταν από τις γραμμές ανεφοδιασμού και η ενίσχυση δια της εφεδρείας θα καθίστατο δυσχερής, διότι θα έπρεπε να αντιμετωπίσει τις εκατέρωθεν απειλές. Έχοντας αυτά υπόψη, ο κύριος όγκος του Στρατού έπρεπε να προσανατολισθεί επί του κεντρικού άξονα με κατεύθυνση το κέντρο βάρους των αντίπαλων δυνάμεων, διότι αν δεν συνέβαινε τούτο, τότε θα άφηνε ακάλυπτα τα νότια όλη της ελληνικής διάταξης.

Περνώντας από τις ασκήσεις επί χάρτου, στα υφιστάμενα σχέδια επιχειρήσεων, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των δύο πλευρών ήταν ότι οι τουρκικές δυνάμεις είχαν όντως συντάξει λεπτομερή σχέδια επιχειρήσεων, όταν οι ελληνικές κατείχαν απλά μία γενική ιδέα. Το σχέδιο επιχειρήσεως της Τουρκίας στηρίχτηκε σε γενικές γραμμές στο σχέδιο που είχε συντάξει κατά τον «Ειρηνόπολεμο» του 1885-86 ο Γερμανός Φον ντερ Γκολτς¹⁹¹. Οι χερσαίες δυνάμεις διαχωρίστηκαν στα δύο θέατρα επιχειρήσεων, σχηματίζοντας την Στρατιά Ελασσόνας και το Σώμα Στρατού Ηπείρου με την σύνθεση που αναφέρθηκε σε προηγούμενο κεφάλαιο. Η ιδέα

---

¹⁹¹ Γονζάγα, Μαυρικήου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 89-90

ενεργείας, όπως προβλέφθηκε παραπάνω, ήταν η άμυνα στο θέατρο της Ηπείρου και η επίθεση στο θέατρο της Θεσσαλίας. Σε αυτά προστέθηκε η πρόθεση του Σουλτάνου πρώτον να μην εγκαταλειφτεί η Πρέβεζα, υπό τον φόβο της οριστικής απώλειας και να μην επιτραπεί ουδεμία εισβολή ελληνικών σωμάτων προς Μακεδονία, υπό τον φόβο επανάστασης¹⁹². Το τουρκικό σχέδιο επιχειρήσεων στην Θεσσαλία υιοθετούσε τον κεντρικό άξονα επιθέσεως και επρόκειτο να εφαρμόσει την κύρια προσπάθεια στην διάβαση της Μελούνας, όπου στάθμευαν οι περισσότερες δυνάμεις. Παράλληλα διέθετε δυνάμεις στα άκρα της παράταξης για την επιτήρηση της συνοριακής γραμμής και την αγκίστρωση ελληνικών δυνάμεων μακριά από την κύρια προσπάθεια. Συνεπώς, οι δυνάμεις της Στρατιάς Ελασσόνας έλαβαν την κάτωθι διάταξη και διέθεσαν σημαντικά τμήματα στην μεθόριο γραμμή¹⁹³:

- 1 Μεραρχία επί του δυτικού άξονα
- 1 Μεραρχία επί του παραλιακού άξονα
- 3 Μεραρχίες πλησίον της διάβασης της Μελούνας
- 1 Μεραρχία πλησίον της διάβασης του Δαμασίου
- 1 Μεραρχία Ιππικού, το Εφεδρικό Πυροβολικό και 1 Ανεξάρτητη Ταξιαρχία πλησίον της Ελασσόνας.

Στον αντίποδα, η ελληνική πλευρά δεν διέθετε σχέδιο επιχειρήσεων. Αυτό που υπήρχε θα μπορούσε να χαρακτηριστεί στην καλύτερη των περιπτώσεων ως μία γενική ιδέα ενεργείας, που προέβλεπε επιθετικό αγώνα στην Ήπειρο και αμυντικό στην Θεσσαλία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα του ελλείμματος στρατηγικής ήταν η από της 16 Φεβρουαρίου ερώτηση του Υπουργείου των Στρατιωτικών προς τα Αρχηγεία Λαρίσης και Μεσολογγίου, για το πώς σκοπεύουν να χρησιμοποιήσουν τις δυνάμεις τους σε περίπτωση αμυντικού ή επιθετικού αγώνα¹⁹⁴. Η ερώτηση αυτή καθαυτή είναι προβληματική, διότι για να σχεδιάσει κανείς την χρήση των διαθέσιμων δυνάμεων πρέπει να γνωρίζει από τον προϊστάμενο του, τον αντικειμενικό σκοπό που πρέπει να πετύχει. Ο πολιτικός σκοπός του πολέμου δεν είχε καθοριστεί με σαφήνεια, αλλά όπως αναλύθηκε προηγουμένως, κινούνταν πλέον στην γενική ιδέα της κατανίκησης του προαιώνιου εχθρού. Ένας τέτοιος ασαφής

---

¹⁹² Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 90

¹⁹³ Στο ίδιο, σελ. 90-93

¹⁹⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 104

στόχος είναι εξαιρετικά δύσκολο να μεταφραστεί από την στρατιωτική ηγεσία σε στρατιωτικούς αντικειμενικούς σκοπούς.

Παρ' όλα αυτά, το αρχηγείο Λαρίσης απήντησε ότι για την ανάληψη επιθέσεως παρουσιάζονται 3 κύριοι άξονες, οι οποίοι ταυτίζονταν με αυτούς που μελετήθηκαν προηγουμένως. Η εκλογή του προσφορότερου θα γινόταν κατόπιν εκτιμήσεως της αντίπαλης διάταξης και της δύναμης που θα σωρευόνταν στις τάξεις του αρχηγείου μετά την επιστράτευση. Επιπλέον, υποστήριξε ότι σε περίπτωση αμύνης ο τουρκικός στρατός δύναται να εισβάλει από 12 σημεία¹⁹⁵. Η παραπάνω θέση ήταν εκτός πραγματικότητας, διότι συμπεριλάμβανε όλες τις πιθανές διαβάσεις ανεξαρτήτως στρατιωτικής αξίας. Αν σχεδίαζε βάσει αυτής της υπόθεσης, τότε θα διέσπειρε επικίνδυνα τις διατιθέμενες δυνάμεις. Συνεπώς, το Υπουργείο για να προλάβει αυτό το ενδεχόμενο συνέστησε να υιοθετηθούν τα συμπεράσματα από τις μελέτες των Στρατηγών Vosseur και Brialmont¹⁹⁶. Αντιθέτως, το αρχηγείο Μεσολογγίου απήντησε ικανοποιητικά, διότι προηγουμένως είχε συντάξει ένα υποτυπώδες σχέδιο ενεργείας που προέβλεπε ότι σε περίπτωση επιθέσεως θα στοίχιζε την προσπάθεια σε δύο συγκλίνουσες κατευθύνσεις, με κύρια την Άρτα – Πέντε Πηγάδια και δευτερεύουσα χ. Πλάκα – Πέντε Πηγάδια, ενώ σε περίπτωση άμυνας θα πρότασσε άμυνα επί οχυρών θέσεων σε υψώματα πλησίον των συνόρων, φράσσοντας τις πιθανές διαβάσεις¹⁹⁷.

Από την παραπάνω αλληλογραφία συμπεραίνει κανείς τις κάτωθι παθογένειες: πρώτον το Υπουργείο των Στρατιωτικών να μην είχε την γενική εποπτεία των χειρσαίων επιχειρήσεων, αλλά δεν μπορούσε να πετύχει τον άμεσο και στενό συντονισμό, διότι η απόσταση που χώριζε το κέντρο με το μέτωπο ήταν τεράστια, ειδικά για τα περιορισμένα μέσα επικοινωνίας της εποχής. Δεύτερον, παρατηρήθηκε το οξύμωρο, βαθμολογικά ανώτεροι αξιωματικοί, να είναι υφιστάμενοι, βαθμολογικά κατώτερων αξιωματικών, αφού ο Υπουργός έφερε τον βαθμό του Συνταγματάρχη όταν το μέτωπο της Θεσσαλίας διοικούσε την δεδομένη στιγμή Υποστράτηγος.

Ελλείπει σχεδίου επιχειρήσεων η διάταξη που έλαβαν οι ελληνικές δυνάμεις ήταν ρευστή και συνεχώς μεταβαλλόμενη. Η κινητοποίηση όπως προλέχθηκε

---

¹⁹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 105

¹⁹⁶ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

¹⁹⁷ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

τελείωσε μέσα στο πρώτο δεκαπενθήμερο του Μαρτίου, οι μείζονες σχηματισμοί¹⁹⁸ συγκροτήθηκαν στις 5 Μαρτίου και ο διορισμός των διοικητών τους έγινε μεταξύ 6 και 13 Μαρτίου. Η κατάσταση αυτή λειτουργούσε ανασταλτικά στην παγίωση ενός αποτελεσματικού πλέγματος διοίκησης και της κατάρτισης ενός ορθολογικού σχεδίου.

Οι διοικητές της Θεσσαλίας άρτι αφιχθέντες στο μέτωπο προσπαθούσαν να προσαρμοστούν στην νέα πραγματικότητα με τον χρόνο να κυλά αμείλικτα. Το σύνολο του μετώπου είχε χωριστεί σε 4 ίσους χωρικά τομείς, χωρίς να λαμβάνεται υπόψη η στρατιωτική σημασία των εδαφών του, με αποτέλεσμα η συγκρότηση των δυνάμεων να είναι ανισομερής, με ορισμένους σχηματισμούς να είναι μεγαλύτεροι από άλλους¹⁹⁹. Η παράταξη των δυνάμεων ήταν γραμμική επί της μεθορίου και εφεδρείες τηρούνταν στα Τρίκαλα και την Λάρισα. Συνεπώς, οι διοικητές στην καλύτερη των περιπτώσεων μέχρι την έναρξη των εχθροπραξιών, θα μπορούσαν να έχουν επιθεωρήσει μόνο ένα μέρος του τομέα τους και ένα μικρό αριθμό υφιστάμενων διοικήσεων, περιορίζοντας σημαντικά την δυνατότητα κατανόησης της τακτικής κατάστασης. Η κατάσταση ήταν καλύτερη στο θέατρο της Ηπείρου, όπου η συνοριακή γραμμή ήταν σχετικά μικρή και η διάταξη των δυνάμεων πυκνή.

Οι διορισθέντες γενικοί διοικητές στις στρατιές Ηπείρου και Θεσσαλίας βρέθηκαν στο μέτωπο στις 6 και 17 Μαρτίου αντίστοιχα. Ο Συνταγματάρχης Μάνος ανέλαβε την θέση του Αρχηγού της Στρατιάς Ηπείρου και δεν επενέβη στα όσα ήδη είχαν σχεδιασθεί. Τουναντίον, ο διάδοχος Κωνσταντίνος όταν έφτασε με το επιτελείο του στο μέτωπο ξεκίνησε να μελετά την διάταξη και την ιδέα ενεργείας, ενώ αξίζει να τονιστεί ότι ακόμη στο θέατρο της Θεσσαλίας δεν είχε καταρτιστεί σχέδιο επιχειρήσεων²⁰⁰.

Ταυτόχρονα με την άφιξη του Κωνσταντίνου, το Υπουργείο Στρατιωτικών απέστειλε διαταγή στα δύο Αρχηγεία να συγκαλέσουν πολεμικά συμβούλια προκειμένου να καθορίσουν βάσει των δυνατοτήτων τους αν υπάρχει δυνατότητα ανάληψης επιθετικού ή αμυντικού αγώνα, συνεχίζοντας την προβληματική πρακτική που εξηγήθηκε παραπάνω²⁰¹. Η απάντηση του Μάνου ήταν κατηγορηματική αναφέροντας ότι «*εισβολή προς την Ήπειρον δεν είναι ευχερής επιχειρήσις[...]καταντά*

¹⁹⁸ Με τον όρο μείζονες σχηματισμοί, εννοούνταν οι Μεραρχίες και οι Ταξιαρχίες με την υπαγωγή των υφιστάμενων διοικήσεων που τις απάρτιζαν.

¹⁹⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 114

²⁰⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 115

²⁰¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 106

δε αδύνατος ως εκ των υπάρχουσών εν των υπ' εμέ στρατώ γνωστών ελλείψεων»²⁰² συμπληρώνοντας ότι μπορεί παρά τις δυσκολίες να αναλάβει αμυντικό αγώνα, χωρίς να αποκλείει την κινητή άμυνα²⁰³. Από την άλλη πλευρά της Πίνδου, αναφέρθηκε ότι «η εκτέλεσις της διαταγής ταύτης ήτο ανέφικτος, διότι συμβούλιον, όπως εκφέρη την ζητούμενην γνώμην, δεν ήτο δυνατόν να συγκροτηθή εκ διοικητών μόλις αφιχθέντων και μη εξετεσάντων εισέτι τα στρατεύματα άτινα θα αποτελέσουν τας μήπω συντεθείσας μεραρχίας και ταξιαρχίας τω»²⁰⁴, επιβεβαιώνοντας το αδυναμία πλήρους κατανόησης της τακτικής καταστάσεως, λόγω του στενού χρονικού περιθωρίου.

Όσο ο ελληνικός στρατός παρουσίαζε αυτή την κατάσταση στα σύνορα, η ατμόσφαιρα στην πρωτεύουσα ήταν ηλεκτρισμένη. Στις 25 Μαρτίου απεστάλη ταυτόσημη διακοίνωση των Μεγάλων Δυνάμεων σε Αθήνα και Κωνσταντινούπολη που όριζε ότι εν περιπτώσει ενόπλου ενέργειας κατά τα ελληνοτουρκικά σύνορα, πάσα η ευθύνη των ενδεχομένων συνεπειών θα βαρύνη εκείνον, όστις ήθελε δώσει αφορμήν.[...]οιαδήποτε και αν ήθελεν είναι η έκβασις του αγώνος, αι Δυνάμεις σταθεράν έχουσαι απόφασιν να διατηρήσωσι την γενικήν ειρήνην, είναι διατιθειμένοι να μη επιτρέψωσιν, εν ουδεμία περιπτώσει, όπως ο επιτεθείς καρπωθεί το ελαχίστον όφελος εκ της επιθέσεως του»²⁰⁵. Όμως, ο εθνικός παροξυσμός είχε φτάσει σε τέτοιο σημείο που δύσκολα θα μπορούσε η κοινή γνώμη της Ελλάδας να χαλιναγωγηθεί από οποιαδήποτε απειλή ή πολιτική νουθεσία. Άλλωστε κάτι τέτοιο ήταν άκαιρο να συμβεί, αφού το πρώτο πολεμικό επεισόδιο που θα οδηγούσε και στην επίσημη έναρξη των εχθροπραξιών είχε δρομολογηθεί να συμβεί από την Αόρατη Αρχή της Εθνικής Εταιρείας.

4.4 Άλογη Δράση – Πράξη Τέταρτη: Η έκρηξη του πολέμου.

Η Εθνική Εταιρεία είχε από καιρό προετοιμαστεί για την επανάληψη της ατυχούς δράσης της στην Μακεδονία. Ήδη από τον Φεβρουάριο είχε ξεκινήσει να σωρεύει όπλα και πολεμικό υλικό, προβαίνοντας σε αγορές από το Βέλγιο και την

---

²⁰² Υπουργείο Στρατιωτικών. Έκθεσις επί της πολεμικής ενεργείας εν Ηπείρω κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Συνταχθείσα υπό του διεξάγοντας τα στρατιωτικάς επιχειρήσεις, Αρχηγού του εν Ηπείρου Στρατού καθ'όλην την διάρκεια του πολέμου Θρασύβουλου Μάνου. Εθνικό Τυπογραφείο, εν Αθήναι 1899 σελ. 10

²⁰³ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

²⁰⁴ Υπουργείο Στρατιωτικών, Έκθεσις της Α. Β. Υψηλότητος του Διαδόχου επί των πεπραγμένων του Στρατού Θεσσαλίας κατά την Εκστρατείαν του 1897, Εθνικό Τυπογραφείο, εν Αθήναι, σελ. 34

²⁰⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 318

Γαλλία²⁰⁶. Τα οικονομικά της Εταιρείας είχαν αναβαθμιστεί σε μεγάλο βαθμό, λόγω των εράνων που διενεργούνταν τόσο στο ελληνικό κράτος, όσο και τις ελληνικές παροικίες²⁰⁷, ενώ επικουρικά συνέβαλλα και οι εισφορές των μελών της. Άπαξ και συγκεντρώθηκαν τα απαραίτητα μέσα, η επάνδρωση της ένοπλης δύναμης ήταν αρκετά εφικτή, αφού στην Ελλάδα υπήρχαν παντού ενθουσιώδεις πατριώτες έτοιμοι να πολεμήσουν για τα δίκαια του Ελληνισμού, ενώ τα μέλη της Εταιρείας μπορούσαν να την στελεχώσουν. Η δύναμη του σώματος και τα υλικά συγκεντρώθηκαν σταδιακά στην Θεσσαλία, υπό την ηγεσία δύο πρώην αξιωματικών του Ελληνικού Στρατού, τον Υπολοχαγό Καψαλλόπουλο και τον Υπολοχαγό Μυλωνά. Οι ένοπλοι υπολογίζονταν σε 1.980, στις τάξεις των οποίων φιγούραρε η μορφή του Amilcare Cipriani μαζί με τον οποίο υπήρχε σώμα 75 Ιταλών εθελοντών²⁰⁸. Η πρώτη βάση επιχειρήσεων στήθηκε στο Κουβέλτσι, σημερινή Θεόπετρα Τρικάλων και έπειτα μετεγκαταστάθηκε στο δάσος Βερεντζί. Η προώθηση του τμήματος έγινε με κατεύθυνση την μεθόριο της Καλαμπάκας και ο πρωθυμένος χώρος εξορμήσεως στήθηκε μεταξύ των χωριών Μαρίτσας και Κακοπλευρίου²⁰⁹.

Το βράδυ της 27^{ης} Μαρτίου 1897, δύο ημέρες μετά την επίδοση της διακοίνωσης των Μεγάλων Δυνάμεων, εισήλθε το τμήμα της Εθνικής Εταιρείας στην τουρκική μεθόριο από το ύψος του Μπαλτινού, προσπαθώντας να εκβιάσει το ελληνικό κράτος προς τον πόλεμο. Η δράση του τμήματος διήρκεσε 3 ημέρες και τα αποτελέσματα αυτής περιορίστηκαν στην καταστροφή μεθόριων σταθμών, στην πολιορκία ενός στρατώνα στο χωριό Μπαλτινό και στην ήττα της μάχης στην θέση Κριτάδες, πλησίον του χωριού Αιμιλιανός²¹⁰. Στις 30 Μαρτίου, όσοι από το τμήμα δεν είχαν ήδη τραπεί σε φυγή, συμπύχθηκαν προς την ελληνική επικράτεια. Η απουσία ουσιαστικού ελέγχου επί των ανδρών συντέλεσε στην αθρόα λιποταξία και την πώληση του στρατιωτικού υλικού για τον προσπορισμό ιδιωτικού οφέλους.²¹¹

Τα μέλη και η Αόρατος Αρχή συγκλονιζόμενοι συνειδητοποίησαν ότι η Οργάνωση τους δεν ήταν όσο ισχυρή θεωρούσαν. Τα αίτια αυτής της αποτυχίας

---

²⁰⁶ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 246

²⁰⁷ Το τμήμα της Αλεξάνδρειας ήταν το πιο σημαντικό από οικονομικής άποψης, διότι συνείσφερε δια εράνων πολύ σημαντικά ποσά για τους σκοπούς της. Πικρός, Ι. (1977). ο.π., σελ 98

²⁰⁸ Μελά, Ν. (2018). *Παύλος Μελάς: Βιογραφία από Διηγήσεις, Αναμνήσεις, γράμματα δικά του και άλλων*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, Γ' Έκδοσις, σελ 82

²⁰⁹ Λεπτομερή εξιστόρηση των όσων έλαβαν χώρα πριν την εξόρμηση πέραν των συνόρων, προσφέρει ο Παύλος Μελάς, ο οποίος συντόνισε και συνόδευσε το τμήμα μέχρι εκείνο το σημείο. Μελά, Ν., ό.π., σελ. 79-86

²¹⁰ Οικονομόπουλος, Η., ο.π., σελ. 245-251

²¹¹ Μελά, Ν., ό.π., σελ. 93

μπορούν να εντοπιστούν σε τρεις πολύ σημαντικές και αλληλένδετες αστοχίες κατά την σχεδίαση της όλης επιχείρησης: Πρώτον, το τμήμα δεν έδρασε με τρόπο που να ανταποκρίνεται στην αποστολή του, αφού οι ενέργειες του προσομοίαζαν δράση τακτικού στρατού και όχι ανταρτικής ομάδας. Θα περίμενε κανείς ότι ένα τέτοιο τμήμα θα προωθούνταν στα ενδότερα της εχθρικής επικράτειας και θα ασχολούνταν με την συστηματική προετοιμασία του εντόπιου πληθυσμού για ανάληψη επαναστατικού αγώνα. Αντιθέτως, το σώμα της Εθνικής Εταιρείας περιόρισε χωρικά την δράση του κυρίως στην μεθόριο γραμμή και ενεπλάκη στενά με τον τουρκικό τακτικό στρατό, απέναντι στον οποίο δεν είχε σημαντικές πιθανότητες νίκης.

Η δεύτερη αστοχία έγκειται στο γεγονός ότι η Εθνική Εταιρεία θεωρούσε ότι με την δράση της θα συμπαρέσυρε τον ελληνισμό της Μακεδονίας και της Ηπείρου σε επαναστατικό αγώνα. Ωστόσο, ο ελληνικός πληθυσμός της Μακεδονίας ήταν το ίδιο ανέτοιμος για επανάσταση όπως και το προηγούμενο έτος. Παρά την διαπίστωση του 1896 ότι το Μακεδονικό στοιχείο δεν ήταν ούτε πρόθυμο, ούτε ικανό να αναλάβει επαναστατικό αγώνα, καμία ενέργεια για την προετοιμασία αυτού δεν αναλήφθηκε από την κεντρική εξουσία ή την Οργάνωση. Συνεπώς, η εικασία ότι η ένοπλη δράση θα πυροδοτούσε επανάσταση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως αυταπάτη.

Η τρίτη αστοχία αφορούσε την αντίληψη ότι η είσοδος του τμήματος σε οθωμανικό έδαφος θα ήταν το έναυσμα της δράσης για τον υπόλοιπο ελληνικό στρατό. Η εικασία αυτή θα μπορούσε να έχει βάση, διότι σχεδόν όλοι οι κατώτεροι αξιωματικοί ήταν μέλη της, ενώ ακόμα και υψηλά ιστάμενοι είχαν προσχωρήσει στον σκοπό της με χαρακτηριστικό παράδειγμα τον Θρασύβουλο Μάνο που τελούσε διοικητής της Στρατιάς Ηπείρου. Ωστόσο, όπως διαφάνηκε από την αλληλογραφία της 17^{ης} Μαρτίου που αναφέρθηκε ανωτέρω, κανένας από τους Διοικητές των Στρατιών σε Θεσσαλία και Ήπειρο δεν ήταν αρκετά σίγουρος για τις δυνατότητες του τμήματος του, ώστε να παρακινδυνεύσει μία τέτοια άτσαλη έναρξη των επιχειρήσεων, καταδικάζοντας την ενέργεια της Εταιρείας.

Όσο διαδραματιζόνταν η ατυχής επιχείρηση της Εταιρείας, η Στρατιά της Θεσσαλίας τελούσε υπό καθεστώς αναδιάταξης των δυνάμεων της, απομακρύνοντας ακόμα περαιτέρω την δυνατότητα επέμβασης. Στις 29 Μαρτίου, ο διοικητής της Στρατιάς, Διάδοχος Κωνσταντίνος, εξέδωσε διαταγή με την οποία μετέφερε τις έδρες των σχηματισμών σε νέες τοποθεσίες και συγκέντρωνε τα τμήματα σε μικρότερο

εύρος²¹². Η διαταγή αποσκοπούσε στην δημιουργία βάθους στην άμυνα της τοποθεσίας, δια του σχηματισμού εφεδρικών δυνάμεων, ελλείψει ισχυρής δεύτερης γραμμής. Συνεπώς μετέλλαξε το γραμμικό σχηματισμό που είχαν λάβει τα τμήματα επί της μεθόριας γραμμής και επικέντρωνε τις δυνάμεις στα πιθανά σημεία εισβολής του εχθρού. Το δόγμα αμύνης όμως δεν μεταβλήθηκε και παρέμεινε αυτό της «ακριβούς αμύνης», όπως είχε καθοριστεί από την Κυβέρνηση επηρεάζοντας σημαντικά τον τρόπο χρησιμοποίησης των υπόψη εφεδρειών²¹³.

Η νέα διάταξη στηριζόταν στον ήδη υπάρχον διαμοιρασμό της όλης τοποθεσίας επί 4 τομέων, αλλά αυτή την φορά λήφθηκε υπόψη η τακτική σημασία του κάθε τομέα. Στα άκρα, όπου στοιχίζονταν ο δυτικός και ανατολικός άξονας επιχειρήσεων τοποθετήθηκε από ένα μικρής δυναμικότητας Ανεξάρτητο Απόσπασμα, διότι ήταν απίθανο να χρησιμοποιηθούν από τις τουρκικές δυνάμεις ως κύρια προσπάθεια για την ενέργεια τους. Στον κεντρικό άξονα επιχειρήσεων, τοποθετήθηκαν οι δύο Μεραρχίες της Στρατιάς οι οποίες κάλυπταν τις δύο κατευθύνσεις που ακολουθούσε αυτός ο άξονας. Πιο συγκεκριμένα, η 1^η Μεραρχία κάλυπτε την κατεύθυνση Ελασσόνα – Μελούνα – Λάρισα και η 2^η Μεραρχία κάλυπτε την κατεύθυνση Ελασσόνα – Δαμάσι – Λάρισα. Η αναδιάταξη των δυνάμεων συμπληρώθηκε από την διαταγή της 30 Μαρτίου, που σχημάτιζε Πέντε Υποθέσεις για την πορεία των επιχειρήσεων²¹⁴. Πρακτικά, η διαταγή επεξηγούσε τους λόγους που κατέστησαν αναγκαία την αναδιάταξη των δυνάμεων και έδινε την κατευθυντήριο γραμμή για την δράση που έπρεπε να αναπτύξουν οι υφιστάμενοι Διοικητές στους πέντε πιο πιθανούς τρόπους εξέλιξης των επιχειρήσεων

Η πρόθεση του Διαδόχου και του επιτελείου του ήταν τακτικά ορθολογική και στηριζόταν επί σωστής βάσεως, αν αναλογιστεί κανείς το σχέδιο ενεργείας που είχε προαποφασίσει η τουρκική διοίκηση της Στρατιάς Ελασσόνας. Επίσης, διαφαίνεται συντελέστηκε γρήγορη και ορθή κατανόηση της τακτικής καταστάσεως, αφού η άφιξη τους στο μέτωπο έγινε μόλις πριν από 12 ημέρες. Ωστόσο, ο χρόνος εκτέλεσης μίας ορθής απόφασης επηρεάζει σημαντικά το αποτέλεσμα αυτής. Η λήψη της απόφασης από τον Διάδοχο συνέπεσε χρονικά με την ενέργεια της Εταιρείας, η οποία έδωσε την αφορμή στον Σουλτάνο να κηρύξει τον πόλεμο στην Ελλάδα. Συνεπώς, κατά την έναρξη των επιχειρήσεων ορισμένα από τα ελληνικά τμήματα ακόμα

²¹² Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 14-18

²¹³ Στο ίδιο, σελ. 14

²¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 21-28

προσπαθούσαν να μεταβούν στις νέες θέσεις τους, επηρεάζοντας κατ'αυτόν τον τρόπο την συνολική μαχητική ισχύ²¹⁵.

4.5 Άλογη Δράση – Πράξη Πέμπτη: Η πρώτη φάση του πολέμου

Η πρώτη φάση του πολέμου εκτείνεται από τις 4 Απριλίου έως τις 12 Απριλίου 1897. Κατά αυτό το διάστημα δοκιμάστηκαν οι δυνάμεις του Ελληνικού Βασιλείου απέναντι στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, τόσο στα θέατρα πολέμου της ξηράς όσο και στην θάλασσα. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η άδοξη φάση του πολέμου, διότι σύσσωμος ο ελλαδικός ελληνισμός πίστευε ότι όντως υπήρχε η δυνατότητα η Ελλάδα να σηκώσει το βάρος της ιστορικής της κληρονομιάς και να εκπληρώσει ένα μέρος της Μεγάλης Ιδέας, παρά το μέγεθος του αντιπάλου και την αντίθεση του ξένου παράγοντα.

4.5.1 Ο Ακήρυχτος Πόλεμος - Η περίοδος από 04 έως 05 Απριλίου

Η έναρξη των επιχειρήσεων προηγήθηκε της επίσημης κήρυξης του πολέμου. Πιο συγκεκριμένα, οι πρώτες αψιμαχίες μεταξύ ελληνικών και τουρκικών δυνάμεων έλαβαν χώρα στις 4 Απριλίου πλησίον της Καλλιπεύκης - Νεζερού στο ανατολικό άκρο της διάταξης των δύο αντίπαλων Στρατών στο Θέατρο της Θεσσαλίας. Οι τουρκικές δυνάμεις προσπαθώντας να καταλάβουν επίκαιρα σημεία επί της συνοριακής γραμμής, έγιναν αντιληπτές από τα ελληνικά τμήματα και ακολούθησε ανταλλαγή πυρών, ενώ μέχρι το βράδυ οι Έλληνες είχαν γίνει κύριοι αυτών²¹⁶.

Στις 5 Απριλίου, η μάχη γενικεύτηκε στον ανατολικό άξονα και επεκτάθηκε προς τον κεντρικό επί της κατευθύνσεως της διάβασης της Μελούνας. Στο σύνολο της οροθετικής γραμμής οι Έλληνες επέδειξαν ζοηρότητα και έγιναν κύριοι των μεθόριων σταθμών. Επιπλέον, παρατηρήθηκε ότι η 6^η Τουρκική Μεραρχία συγκέντρωσε τις δυνάμεις της επί του χωριού Κρασιά και ότι στην Ελασσόνα κατέφθασαν τα 9 από τα 15 τάγματα της 5^{ης} Μεραρχίας, η οποία είχε ως τομέα τον δυτικό άξονα²¹⁷. Παρά την έντονη κινητικότητα και την μεγάλη σε έκταση και χρόνο

---

²¹⁵ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 19

²¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 120-121

²¹⁷ Η σημαντική αποδυνάμωση του δυτικού άξονα από τις τουρκικές δυνάμεις απέφερε την στασιμότητα της κατάστασης επί αυτού, αφού κανένας εκ των δύο αντιπάλων δεν ήταν σε θέση να εκβιάσει κάποια τακτική νίκη, με τις αψιμαχίες να περιορίζονται επί των μεθοριακών σταθμών.

συμπλοκή, επίσημη έναρξη των εχθροπραξιών δεν υπήρχε παρά μόνο αργά το απόγευμα. Αυτό οδήγησε τον Διάδοχο να αποστείλει τηλεγράφημα στην Κυβέρνηση στις 1630, αναφέροντας όλα όσα είχαν διαδραματιστεί και ζητώντας την παύση των εχθροπραξιών αν αυτές δεν ήταν σύμφωνη με την γνώμη της²¹⁸. Η επίσημη ανακοίνωση της έναρξης του Πολέμου έγινε το απόγευμα της ίδιας ημέρα στην Κωνσταντινούπολη, όπου ανακοινώθηκε στον Έλληνα πρεσβευτή η διακοπή των διπλωματικών σχέσεων και η έναρξη των επιχειρήσεων. Ο Διάδοχος έλαβε γνώση αυτής το ίδιο βράδυ από ένα σύντομο τηλεγράφημα του Υπουργού των Εξωτερικών, ενώ ο Διοικητής της Στρατιάς Ηπείρου πληροφορήθηκε αρμοδίως από τον Υπουργό των Στρατιωτικών²¹⁹.

4.5.2 Η περίοδος από 06 έως 12 Απριλίου

Την επόμενη ημέρα, η δράση επεκτάθηκε και στο προσώρας ήσυχο Θέατρο της Ηπείρου, όπου οι Τούρκοι επιχειρήσαν να φράξουν ανεπιτυχώς την είσοδο του Αμβρακικού κόλπου με την βύθιση ενός εμπορικού πλοίου²²⁰. Οι αντίπαλες δυνάμεις εκείνου του θεάτρου τέθηκαν σε επιφυλακή, χωρίς όμως να σημειωθεί άλλη δράση εκείνη την ημέρα. Αντιθέτως, στην Θεσσαλία ο Ετέμ πασάς εκδήλωσε επίθεση επί όλης της γραμμής, με το βάρος της επίθεσης να στοιχίζεται επί του κεντρικού άξονα. Η 2^α, 3^η και 4^η Τουρκικές Μεραρχίες Πεζικού επιτέθηκαν με το σύνολο των τμημάτων τους από τις 0500 σε μία γραμμή 18 χλμ. από το Υψ. Δρεπάνι – Υψ. Παπαλίβαδο – Δβ Μελούνας – Υψ. Ταφίλ Βρύση, την οποία υπερασπίζονταν ένα ελληνικό Σύνταγμα Πεζικού, ένα Τάγμα Ευζώνων και 2 Πυροβολαρχίες²²¹. Η γραμμική διάταξη των ελληνικών τμημάτων, χωρίς την επικέντρωση δυνάμεων στους κρίσιμους τομείς της Μελούνας και του Βοτανοχωρίου (Υψ. Δρεπάνι – Υψ. Παπαλίβαδο), σε συνδυασμό με την έλλειψη εφεδρειών σήμαινε ότι οποιαδήποτε απώλεια εδάφους ήταν οριστική, αφού δεν υπήρχε ακολουθούσα δύναμη για να το διεκδικήσει ξανά. Επιπλέον, η ανυπαρξία ρεύματος αναχορηγίας πυρομαχικών, τροφής και ύδατος προς τα εμπρός τμήματα οδήγησε στην εξουθένωση αυτών, αφού μάχονταν ήδη επί ενός 24ώρου. Ένεκα όλων τούτων, τα ελληνικά τμήματα που

---

²¹⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 122

²¹⁹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 38

²²⁰ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 132

²²¹ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 104

μάχονταν στην Μελούνα και το Βοτανοχώριο ξεκίνησαν να συμπτύσσονται από τις 1500 προς την περιοχή Μάτι, δηλαδή 4 χλμ όπισθεν της διαβάσεως της Μελούνας²²². Οι συμπτυχθέντες λόχοι δεν καταδιώχτηκαν από τον εχθρό, αλλά απώλεσαν όλο το υλικό τους, διότι δεν είχαν κτήνη για να το μεταφέρουν.

Σοβαρό μερίδιο ευθύνης για την παραπάνω έκβαση του αγώνα έφερε ο Διοικητής της 2ας Ταξιαρχίας, Συνταγματάρχης Χρήστος Μαστραπάς, στον τομέα της οποίας ανήκαν τα παραπάνω μέρη. Παρότι γνώριζε το κρίσιμο της καταστάσεως, αφού όλως παραδόξως απέστειλε μία πυροβολαρχία για να καλύψει την σύμπτυξη των τμημάτων της Μελούνας, πριν καν αυτά όντως συμπτυχθούν, δεν μετέβηκε ο ίδιος στο μέτωπο για να εκτιμήσει την κατάσταση και παρέμεινε στον Τύρναβο χωρίς να αποστείλει σημαντικές ενισχύσεις, για να ανακουφίσει τα εκεί μαχόμενα τμήματα. Αξίζει να τονιστεί ότι Μαστραπάς ήταν από τους αξιωματικούς οι οποίοι ανέρχονταν βαθμολογικά χάριν του χρόνου στον οποίο πολιτεύονταν και όχι για τις υπηρεσίες τους στο στράτευμα. Ο ίδιος όντως βουλευτής στις παραμονές του πολέμου, παραιτήθηκε του βουλευτικού του αξιώματος για να αναλάβει διοίκηση στο μέτωπο²²³.

Τούτου λεχθέντος, ο Μακρής παρότι άμεσα προϊστάμενος του Μαστραπά φαίνεται να αγνοούσε πλήρως την κατάσταση, καθότι δεν βρισκόταν στο Επιτελείο του και για αυτό τον λόγο διαβίβαζε στις 2000 στον Διάδοχο ότι «*πυρ κατέπαυσε σχεδόν καθ'όλη την γραμμήν, θέσεις διατηρούνται από Μελούνας και κάτω Μελούνας. Εκ Γκριτζοβάλι (Βοτανοχώριο) δεν έχουμε ειδήσεις μέχρι ταύτης της στιγμής*»²²⁴. Από αυτό το τηλεγράφημα και έπειτα η επικοινωνία κατέστη λίαν προβληματική, διότι εικάζεται ότι οι δύο άνδρες συζητούσαν επί διαφορετικής βάσεως. Ο μεν Μακρής που δεν γνώριζε την κατάσταση παρέφρασε το τηλεγράφημα του Κωνσταντίνου που ρωτούσε «*αν εγένετο χρήσις 1^{ης} Ταξιαρχίας προς αποφασιστικήν ενέργειαν εν Μελούνα*»²²⁵, εννοώντας αν αποκαταστάθηκε το απολεσθέν έδαφος με την δύναμη αυτή, απάντησε ότι «*ένεκα αποστάσεως μεγάλης ήτο αδύνατον να παρασχή 1^η Ταξιαρχία συνδρομήν επί της γραμμής*»²²⁶, μάλλον εννοώντας ότι γενικά δεν την

---

²²² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 130

²²³ Στα απομνημονεύματα του, ο Θεόδωρος Πάγκαλος είναι ιδιαίτερα καυστικός στους χαρακτηρισμούς του για το πρόσωπο του Μαστραπά. Πιο συγκεκριμένα τον χαρακτηρίζει ως «*τον ανικανώτατο των ηγητόρων της εποχής εκείνης[...]* αμαθή, άψυχο και στερούμενο και της στοιχειωδεστάτης τακτικής μορφώσεως». Πάγκαλος, Θ., ο.π., σελ. 21

²²⁴ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 90

²²⁵ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

²²⁶ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

χρησιμοποίησε στον αγώνα. Στις 2200 το Αρχηγείο επανήλθε με νέα διαταγή λέγοντας «*πάραυτα μεταχειρισθείτε πάσας δυνάμεις σας προς ανάκτησιν πάση θυσία, απωλεσθείσων θέσεών σας*»²²⁷. Η παραπάνω διαταγή καταδεικνύει ότι ο Διάδοχος δεν είχε ορθή αντίληψη των δυνατοτήτων των τμημάτων που διέθετε, διότι αληθώς το τμήμα βρισκόταν σχετικά μακριά για να ενεργήσει και επίσης δεν είχε γνώση του εδάφους που θα ενεργούσε, καθιστώντας την επιχείρηση λίαν επισφαλή.

Τα δύο σοβαρά λάθη, στα οποία υπέπεσαν οι άνωθεν διοικητές ήταν ότι όλοι τους βρισκόντουσαν μακριά από την γραμμή επαφής των τμημάτων και λάμβαναν αποφάσεις από τον χάρτη, βάσει της ελλιπούς πληροφόρησης που κατείχαν. Δεύτερον κανένας εκ των τριών δεν επιδίωξε ενεργά να επιτευχθεί κοινή αντίληψη επί της διαμορφωθείσας καταστάσεως, ώστε να αναληφθεί συντονισμένη δράση. Από τα παραπάνω λάθη, προέκυψε η σύμπτυξη στο Μάτι και η μετέπειτα προτροπή του Μαστραπά για υποχώρηση της 2ας Ταξιαρχίας προς το προγεφύρωμα της Λάρισας, την οποία ο Μακρής επιβεβαίωσε και ο Διάδοχος αποδέχτηκε αργά το βράδυ.

Στο υπόλοιπο μέτωπο οι επιθετικές προσπάθειες αναχαιτίστηκαν επιτυχώς και τα τουρκικά τμήματα είτε καθηλώθηκαν είτε οπισθοχώρησαν προς τα πίσω. Πιο συγκεκριμένα, στην κατεύθυνση Ελασσόνα – Δαμάσι – Λάρισα, η 3^η Ελληνική Ταξιαρχία απέκρουσε την επίθεση της 1^{ης} Τουρκικής Μεραρχίας. Το Αρχηγείο έπειτα διέταξε την προώθηση του συνόλου της 2ας Ελληνικής Μεραρχίας πλησίον της μεθόριας γραμμής, μαζί με τις Διοικήσεις της, ώστε να είναι σε θέση να αναλάβει δράση στην περιοχή Δαμασίου²²⁸. Στο ανατολικό άκρο, το Απόσπασμα Νεζερού συνέχισε τον επιτυχή αγώνα έναντι της 6^{ης} Τουρκικής Μεραρχίας. Τέλος, ενδιαφέρον παρουσιάζει η αμφίβια καταδρομική επιχείρηση του Παναγιώτη Δημαρά, όπου με σώμα 146 ανδρών αποβιβάστηκε ανοιχτά της Καβάλας με σκοπό την ανατίναξη της γέφυρας του χωριού Αγγίστας και ορισμένων σημείων του σιδηροδρομικού δικτύου Αλεξανδρούπολης-Θεσσαλονίκης. Το πρωί της 6^{ης} Απριλίου, το τμήμα έχοντας φτάσει πλησίον του αντικειμενικού σκοπού του, ενεπλάκη με ισχυρή τουρκική δύναμη και αποδεκατίστηκε²²⁹.

Το ίδιο απόγευμα η Κυβέρνηση Δηλιγιάννη δήλωνε στην Βουλή ότι «*αφ' ου τον πόλεμον επικηρύσσει καθ' ημών το όμορον Κράτος, καθήκον έχομεν να τον*

²²⁷ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 90-91

²²⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 134

²²⁹ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 172-174

δεχθόμεν και τον εδέχθημεν»²³⁰. Ταυτόχρονα το Υπουργείο των Στρατιωτικών τηλεγραφούσε στην Θεσσαλία ότι «θεωρώ αναγκαίον να σας υπομνήσω ότι η στάσις του εν Θεσσαλία ημετέρου Στρατού είναι θέσις ακριβούς αμύνης, απόκειται όμως εις υμάς να προβήτε εις όσα κρίνεται αναπόφευκτα μέτρα προς ασφάλειαν έχοντες υπόψη προγενεστέραν διαταγήν του Υπουργείου περί συγκρούσεων»²³¹ και στην Ήπειρο ότι «εντελλόμεθα υμίν ίνα μη περιορισθήτε εις άμυναν. Έχοντες υπόψιν ότι εν μεν Θεσσαλία η αμυντική θέσις επιβάλλεται ενώ τουναντίον μόνον τα παρά την Ήπειρον μεθόρια ημών και κατά την γνώμην του Στρατηγού Βοσσέρ, προσφέρονται θαυμασιώς προς επίθεσιν, εκτός εάν συμβούλιον θεωρεί τούτο ακατόρθωτον»²³². Σε συνέχεια αυτών, ο Κωνσταντίνος διέταξε το Απόσπασμα Νεζερού να καταλάβει τα στενά Καναλίων και Καραβίδας προκειμένου να αποκόψει το ρεύμα ανεφοδιασμού από Κατερίνη, αλλά ο διοικητής αυτού απάντησε ότι αυτό είναι ανέφικτο. Από την άλλη πλευρά, ο Μάνος διέταξε την επόμενη ημέρα να γίνει η διάβαση του Αράχθου ώστε να δημιουργηθεί προγεφύρωμα, προκειμένο να υλοποιήσει την δοθείσα εντολή²³³.

Το πρωί της 7^{ης} Απριλίου, στον ανατολικό άξονα οι ελληνικές δυνάμεις συνέχιζαν να αποκρούουν τις εχθρικές επιθέσεις. Το απόσπασμα μετονομάστηκε σε Ειδική Ταξιαρχία, λόγω των ενισχύσεων που έλαβε και την διοίκηση αυτής ανέλαβε ο Συνταγματάρχης Κακλαμάνος, διότι ο προηγούμενος διοικητής αρρώστησε την νύχτα της 05^{ης} Απριλίου²³⁴. Στον κεντρικό άξονα, ο Ετέμ πασάς ήταν διστακτικός στο να εκμεταλλευτεί την επιτυχία της προηγούμενης επί της διάβασης της Μελούνας. Η 2^α και η 3^η Μεραρχίες δεν προωθήθηκαν προς την πεδιάδα, αλλά ασχολήθηκαν με οχύρωση των κατεχόμενων υψωμάτων. Ο Διάδοχος, ωστόσο, συνέχιζε εσφαλμένα να θεωρεί ότι η κύρια επίθεση επίκειται από το Δαμάσι, παρά την εισχώρηση στην Μελούνα και της διάταξης που είχαν λάβει οι τουρκικές δυνάμεις. Για αυτό τον λόγο, μετά την αναφορά του Σμολένσκη ότι η 3^η Ταξιαρχία δύναται να αναλάβει επιθετικό αγώνα στο Δαμάσι, ο Διάδοχος διέταξε αυτήν και την 2^α Ταξιαρχία να συνεννοηθούν

²³⁰ Πρακτικά της Βουλής, Συνεδρία ΞΒ' της 6^{ης} Απριλίου 1897

²³¹ Η ακριβής ημερομηνία της υποβολής αυτού του τηλεγραφήματος είναι αμφιλεγόμενη, διότι οι ορισμένες πηγές συμφωνούν ότι στάλθηκε στις 5 Απριλίου (βλέπε ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 122-123) αλλά ο Διάδοχος στην Έκθεση του υποστηρίζει ότι αποστάλθηκε στις 6 Απριλίου (Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 38). Εδώ έχει ληφθεί υπόψη η άποψη του Διαδόχου.

²³² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 244

²³³ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

²³⁴ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 42

απευθείας μεταξύ τους για την εκδήλωση συντονισμένης επιθέσεως προς την κοιλάδα του Δαμασίου από τις διαβάσεις Ρεβενίου και Μπουγαζίου, αντίστοιχα²³⁵.

Η παραπάνω διαταγή ενέχει σοβαρά προβλήματα. Το Αρχηγείο μεταβίβαζε τον συντονισμό της κύριας προσπάθειας απευθείας σε δύο ταξίαρχους, οι οποίοι ανήκαν σε διαφορετικές Μεραρχίες, κάτι το αδιανόητο για την στρατιωτική πρακτική. Επιπλέον, η εφαρμοσιμότητα αυτού του σχεδίου ήταν θεωρητικά και πρακτικά αμφισβητήσιμη. Την ίδια ώρα, η προβληματική συνεργασία μεταξύ των Μαστραπά, Μακρή και Διαδόχου συνεχίζονταν αφού ο διάδοχος όριζε την παύση οποιασδήποτε κίνησης προς τα πίσω, ο Μακρής διέταζε σύμπτυξη²³⁶ και ο Μαστραπάς τελούσε υπό σύγχυση, έχοντας απολέσει οποιαδήποτε πρωτοβουλία. Η οπισθοχώρηση της 2ας Ταξιαρχίας σταμάτησε μόλις στις 1430 στο χωριό Κριτήρι με απευθείας τηλεγράφημα του διαδόχου προς τον Μαστραπά. Στις 1630 ο Μαστραπάς ανέφερε στον Διάδοχο την κατάσταση του τμήματος του και την αδυναμία υλοποίησης του σχεδιαζόμενου επιθετικού αγώνα. Ως εκ τούτου, ο Κωνσταντίνος αναθεώρησε τον σχεδιασμό ως προς τις ενεργούσες δυνάμεις αντικαθιστώντας την 2^α με την 1^η Ταξιαρχία, χωρίς να μεταβάλλει την τελική επιθυμητή κατάσταση²³⁷.

Στην Ήπειρο, τα ελληνικά στρατεύματα διέβηκαν τον Άραχθο ποταμό περίπου στο ύψος του δέλτα και εγκατέστησαν μικρό προγεφύρωμα στην τουρκική πλευρά, χωρίς περαιτέρω δράση²³⁸. Ο Στόλος ξεκίνησε την ενεργό συμμετοχή του στην σύγκρουση την ίδια ημέρα. Η δυτική μοίρα που βρισκόταν η μισή εντός του Αμβρακικού και η μισή εκτός αυτού ανέλαβε τον βομβαρδισμό παράλιων οχυρών και των φρουριών της Πρεβέζης, έργο το οποίο αποδείχτηκε Σισύφειο μαρτύριο, αφού παρά την ευστοχία και την ζημιά που προκαλούνταν τα αποτελέσματα ήταν πρόσκαιρα ελλείπει αποβατικών τμημάτων, διότι οι Τούρκοι ανεμπόδιστοι επισκεύαζαν το βράδυ τις ζημιές²³⁹. Η δράση αυτή συνεχίστηκε με μικρές διακοπές και χωρίς κανέναν συντονισμό μεταξύ Στρατού και Ναυτικού έως τις 12 Απριλίου. Αξίζει να τονιστεί ότι στις 9 Απριλίου σε μία προσπάθεια εξεύρεσης αποβατικής

²³⁵ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 61

²³⁶ Η παραπάνω ανυπακοή του Μακρή απέναντι στις διαταγές του Κωνσταντίνου οφειλόταν κατά την έκθεση του Μακρή σε σύγχυση διαταγών. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί όμως, ότι ο 70χρονος Μακρής δεν δεχόταν την γνώμη του 29χρονου Διαδόχου, γι αυτό προφασιζόμενος σύγχυση διαταγών επέλεξε να πράξει αυτό που ο ίδιος θεωρούσε ορθό.

²³⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 136 και στην Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 98-99. Αξίζει να τονιστεί, ότι δεν υπήρχε σαφής διαταγή για τα όσα αναφέρονται παραπάνω. Οι καταστάσεις ήταν τέτοιες που ανάγκασαν τον Διάδοχο να αποδεχθεί σιωπηλά την μεταβολή του σχεδιασμού του και την επίθεση προς Δαμάσι να την ενεργήσει η 1^η Ταξιαρχία. Δες επίσης Πικρός, Ι., ό.π., σελ. 132

²³⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 245

²³⁹ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 152

δύναμης εκ της στρατιάς Ηπείρου από τον διοικητή της δυτικής μοίρας, το Υπουργείο Ναυτικών, το Υπουργείο Στρατιωτικών και ο Διοικητής Στρατιάς Ηπείρου απέστειλαν σε διάστημα λίγων ωρών τηλεγραφήματα με αντικρουόμενες πληροφορίες σχετικά με το μέγεθος της διατιθέμενης δύναμης²⁴⁰.

Όσον αφορά στην ανατολική μοίρα, αυτή κατείχε τις ισχυρές ναυτικές μονάδες, δηλαδή την θωρηκτή μοίρα και την τορπιλική μοίρα του βασιλόπαιδα Γεωργίου, ενώ λόγω αυτού θεωρούνταν ότι θα απέδιδε τα μέγιστα στον εθνικό σκοπό. Παρά τις ελπίδες του έθνους, μέχρι εκείνη την ημέρα ο στόλος ναυλοχούσε στους Ωρεούς Εύβοιας και ασχολούνταν με ναυτικά γυμνάσια. Σε τηλεγράφημα του την εν λόγω ημέρα ο μοίραρχος Σαχτούρης με ύφος δεικτικό ανέφερε τα κάτωθι: «*Κύριε Υπουργέ, ημέτεροι μάχονται ήδη εις σύνορα. Αρχηγός τουρκικών στρατευμάτων πιθανόν εξακολούθη συγκεντρόνων στρατών εκ Θεσσαλονίκης διά Κατερίνης και θωρηκτή μοίρα θα αργή; Ερωτώ;*»²⁴¹ Το τηλεγράφημα τούτο ήταν προάγγελος της τρικυμιώδους σχέσης του αρχηγού της μοίρας με τον Υπουργό, ο οποίος στερούμενος επιτελείου ελάχιστα μπορούσε να συνεισφέρει, παρά την φιλοπατρία του.

Την νύχτα 7 προς 8 Απριλίου, οι Διοικητές των 2 Ελληνικών Μεραρχιών αλληλογράφησαν μεταξύ τους εκφράζοντας ό ένας στον άλλο τις επιφυλάξεις τους σχετικά με την επίθεση που είχε προγραμματιστεί για το επόμενο πρωί. Ο Διοικητής της 2ας Μεραρχίας, η οποία δεν είχε εμπλακεί σε σοβαρό αγώνα μέχρι στιγμής ανέφερε ότι «*φρονώ ότι πας επιθετικός αγών ένεκα καταστάσεως στρατευμάτων, τουλάχιστον εξ' όσων εγώ είδον, καθίσταται λίαν επισφαλής*»²⁴², ενώ στο ίδιο μήκος κυμαίνονταν και ο Διοικητής της 1^{ης} «*ν'αναλάβη ο ημέτερος στρατός σήμερον επιθετικόν αγώνα με τα σήμερον απωλεσθείσας θέσεις, τούτου δεν είναι να ανάγκη να το συζητή τις, διότι ευθύς εξ' αρχής θεωρείται ασύμφορον ως λίαν επισφαλές[...]*καλόν θεωρώ να έλθωμεν εις προσωπικήν συνέντευξιν πριν εκτελέσωμεν δραστικώς*»²⁴³. Η στάση των δύο είναι χαρακτηριστικό παράδειγμα υπονόμησης της πρόθεσης του προϊσταμένου και λειτούργησε εν τέλει ανασταλτικά στην επίτευξη ανάληψης αποφασιστικού αγώνα την επόμενη το πρωί. Παρότι το σχέδιο του Κωνσταντίνου ήταν τολμηρό, οφείλεται να τονιστεί ότι απέκτησε σοβαρές πιθανότητες επιτυχίας κατισχύσεως της 1^{ης} Τουρκικής Μεραρχίας, με την αντικατάσταση των ενεργουσών δυνάμεων που αναφέρθηκε παραπάνω και την προσωπική ανάληψη του συντονισμού.*

²⁴⁰ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 151

²⁴¹ Στο ίδιο, σελ. 173

²⁴² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 136

²⁴³ Στο ίδιο, σελ. 137

Από το πρωί της 8^{ης} Απριλίου, ο αγώνας στον ανατολικό τομέα συνεχιζόταν για τέταρτη ημέρα. Οι ελληνικές δυνάμεις παρότι είχαν τοπικές επιτυχίες δεν απειλούσαν τις τουρκικές θέσεις, ώστε να προκύψει κάποιο γεγονός που θα κατεύθυνε εκεί δυνάμεις από τον κεντρικό τομέα. Για αυτό τον λόγο ο Διάδοχος διέταξε τον Κακλαμάνο να εκδηλώσει επίθεση από Νεζερό προς Καρυά, στην διαταγή του οποίου ο τελευταίος απάντησε αδυναμία εκτελέσεως, λόγω επικείμενης επίθεσης των Τουρκικών Δυνάμεων²⁴⁴. Στο κεντρικό τομέα, οι ελληνικές δυνάμεις ανέλαβαν να μην την σχεδιασθείσα επίθεση, χωρίς ορμητικότητα και αποφασιστικότητα σημειώνοντας μικρή πρόοδο προς τις διαβάσεις που οδηγούσαν στο Δαμάσι. Στο αντίπαλο στρατόπεδο, ο Ετέμ σκεφτόταν σοβαρά να μεταστρέψει το στράτευμα και να ακολουθήσει το αρχικό σχέδιο του von der Goltz που προέβλεπε επίθεση δια του Δαμασίου, αλλά αργότερα την ίδια ημέρα μεταπίστηκε εκ του επιτελείου για την συνέχιση της προσπάθειας επί της κατευθύνσεως της Μελούνας, με αποτέλεσμα οι τουρκικές δυνάμεις που είχαν παραβιάσει την Μελούνα να κατέλθουν προς την πεδιάδα, σωρεύοντας δυνάμεις στο Μάτι, ενώ ενεπλάκησαν με τα ελληνικά τμήματα στην περιοχή Λοφάκι²⁴⁵. Απέναντι σε αυτή την κατάσταση ο Διάδοχος συνάντησε αυτοπροσώπως τους δύο Διοικητές των Μερραρχιών δίνοντας περαιτέρω οδηγίες για την συνέχιση της επιθέσεως προς το Δαμάσι και τόνισε την ανάγκη για ανακατάληψη της περιοχής Μάτι. Σύσσωμοι οι Μέρραρχοι τόνισαν ότι ο στρατός δεν είναι σε θέση να αναλάβει επιθετικό αγώνα, πολλώ δε μάλλον διπλό και συνέστησαν την τήρηση αμυντικής στάσης²⁴⁶. Από αυτή την σύσκεψη παρατηρείται ότι η διάσταση των απόψεων μεταξύ της στρατιωτικής ηγεσίας ήταν χαώδης. Η σύσκεψη τελείωσε με την αποχώρηση του Κωνσταντίνου, αλλά ουδέν αποτέλεσμα προέκυψε. Το ίδιο βράδυ ο Μακρής απέστειλε τηλεγράφημα που επαναλάμβανε την αδυναμία εκδήλωσης επιθετικής ενέργειας προς το Μάτι, μπροστά στο οποίο ο Διάδοχος άλλαξε την απόφαση του και ματαίωσε την επίθεση προς Δαμάσι προκειμένου να επιτεθεί προς το Μάτι με το σύνολο της 1^{ης} Μερραρχίας, υποβοηθούμενη από τις διαθέσιμες δυνάμεις της 2ας²⁴⁷.

Αντίθετα, τα πράγματα στην Ήπειρο έβαιναν πολύ καλύτερα για τα ελληνικά όπλα. Η επέκταση του υπάρχοντος προγεφυρώματος στο νότιο κομμάτι του Αράχθου έγινε σχεδόν αναίμακτα, ενώ το ίδιο βράδυ η σύμπτυξη της 2^{ης} Τουρκικής Μερραρχίας

²⁴⁴ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 137

²⁴⁵ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 107

²⁴⁶ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.104

²⁴⁷ Στο ίδιο, σελ. 105

προς την Φιλιπιάδα μεταβλήθηκε σε άτακτη φυγή προς Γιάννενα, αφήνοντας όλη την πεδιάδα του Λούρου έως τα Πέντε Πηγάδια ελεύθερα²⁴⁸. Η ανατολική μοίρα, αφού έλαβε το πρωί τηλεγραφική διαταγή του Υπουργού των Ναυτικών, Νικόλαο Λεβίδη, κατέπλευσε πανηγυρικός προς την Κατερίνη, όπου βομβάρδισε το κάστρο του Πλαταμώνα, συνεπλάκη με παραλιακούς σταθμούς ήσσονος σημασίας στην Σκάλα Κατερίνης και επανήλθε στου Ωρεούς για αγκυροβόλιο²⁴⁹. Η πρώτη άδοση αποστολή της μοίρας έμελε να προοικονομήσει την όλη δράση της στον ατυχή πόλεμο.

Στις 9 Απριλίου, ο ανατολικός άξονας ξεκίνησε να κλονίζεται, λόγω ισχυρής πίεσης των υπέρτερων αριθμητικά τουρκικών δυνάμεων. Αργά το μεσημέρι εγκαταλείφθηκαν δύο κύριες μεθόριες θέσεις και οι εκεί ελληνικές δυνάμεις κατευθύνθηκαν προς τα πίσω, πιεζόμενες από τον εχθρό. Ο Κακλαμάνος συγκάλεσε συμβούλιο διοικητών στο οποίο υπήρξε ομοφωνία για σύμπτυξη προς Γόννου²⁵⁰. Άξιο μνείας είναι ότι η υλοποίηση της έγινε με πρωτοβουλία του ίδιου, χωρίς να ληφθεί η έγκριση από το Αρχηγείο, διότι ο Διάδοχος απουσίαζε στο χ. Αμπελώνας. Η πρόφαση που χρησιμοποιήθηκε ήταν η κρισιμότητα της κατάστασης επέβαλλε την άμεση δράση. Το βράδυ της ίδιας μέρας ορισμένοι στρατιώτες από τα συμπτυσσόμενα τμήματα έφτασαν μέχρι την Λάρισα, διανύοντας μία απόσταση 47 χλμ. σε μερικές μόλις ώρες!²⁵¹

Ο Κωνσταντίνος είχε μεταβεί στον προαναφερθέντα χώρο για να λάβει άποψη της εξέλιξης της επιθέσεως προς το Μάτι που είχε διατάξει την προηγούμενη το βράδυ. Όταν μετέβηκε εκεί διαπίστωσε ότι η ενέργεια παρότι είχε ξεκινήσει δυναμικά υπό του Μαστραπά, ο Μακρύς διέταξε την ματαίωση της και την οπισθοχώρηση της επιτιθέμενης Ταξιαρχίας στις αρχικές θέσεις της²⁵². Η αντίδραση ήταν άμεση και τηλεγράφησε προς τον Μέγαρχο ζητώντας τον λόγο της ματαίωσης και επιπλέον την επανάληψη της την επόμενη ημέρα. Σε αυτό το σημείο, ο Μακρύς απάντησε ότι «κατόπιν εκδοθείσης ημετέρας Υψηλής διαταγής εκ Καζακλάρ (Αμπελώνα), δεν έχω θέσιν εις την διοίκησιν της 1^{ης} Μεραρχίας και παρέδωκα την διοίκησιν του στρατεύματος εις τον Ταξίαρχον Μαστραπάν»²⁵³ και αποχώρησε μαζί με το επιτελείο

²⁴⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 246-247

²⁴⁹ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 175-180

²⁵⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 125-126

²⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 126

²⁵² Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.107-108

²⁵³ Στο ίδιο, ο.π., σελ.114

του προς την Λάρισα για να συναντήσει τον Κωνσταντίνο. Το ίδιο απόγευμα ο Ετέμ πασάς μετά από το σύντομο διάστημα παλιμβουλίας, πήρε την απόφαση να στρέψει το βάρος της επιχείρησης προς αυτή την κατεύθυνση και μέχρι το βράδυ διοχέτευσε σημαντικές δυνάμεις στον τομέα από τον οποίο αποχώρησε το μεσημέρι ο Μαστραπάς²⁵⁴.

Στο θέατρο της Ηπείρου, οι Έλληνες προωθήθηκαν με επιφυλακτικότητα προς τον κενό χώρο που είχε αφήσει η 2^α Τουρκική Μεραρχία. Ως εκ τούτου, έγιναν κύριοι της πεδιάδας του Λούρου, χωρίς να απειλήσουν στην Φιλιπιάδα και την Πρέβεζα ή να κινηθούν προς την περιοχή Πέντε Πηγάδια. Ο Μάνος θα μπορούσε να είχε εκμεταλλευτεί τα αποτελέσματα της φυγής, αλλά δίστασε μπροστά στο ρίσκο και προτίμησε να κινηθεί με ασφάλεια. Η ανατολική μοίρα έχοντας εκτελέσει την ίδια αποστολή με την προηγούμενη, τηλεγράφησε προς τον Λεβίδη αναφέροντας τα όσα επετεύχθησαν και έλαβε νέα διαταγή που όριζε *«νυν σπέυσσατε να βομβαρδίσητε το Καρά Μπουρνού της Θεσσαλονίκης, προσέχοντες πολύ να μην θίξετε τα υπό ξένη σημαίαν πλοία»*²⁵⁵. Ο Σαχτούρης δεν θεώρησε φρόνιμο να ενεργήσει την επίθεση πριν την επιστροφή του θωρηκτού «Σπέτσαι», το οποίο βρισκόταν στην Πάτρα, συνεχίζοντας τις επόμενες ημέρες να μάχεται παράλιους σταθμούς στην Κατερίνη, αψηφώντας την διαταγή του προϊσταμένου του.

Η 10^η Απριλίου δύναται να χαρακτηριστεί περισσότερο ως μία μέρα κινητικότητας παρά στενού αγώνα. Τα τμήματα σε Θεσσαλία τηρούσαν την επαφή, αλλά από την μία οι Τούρκοι ετοιμάζονταν για εμπλοκή προς την κατεύθυνση Μελούνα – Λάρισα, ενώ από την άλλη οι ελληνικές δυνάμεις κινήθηκαν προς αμυντική εγκατάσταση επί της γραμμής Τέμπη – Μακρυχώρι – Δελέρια – Βρύσες – Λοφάκι. Της γραμμής αυτής αμύνονταν η 1^η Μεραρχία μαζί με τα τμήματα της 2ας Μεραρχίας που δεν απασχολούνταν στην άμυνα του Ρεβενίου και τα συμπτυχθέντα τμήματα της Ειδικής Ταξιαρχίας. Απέναντι τους τάχθηκαν δυνάμεις των 2^{ης}, 3^{ης}, 4^{ης}, 5^{ης}, 6^{ης} Μεραρχιών Πεζικού, το Πυροβολικό της Στρατιάς και η Μεραρχία Ιππικού.

Στην Ήπειρο έγινε η κατάληψη της Φιλιπιάδας και προωθήθηκαν οι διοικήσεις της Στρατίας και των δύο Ταξιαρχιών εντός του προγεφυρώματος²⁵⁶. Ο Μάνος συνέχιζε να είναι διστακτικός και σε πρόταση του διοικητή της 2ας Ταξιαρχίας να γίνει κατάληψη της Πρεβέζης, προκειμένου να αποκτηθεί πολιτικό

²⁵⁴ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 108

²⁵⁵ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 180

²⁵⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 249-250

πλεονέκτημα, ο πρώτος τον διέταξε να μην επεμβαίνει στο έργο ανωτέρου²⁵⁷. Η διάταξη των δυνάμεων ήταν τρόπο τινά κλιμακωτή, με την 1^η Ταξιαρχία να κατέχει την έκταση από Πέντε Πηγάδια έως Φιλιπιάδα και την 2^α Ταξιαρχία να κατέχει με το σύνολο της δυνάμεως τις δυτικές προσβάσεις προς την πεδιάδα του Λούρου. Την ίδια ημέρα η 2^α Τουρκική Μεραρχία είχε πλέον ανασυνταχθεί και από την επόμενη μπορούσε να αναλάβει επιχειρήσεις.

Η επόμενη ημέρα βρήκε τις αντίπαλες δυνάμεις έτοιμες για να αναλάβουν την καθοριστική μάχη για την έκβαση του αγώνα σε Ήπειρο και Θεσσαλία κατά την πρώτη φάση του πολέμου. Στην Θεσσαλία οι αντίπαλες δυνάμεις ταγμένες επί της κατευθύνσεως Μελούνα – Λάρισα ξεκίνησαν αργά το πρωί. Το αποφασιστικό σημείο της μάχης ήταν το χωριό Δελέρια, στο οποίο είχε ταχθεί το τμήμα της 2^ας Μεραρχίας. Μέχρι και το μεσημέρι η μάχη έβαινε υπέρ των Ελλήνων και στις 1300 έφτασε στον χωριό ο διοικητής της 2ας Μεραρχίας για να αναλάβει προσωπικά την διεύθυνση του αγώνα²⁵⁸. Ωστόσο, για ακόμη μία φορά τα συνήθη προβλήματα των ελληνικών τμημάτων έκριναν το αποτέλεσμα. Η εφεδρεία λίγη σε αριθμό έφτασε αργοπορημένη, την στιγμή που οι οθωμανικές δυνάμεις είχαν αποκτήσει ικανή ορμητικότητα για να είναι ακατόρθωτο πλέον να αναχαιτιστούν, ενώ από τις απογευματινές ώρες τα τμήματα ξέμεναν από πυρομαχικά και αναγκάζονταν να συμπτυχθούν προς τα πίσω²⁵⁹. Ο συνταγματάρχης Μαυρομιχάλης έφιππος προσπαθούσε να επαναφέρει στην τάξη τα τμήματα, αλλά όταν έκρινε το μάταιο του αγώνα μπροστά στις ενισχυόμενες τουρκικές δυνάμεις σήμανε στις 1800 την υποχώρηση και ενημέρωσε τον Μακρύ ότι «*Ηττηθείς εις Δερελί υποχωρώ προς Καζακλαρ*»²⁶⁰. Αξίζει να τονιστεί ότι παρά την μικρή πίεση που δέχτηκαν τα υπόλοιπα τμήματα, κανένα από αυτά δεν διατάχτηκε να ενεργήσει προς τα Δερέλια, ενώ τόσο ο Μαστραπάς όσο και ο Μακρύς ανέφεραν πολύ αργά στο Αρχηγείο για την κρισιμότητα της κατάστασης. Όταν έλαβε την ειδοποίηση του Μαυρομιχάλη, ο Μακρύς διέταξε την σύμπτυξη των τμημάτων του, αρχής γενομένης από τις 2000 δια Τυρνάβου²⁶¹. Καμία από τις δύο συμπτύξεις

²⁵⁷ Έκθεση Μάνου, ό.π. σελ. 70-71

²⁵⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 147

²⁵⁹ Στο ίδιο, σελ. 148

²⁶⁰ Συγκινητικά είναι όσα αναφέρει ο Θεόδωρος Πάγκαλος στα απομνημονεύματα του (σελ 10-11) για αυτόν τον ηρωικό Συνταγματάρχη, τον οποίο χλευαστικά χαρακτήριζαν ως Καζακλαρ λόγω της φυγής. «Όταν αι ύβρεις και λοιδωρίαί εφθασαν μέχρις αυτού ο ίδιος είπε με πικρίαν εις τον υπηρετούντα παρ' αυτώ ανεμιόν του, αξιωματικόν του ιππικού "κάποιος από εμάς πρέπει να μείνη εδώ πάνω". Και παρολίγον να μείνουν και οι δύο, διότι ο μεν υπίλαρχος Γ. Μαυρομιχάλης έπιπτε μετ' ολίγον ενδόξως, ριφθείς έφιππος εις δραστικώς βαλόμενην ζώνη, ενώ ο μέραρχος τραυματίζετο σοβαρώς εις Δομοκόν».

²⁶¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 149

δεν έγινε με τάξη, ενώ πανικός επικράτησε με την έλευση του σκότους, μετατρέποντας την κίνηση σε άτακτη φυγή προς την Λάρισα²⁶².

Στο θέατρο της Ηπείρου, ένα τάγμα της 1^{ης} Ταξιαρχίας αποβραδής κινούμενο προς τα Πέντε Πηγάδια κατέλαβε το πρωί στις 0700 (11 Απριλίου), το φρούριο που δέσποζε στην περιοχή. Οι τουρκικές δυνάμεις επίσης κινούμενες προς αυτή την κατεύθυνση που ήταν κομβικής σημασίας για τον άξονα Ιωάννινα – Άρτα, εντοπιστήκαν στις 0815 και το τάγμα απέστειλε αίτηση για ενισχύσεις και πυρομαχικά στις 0900. Η επίθεση ξεκίνησε με 4 τάγματα τουρκικά έναντι του ενός ελληνικού και διήρκεσε για όλη την ημέρα. Όλες οι πιθανότητες ήταν με το μέρος του επιτιθέμενου, διότι καμία ενίσχυση δεν έφτασε στο τάγμα και τα πυρομαχικά είχαν τελειώσει μέχρι και το τελευταίο. Στις 2000 οι Τούρκοι κατέλαβαν το οχυρό και το τάγμα σχεδόν διαλύθηκε, αφού από την αρχική δύναμη των 1070 ανδρών, έφτασαν στο χωριό Αμμότοπος μόνον 370 άνδρες²⁶³. Το Αρχηγείο Ηπείρου έλαβε αναφορά για τα γεγονότα το βράδυ και διέταξε την οχύρωση του Χάνι Καρβασαρά (Γοργόμυλος) από το 12^ο Σύνταγμα.

Την ίδια ημέρα ο Μάνος είχε διατάξει την προώθηση του 6^{ου} Συντάγματος στο ύψος των Πέντε Πηγαδίων, στην περιοχή Κανέτα. Ωστόσο, όσο τα τμήματα ήταν καθοδόν προς τα εκεί πληροφορήθηκαν ότι την περιοχή είχε καταλάβει υπέρτερη τουρκική δύναμη. Νέα διαταγή εκδόθηκε για την οχύρωση του χ. Κερασώνας στο οποίο είχαν σταματήσει και απεστάλη το 9^ο Σύνταγμα για να ενισχύσει την εκεί θέση²⁶⁴. Η σύντομη πορεία προς τα εκεί εξάντλησε τα τμήματα και παρατηρήθηκαν λιποταξίες. Συνεπώς, η κατάσταση στο θέατρο κατέστη κρίσιμη για τις ελληνικές δυνάμεις, κυρίως λόγω ατυχών αποφάσεων.

Η 12^η Απριλίου αποτελεί τον επίλογο της πρώτης φάσης του πολέμου. Στο θεσσαλικό μέτωπο το σύνολο των τμημάτων πλην του Αποσπάσματος Καλαμπάκας και της 3^{ης} Ταξιαρχίας του Σμολένσκη είχε συμπτυχθεί ατάκτως το προηγούμενο βράδυ στην Λάρισα έχοντας απολέσει ένα μέρος του υλικού του και το μεγαλύτερο κομμάτι των ηθικών του δυνάμεων. Ο Διάδοχος έχοντας επικοινωνήσει με το Υπουργείο νωρίς το πρωί, ανέφερε ότι η άμυνα επί του προγεφυρώματος της Λάρισας στον Πηνειό ήταν ανέφικτη και διέταξε στις 0900 την σύμπτυξη όλων των δυνάμεων

---

²⁶² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 149-150

²⁶³ Στο ίδιο, σελ. 255-257

²⁶⁴ Στο ίδιο, σελ. 258-259

προς τα Φάρσαλα²⁶⁵. Η κίνηση προς τα πίσω σύντομα έλαβε και πάλι την μορφή φυγής, πλην της 3^{ης} Ταξιαρχίας στην οποία προσκολλήθηκε το Απόσπασμα Καλαμπάκας και μαζί συμπύχθηκαν με τάξη. Οι τουρκικές δυνάμεις δεν είχαν καταλάβει όσα είχαν λάβει χώρα μέχρι στιγμής, ενώ όταν αντιλήφθηκαν την αποχώρηση του ελληνικού στρατού δεν επιδίωξαν να τον καταδιώξουν.

Στο θέατρο της Ηπείρου, στις 0400 της αναφερόμενης ημέρας έλαβε χώρα σύσκεψη μεταξύ του Μάνου, των Διοικητών Ταξιαρχιών και του Επιτελάρχη και αποφασίστηκε λόγω της κατάστασης να εγκαταλειφτεί η τοποθεσία Χάνι Καρβασαρά και η 1^η Ταξιαρχία να εγκατασταθεί αμυντικώς στην γραμμή χ. Χανόπουλο – Στενά Κιάφας, ενώ η 2^η Ταξιαρχία να συμπυκωθεί στην Άρτα για να ανασυνταχθεί²⁶⁶.

Η ανατολική μοίρα έλαβε μία νέα κυκεώδη διαταγή από τον Υπουργό των Ναυτικών η οποία απέδιδε τέσσερις επιβαλλόμενες και δύο απορρέουσες υποχρεώσεις για τον στόλο, ενώ σε νέο τηλεγράφημα του πρόσθετε ακόμη μία πρόταση. Πιο συγκεκριμένα, διέτασσε α) να συλλάβει γερμανικό εμπορικό πλοίο των Κυκλάδων β) να απαγορεύσει την κίνηση πλοίων μεταφέροντα τουρκικού στρατού γ) να επιβλέπει την έξοδο του τουρκικού στόλου από τα Δαρδανέλλια ε) να περιπολεί για αυτό τον λόγο την γραμμή Ίμβρο – Λήμνο – Σαμοθράκη και στ) αν δύναται να καταλάβει οποιοδήποτε ενδιάμεσο νησί θεωρείται εφικτό, ενώ υπενθύμιζε ζ) να μην παραλείψει να υλοποιήσει τον από 4 ημέρες διαταχθέντα βομβαρδισμό του οχυρού Καρά Μπουρνού της Θεσσαλονίκης και τέλος η) πρότεινε τον βομβαρδισμό της Αλεξανδρούπολης²⁶⁷. Η παραπάνω διαταγή στερείται λογικής βάσης και πρέπει μόνο να εκληφθεί υπό το πρίσμα των έντονων συναισθημάτων ενός πολίτη πατριώτη που μόλις είχε μάθει τα νέα για την καταστροφή στην ξηρά. Λαμβάνοντας αυτά ο Σαχτούρης δεν προσπάθησε να δράσει με βάση το πνεύμα της διαταγής, αλλά εξετέλεσε το σύνηθες και μάταιο έργο του βομβαρδισμού της παραλίας Κατερίνης.

Αναλύοντας όλα τα παραπάνω γεγονότα, εξάγονται 4 συμπεράσματα για την πρώτη και κατεξοχήν πολεμική φάση του πολέμου. Αρχικά, το Θέατρο Πολέμου της Θεσσαλίας χάθηκε για τρεις κύριους λόγους. Πρώτον, η προβληματική διάταξη των ελληνικών δυνάμεων οι οποίες είχαν ταχθεί γραμμικά, στερούμενες εφεδρειών και χωρίς εστίαση προς τα εδάφη τακτικής σημασίας, σήμαινε ότι οποιοδήποτε έδαφος εγκαταλείπονταν, δύσκολα μπορούσε να ανακτηθεί ελλείψει ακολουθούσης δύναμης.

²⁶⁵ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.153-156

²⁶⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 259

²⁶⁷ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 191-192

Δεύτερον, η σχεδόν ανύπαρκτη επιμελητεία άφησε τα μαχόμενα τμήματα χωρίς νερό, τροφή και πυρομαχικά καθιστώντας την συνέχιση του αγώνα πολλές φορές αδύνατη, ενώ το πυροβολικό συχνά εγκατέλειπε την γραμμή για να ανεφοδιαστεί, αφήνοντας εκτεθειμένο το πεζικό να μάχεται άνευ υποστηρίξεως.

Το τρίτο και βασικότερο πρόβλημα, το οποίο σπάνια τονίζεται στις υπάρχουσες μελέτες, είναι η απουσία συνέργειας μεταξύ της στρατιωτικής ηγεσίας του θεάτρου επιχειρήσεων. Το Αρχηγείο εξέδωσε 5 συνολικά διαταγές για ανάληψη επιθετικού αγώνα στον κεντρικό και ανατολικό άξονα, σε όλες εκ των οποίων είτε συνάντησε την άρνηση των υφιστάμενων διοικητών να τις εκτελέσουν είτε ματαιώθηκαν λόγω βραδύτητας και απροθυμίας κατά την εκτέλεση. Η επαναλαμβανόμενη αμφισβήτηση των αποφάσεων του Διαδόχου θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι έφτανε τα όρια της ανυπακοής. Αξίζει να τονιστεί ότι σε ορισμένες περιπτώσεις οι υφιστάμενοι διοικητές είχαν βάσιμες αμφιβολίες για την εφαρμοσιμότητα των διαταγών, αλλά η γενίκευση αυτής της τάσης είναι που την καθιστά προβληματική.

Ο Κωνσταντίνος φαίνεται ότι άγονταν από τους υφισταμένους του, αδυνατώντας να τους εμπνεύσει τον σκοπό και το σχέδιο του. Από αυτή την κατάσταση πρόεκυψαν δύο δυσχέρειες που καθόρισαν εξίσου την έκβαση του αγώνα: Πρώτον, η συχνή και ταχεία μεταβολή του εκλεγέντος σκοπού υπονόμει την εμπιστοσύνη του στρατεύματος στο πρόσωπο του Γενικού Διοικητή²⁶⁸ και παράλληλα εξαντλούσε το στράτευμα που έπρεπε να μετακινείται ασκόπως. Δεύτερον, η ελληνική πλευρά δεν κατόρθωσε ποτέ να αναλάβει την πρωτοβουλία των κινήσεων, αφού αυτό επιτυγχάνεται μόνον δια της επιθέσεως. Συνεπώς, η τουρκική πλευρά καθόριζε το ρυθμό των επιχειρήσεων και τον τόπο διεξαγωγής τους, ενώ η ελληνική προσπαθούσε να αντιδράσει αμυνόμενη.

Το δεύτερο συμπέρασμα είναι ότι στην 9ήμερη μάχη επί των συνόρων της Θεσσαλίας η εμπλοκή των δυνάμεων ήταν μικρής έντασης. Παρότι, ο αγώνας διεξήχθη ως επί το πλείστον στον κεντρικό τομέα, όπου βρισκόταν ο κύριος όγκος των αντίπαλων δυνάμεων, ο μικρός αριθμός των απωλειών καταδεικνύουν ότι οι δύο πλευρές δεν ενεπλάκησαν σε αποφασιστική μάχη. Το παραπάνω γεγονός εξηγείται

---

²⁶⁸ Οι αμφιβολίες για την ικανότητα του νεαρού Κωνσταντίνου να διοικήσει ένα τμήμα τέτοιου μεγέθους είχαν εκφραστεί πολύ νωρίτερα από ορισμένους κύκλους στρατιωτικών. Στην ιστορία του Α. Μαζαράκης Αινιάν αναφέρει ότι «ο Κωνσταντίνος εις την γενεάν του 1897 κι μετ' αυτήν ακόμη δεν έχαιρε μεγάλης υπολήψεως δια τα γνώσεις του, ενώ ακόμα και ο Μεταξάς έκρινε δυσμενώς ορισμένες πτυχές του χαρακτήρα του.

τόσο από την έλλειψη θεληματικότητας και συντονισμού που παρατηρήθηκε στην ανώτατη ελληνική ηγεσία, όσο και την διστακτικότητα που χαρακτήριζε την αντίστοιχη τουρκική. Παράλληλα, η στάση των ηγητόρων σε συνδυασμό με τα προβλήματα της επιμελητείας που αναλύθηκαν παραπάνω, δυσχέραινε την αποφασιστικότητα των μικρών κλιμακίων να εμπλακούν εκ του συστάδην με τον εχθρό, μειώνοντας περαιτέρω την ένταση του όλου αγώνα.

	Φονευθέντες	Τραυματίες
Ελλάδα	169	607
Τουρκία	341	293

Το τρίτο συμπέρασμα είναι ότι η μικρή πρόοδος στο Θέατρο της Ηπείρου, οφείλεται σε τέσσερις παράγοντες: πρώτον, ο Μάνος ως ηγετική φυσιογνωμία στερούνταν τόλμης και προσπαθούσε να κινείται εκ του ασφαλούς. Αν είχε κινηθεί με ορμή στην αρχή του Πολέμου, ενδεχομένως να είχε καταγάγει μία ηρωική νίκη κατά της 2ας Τουρκικής Μεραρχίας στην πεδιάδα του Λούρου, αφού φάνηκε ότι τα τμήματα αυτής είχαν ιδιαίτερα εύθραυστο ηθικό. Επιπλέον, ο ίδιος λόγος τον αποθάρρυνε να κινηθεί κατά της Πρέβεζας, όταν αυτήν υπεράσπιζαν μόλις 3000 Τούρκοι. Ο δεύτερος παράγοντας ήταν η απροθυμία του Μάνου να συνεργαστεί με το ναυτικό. Παρότι υπήρχε αξιωματικός σύνδεσμος επί της δυτικής μοίρας, ένα ολοκληρωμένο σχέδιο διακλαδικής επιχείρησης δεν καταρτίστηκε ποτέ, μειώνοντας το συνολική αποτελεσματικότητα. Τρίτον, το στράτευμα της Ηπείρου φαίνεται να ήταν λιγότερο αξιόμαχο από το αντίστοιχο της Θεσσαλίας, διότι παρατηρήθηκαν πολλές λιποταξίες, ενώ όταν η κούραση υπερέβαινε τα ανεκτά όρια τα τμήματα διαλύονταν πριν φτάσουν στον προορισμό τους, όπως έγινε στις 11 Απριλίου. Τέλος, η επιμελητεία ήταν σε ιδιαίτερα κακή κατάσταση, λόγω της απουσίας κτηνών και σιδηροδρόμων, αφού παρατηρήθηκε ότι κατά την ανάπτυξη των τμημάτων προς Πέντε Πηγάδια, δηλαδή σε απόσταση 10χλμ από την βάση ανεφοδιασμού, παρέλυσε το ρεύμα ανεφοδιασμού επηρεάζοντας σημαντικά την μαχητική ισχύ των έμπροσθεν μαχόμενων τμημάτων. Είναι αλήθεια ότι οι δύο τελευταίοι παράγοντες δύνανται να δικαιολογήσουν ένα μέρος της διστακτικότητας του Μάνου, αλλά όχι να την συγχωρέσουν.

Το τελευταίο συμπέρασμα που εξάγεται είναι ότι παρά τις ασυνήθιστα ευνοϊκές συνθήκες που επικρατούσαν για την ελληνικό ναυτικό, η έλλειψη ενός

σχεδίου επιχειρήσεων για τον εξανέμισε το οποιοδήποτε πλεονέκτημα. Οι διαταγές προέρχονταν από την έμπνευση του αποφοίτου νομικής Υπουργού Λεβίδη και στερούνταν όχι μόνο τακτικής, αλλά και στρατηγικής σημασίας. Επιπλέον, προβληματισμό προκαλεί η ανυπαρξία διάθεσης εκ μέρους των Διοικητών των Μοιρών να αναλάβουν πρωτοβουλία και να στηρίξουν τον άπειρο Υπουργό, ώστε να διασώσουν την τιμή του στόλου. Οι ελπίδες των Ελλήνων εναπόκεινταν στην μεγάλη παράδοση του πολεμικού ναυτικού, το οποίο μέχρι στιγμής δεν στάθηκε στο ύψος των περιστάσεων.

4.6 Άλογη Δράση – Πράξη Έκτη: Η δεύτερη φάση του πολέμου

Στο διάστημα των πρώτων 9 ημερών της συγκρούσεως, διαψεύστηκαν όλες οι ελπίδες και οι πόθοι του Ελλαδικού Ελληνισμού και αποδείχθηκε περίτρανα ότι η Ελλάδα ήταν ανέτοιμη για να διεκδικήσει όσα αξίωνε από την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Το πρωί της Κυριακής 13 Απριλίου 1897 επιβεβαιώθηκαν στην Αθήνα οι φήμες της προηγούμενης, ότι ο Στρατός ηττήθηκε και συμπύχθηκε τόσο σε Θεσσαλία όσο και Ήπειρο. Η ειρωνεία της ιστορίας έγκειται στο γεγονός ότι εκείνη την ίδια Κυριακή τύγχανε να γιορτάζετε το Ορθόδοξο Πάσχα.

Η δεύτερη φάση του πολέμου εκτείνεται χρονικά από τις 13 Απριλίου μέχρι τις 7 Μαΐου, δηλαδή μέχρι την ημέρα της ανακωχής. Σε αυτήν δεν εμπεριέχεται τόσο έντονα το στρατιωτικό στοιχείο, αφού από τις 25 ημέρες μόνον οι 8 ενέχουν πολεμική δράση, ενώ από στρατιωτικής άποψης δεν παρουσιάζουν μεγάλο ενδιαφέρον. Αντιθέτως μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι πολιτικές εξελίξεις, οι οποίες θα μπορούσε να στηριχτεί ότι όρισαν τις κινήσεις των αντιμαχόμενων στρατών, για αυτό και το βάρος της ανάλυσης θα επικεντρωθεί στον συσχετισμό των πολιτικών με των αντίστοιχων στρατιωτικών εξελίξεων.

4.6.1 Η εγκατάσταση στην γραμμή Φαρσάλων και οι πολιτικές προεκτάσεις της

Η απόφαση του Αρχηγείου να υποχωρήσει στην γραμμή Φαρσάλων - Βελεστίνο έχει δεχτεί διαχρονικά οξεία κριτική. Οι περισσότεροι σχολιαστές χαρακτηρίζουν ως λάθος την απόφαση του Διαδόχου εμμένοντας στο γεγονός ότι η Δομοκός ήταν πιο ισχυρή αμυντική τοποθεσία. Χαρακτηριστικό παράδειγμα κριτικής

αποτελεί ο Θεόδωρος Πάγκαλος, ο οποίος σχολιάζει «αδυνατεί να εννοήσει κανείς τους λόγους οι οποίοι απηγόρευσαν εις το Γενικόν Στρατηγείον την εκλογήν των Φαρσάλων ως αμυντικής γραμμής, μετά την υποχώριση της Λαρίσης. Εις καλός ανθυπασπιστής, με ένα βλέμμα επί του χάρτου και του εδάφους θα έβλεπεν ότι η μόνη ενδεδειγμένη δια την άμυνα τοποθεσία ήτο η ιδεώδης ισχυροτάτη τοποθεσία του Δομοκού»²⁶⁹

Στα πλαίσια αυτής της μελέτης, η τοποθεσία θα αξιολογηθεί αντικειμενικά και θα γίνει προσπάθεια να συνδεθεί η εκλογή αυτής με τον πολιτικό σκοπό του πολέμου, όπως αυτός μετεβλήθη μετά την φυγή από την Λάρισα. Ξεκινώντας από την ιστορία του τόπου, η πεδιάδα των Φαρσάλων αποτελεί αρχαιότατο πεδίο επιχειρήσεων, με δύο σημαντικές μάχες να έχουν διεξαχθεί σε αυτό²⁷⁰. Τα τακτικά πλεονεκτήματα που προσέφερε ήταν δύο: πρώτον το αναπεπταμένο έδαφος έμπροσθεν της τοποθεσία που στοιχίζεται μεταξύ του Τιτάνιου και του Χαλκηδόνιου Όρεων μπορούσε να χρησιμεύσει ως εξαιρετικός τομέας για την ανάπτυξη προφυλακών μάχης. Η ανάπτυξη αυτών των δυνάμεων παρείχε σημαντικά πλεονεκτήματα στον αμυνόμενο, όπως την πρόωρη ανάπτυξη των τμημάτων του επιτιθέμενου, την αποδιοργάνωση του και την πρόκληση φθοράς. Δεύτερον, το Ναρθάκιο όρος αποτελεί ένα ισχυρό έρεισμα για την στοίχιση αμυντικής τοποθεσίας, ενώ τα υψώματα του Βελεστίνου καθιστούσαν την τοποθεσία κατάλληλη για αμυντικό αγώνα. Από στρατηγικής άποψης, η άμυνα επί αυτής της γραμμής εξασφάλιζε την ζωτική σιδηροδρομική γραμμή που ένωνε τα Φάρσαλα με το λιμάνι του Βόλου. Όπως παραδέχεται ο ίδιος στην Έκθεσή του, επέλεξε να μην διακόψει την δυνατότητα ανεφοδιασμού του στρατού, αφού η εν λόγω σιδηροδρομική γραμμή ήταν το μόνο ανοιχτό ρεύμα, καθότι εγκατάσταση ενός αντίστοιχου στον διάδρομο Στυλίδα – Λαμία – Δομοκός ήταν ανέφικτη λόγω της έλλειψης κτηνών.

Τα μειονεκτήματα αυτής της εξεταζόμενης γραμμής αμύνης είναι ότι από τακτικής άποψης, η κυρίως αμυντική γραμμή στοιχίζοταν επί του αβαθή Ενιπέα ποταμού και καταλάμβανε κυρίως πεδινό έδαφος, καθιστώντας επιτακτική την εντατική οργάνωση του εδάφους με τεχνική οχύρωση για την διεξαγωγή επιτυχούς άμυνας, αλλά ο υφιστάμενος ρυθμός εξέλιξης των επιχειρήσεων δεν επέτρεπε την τεχνική οχύρωση, αφήνοντας εκτεθειμένα τα αμυνόμενα τμήματα σε έναν δύσκολο

²⁶⁹ Πάγκαλος, Θ., ο.π., σελ. 12

²⁷⁰ Μάχη στις Κοινός Κεφαλές μεταξύ Μακεδόνων και Ρωμαίων 197 π.Χ. και η Μάχη των Φαρσάλων μεταξύ του Πομπηίου και του Ιούλιου Καίσαρα 48 π.Χ.

αγώνα. Από στρατηγικής πλευράς, το μειονέκτημα της τοποθεσίας ήταν ότι ο επιτιθέμενος μπορούσε να υπερκεράσει την τοποθεσία τόσο από Ανατολικά όσο και από Δυτικά, αν ο αμυνόμενος δεν είχε επαρκείς δυνάμεις. Αυτό είναι το σημείο, που δέχτηκε την πιο σοβαρή κριτική, δηλαδή η αγνόηση της δυνατότητας υπερκέρασης των αριθμητικά μειονεκτούντων ελληνικών δυνάμεων από τις υπέρτερες τουρκικές

Η επιλογή του Αρχηγείου πιθανόν να εξηγείται, ιδωμένη μέσα από το πρίσμα των πολιτικών εξελίξεων. Η πολιτική ηγεσία έχοντας ξυπνήσει από την εθνικιστική παραζάλη πιθανόν να συνειδητοποίησε μέσα την ήττα κατά την πρώτη άδολη φάση του πολέμου, την αδυναμία του στρατού, όχι μόνο να εξασφαλίσει την νίκη, αλλά να πετύχει συνθήκες ενός έντιμου συμβιβασμού. Ο Βασιλέας από την 14^η Απριλίου είχε δια προσωπικών διαβημάτων ζητήσει την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων προς προσωρινή παύση των εχθροπραξιών²⁷¹. Την ίδια ημέρα, ο πρωθυπουργός Δηλιγιάννης δήλωσε μετά την επίσκεψη του στον Γεώργιο, σε δημοσιογράφους ότι *«ο Βασιλέας μου εδήλωσεν ότι είνε πρόθυμος να αποδεχθή πάσαν πρότασιν της κυβερνήσεως»*²⁷² και ευθύς αμέσως την επόμενη ημέρα ο Υπουργός των Εξωτερικών, Σκουζές απεύθυνε επίσημη έκκληση στην Βρετανία, την Ρωσία και την Γαλλία για την επέμβαση τους προς την Πύλη προκειμένου να επιτευχθεί η ολιγοήμερη διακοπή των εχθροπραξιών λέγοντας ότι *«το ολιγοήμερον διάλειμμα της αναστολής των εχθροπραξιών θα εχρησιμοποιείτο, όπως εξοικειωθώσιν οι συνάδελφοι του και η κοινή γνώμη προς επίσημον αίτησιν επεμβάσεως»*²⁷³.

Συνδυάζοντας τα παραπάνω με τα στρατιωτικά δρώμενα, η απόφαση του Διαδόχου να προτιμήσει τον εφοδιασμό του στρατού αποδεχόμενος το ρίσκο της υπερκέρασης μπορεί να έγκειται στην πεποίθηση ότι ο πόλεμος βαίνει προς το τέλος του. Αξίζει να τονιστεί ότι η σύμπτυξη ολοκληρώθηκε για όλα τα στρατεύματα την νύχτα 13 Απριλίου και η αμυντική εγκατάσταση σε Φάρσαλα και Βελεστίνο αποφασίστηκε την 14^η Απριλίου, δηλαδή την ημέρα που το παλάτι συντονίστηκε με την κυβέρνηση για την επίκληση του ξένου παράγοντα στον Ελληνο-Τουρκικό Πόλεμο. Ωστόσο, οι απαιτήσεις της Γερμανίας για την άμεση εκκένωση της Κρήτης από τα ελληνικά στρατεύματα και για την ρητή έκκληση της Ελλάδος για την διαμεσολάβηση του ξένου παράγοντα, επέφεραν την αποτυχία, λόγω της

²⁷¹ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 261

²⁷² Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 224. Ο Βασιλιάς το ίδιο βράδυ κάλεσε τον Δηλιγιάννη και ζήτησε την παραίτηση του, αλλά ο Πρωθυπουργός απέρριψε κατηγορηματικά αυτό το ενδεχόμενο λέγοντας ότι *«το τοιούτον θα έθιγε την φιλοτιμία του και θα εθεωρείτο λιποψυχία κατά τα υπέρτατα εκείναν στιγμάς»* Στο ίδιο σελ 230.

²⁷³ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 225, Δες επίσης, Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 260

διστακτικότητας της Κυβέρνησης να υποχωρήσει στις παραπάνω απαιτήσεις²⁷⁴. Η στάση της εξηγείται στον φόβο τόσο του πολιτικού στιγματισμού όσο και της λαϊκής εξέγερσης. Παρά την συμφωνία της Βρετανίας, Ρωσίας, Γαλλίας και Ιταλίας για επέμβαση προς την σύναψη ανακωχής, η άκαμπτη στάση της Γερμανίας τορπίλισε την ομοφωνία του διεθνούς κονσέρτου για επίδοση διακοίνωσης προς την Πύλη και αυτόματα σήμαινε την συνέχιση των επιχειρήσεων, αφήνοντας τις ελληνικές δυνάμεις σε μειονεκτική θέση²⁷⁵.

4.6.2 Η περίοδος από 13 έως τις 23 Απριλίου

Ο Κωνσταντίνος διέγνωσε ότι στο Βελεστίνο θα αναπτύσσονταν δράση ανεξάρτητη, από την κυρίως αμυντική γραμμή, κρίνοντας ότι η μόνη δύναμη που ήταν ικανή να αναλάβει το δύσκολο αυτό έργο, ήταν η 3^η Ταξιαρχία του Σμολένσκη, η οποία χάριν στο διοικητή της είχε διεξαγάγει επιτυχημένο αγώνα στο Ρεβένι και ήταν η μόνη που κινήθηκε με τάξη κατά την σύμπτυξη²⁷⁶. Οι υπόλοιπες δυνάμεις που παρέμειναν στα Φάρσαλα θα λάμβαναν την κάτωθι διάταξη: στα προκεχωρημένα υψώματα τάχθηκαν ως προφυλακές μάχης 4 τάγματα ευζώνων, η φιλελληνική λεγεώνα και 2 πεδινές και 2 ορειβατικές πυροβολαρχίες. Στην κύρια αμυντική τοποθεσία το 4^ο Σύνταγμα κατέλαβε τον ανατολικό τομέα επί των βόρειων υψωμάτων του Ναρθακίου όρους, η 1^η Ταξιαρχία κατέλαβε τον κεντρικό τομέα μεταξύ του Σ.Σ. Φαρσάλων και του ποταμού Ενιπέα και στον δυτικό τομέα τάχθηκε η 4^η και η Ειδική Ταξιαρχία καταλαμβάνοντας τον χώρο μέχρι το ύψωμα Συκιές. Στα μετόπισθεν στάλθηκε το 5^ο Σύνταγμα που είχε διεσπαρμένες τις δυνάμεις του στις δύο διαβάσεις της τοποθεσίας Δομοκού, για να εξασφαλίσει εκείνη την κατεύθυνση.

Εντωμεταξύ, οι τουρκικές δυνάμεις προχωρούσαν με επιφύλαξη προς τα εμπρός. Στις 13 Απριλίου, ο όγκος των δυνάμεων κατέλαβε την Λάρισα και στρατοπέδευσε στα περίχωρα της για να ανασυνταχθεί, ενώ η 1^η Μεραρχία διασχίζοντας την διάβαση Ρεβενίου, έλαβε διαταγή να κινηθεί δυτικά προς την κατεύθυνση του Ζάρκου, των Τρικάλων και της Καρδίτσας, ώστε να εξασφαλίσει την κατοχή των εκεί εδαφών²⁷⁷. Ο Ετέμ πασάς επιθυμούσε την περεταίρω ενίσχυση των τμημάτων του πριν προχωρήσει βαθύτερα στην ελληνική ενδοχώρα και επαναλάβει

²⁷⁴ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 227 και σελ. 347-348

²⁷⁵ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 261

²⁷⁶ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.169

²⁷⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 155 και 172

την σύγκρουση με τις ελληνικές δυνάμεις. Στις 14 Απριλίου, πληροφορήθηκε πρώτον ότι το σύνολο των ελληνικών δυνάμεων συγκεντρώθηκε στην τοποθεσία των Φαρσάλων και δεύτερον ότι ο Βόλος προστατεύονταν μόνο από μία πολύ μικρή δύναμη. Για αυτό τον λόγο διέταξε την επόμενη ημέρα την Μεραρχία Ιππικού, ένα Σύνταγμα Πεζικού και μία έφιππη πυροβολαρχία να προελάσουν προς τον Βόλο και να τον καταλάβουν²⁷⁸.

Έτσι λοιπόν, στις 15 Απριλίου, οι τουρκικές δυνάμεις ξεκίνησαν ταυτόχρονα την κίνηση τους προς το Βελεστίνο με τις ελληνικές, χωρίς οι μεν να γνωρίζουν για τους δε. Ένεκα της αιτήσεως του Σμολένσκη να σταλούν ορισμένα τμήματα δια σιδηροδρόμου, οι πρώτοι Έλληνες έφτασαν στην τοποθεσία στις 1100 και ξεκίνησαν την οργάνωση του εδάφους²⁷⁹. Στις 1730, η προωθημένη ίλη της Μεραρχίας Ιππικού φτάνοντας επί του Ριζόμυλου συνεπλάκη με τα τμήματα των Ελλήνων που παρά την έκκληξη τους κατάφεραν να λάβουν θέσεις μάχης. Η συμπλοκή γενικεύτηκε και διήρκησε για 30 λεπτά με τους Τούρκους να συμπύσσονται βορείως, νομίζοντας ότι αντιμετώπιζαν πολλαπλάσια δύναμη²⁸⁰. Ο κύριος όγκος της 3^{ης} Ταξιαρχίας έφτασε αργά το βράδυ πλησίον της τοποθεσίας μαζί με τον Διοικητή της.

Συνεπώς, ο Διάδοχος κατάφερε δια της έγκαιρης μεταφοράς δυνάμεων στην τοποθεσία, κατάφερε να εξασφαλίσει τον Βόλο, με αποτέλεσμα πρώτον να διατηρήσει την γραμμή ανεφοδιασμού ανοιχτή και δεύτερον να προστατέψει την χώρα από το διπλωματικό κόστος. Ωστόσο, η κατάσταση του στρατεύματος στην Θεσσαλία παρέμενε κρίσιμη. Το Αρχηγείο απέστειλε την ίδια ημέρα έγγραφο στην Κυβέρνηση υπογεγραμμένο από όλους τους Διοικητές Μειζόνων Σχηματισμών, τον Επιτελάρχη και τον Διάδοχο, στις γραμμές του οποίου αναλύονταν η αδυναμία ανάληψης οποιουδήποτε επιθετικού αγώνα και η εν γένει κατάσταση του στρατού, καταλήγοντας στο συμπέρασμα ότι *«Ο Στρατός δεν δύναται να δράση εν γένει στρατιωτικώς, τοσούτον μάλλον όσον και το ηθικόν αυτού φρόνημα έχει εντελώς καταπέσει»*²⁸¹. Από την άλλη πλευρά της Πίνδου, το Αρχηγείο Ηπείρου ανασύντασε τις δυνάμεις του προκειμένου να διεκδικήσει πάλι την περιοχή των Πέντε Πηγαδίων.

Την ίδια ημέρα που συνέβαιναν αυτά στην Θεσσαλία και Ήπειρο, η κατάσταση στην πρωτεύουσα είχε σχεδόν εκτροχιαστεί. Πλήθος διαδηλωτών κατέκλυζε τους δρόμους εκφράζοντας την αγανάκτηση και τον θυμό τους απέναντι

²⁷⁸ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 124-125

²⁷⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 165

²⁸⁰ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 125 και στο ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 166

²⁸¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 158

στην πολιτικοστρατιωτική ηγεσία της χώρας, και ειδικότερα κατά της Δυναστείας²⁸². Η κυβέρνηση Δηλιγιάννη παράλληλα με τις διπλωματικές κινήσεις προέβηκε και στην λήψη ορισμένων μέτρων προκειμένου να κατευνάσει το έξαλλο πλήθος²⁸³. Αρχικά, απέστειλε την Ηπειρωτική Φάλαγγα προς το δυτικό θέατρο επιχειρήσεων, δυνάμει 2000 ανδρών υπό τον Συνταγματάρχη Μπαϊρακτάρη. Δεύτερον, ανακάλεσε από το Εκστρατευτικό Σώμα της Κρήτης, το οποίο σε γενικές γραμμές αδρανούσε, τον Διοικητή του μαζί με αριθμό ικανών αξιωματικών για να ανασυντάξει το στράτευμα της Θεσσαλίας. Τέλος, προσπάθησε να αντικαταστήσει κορυφαία στελέχη στην ηγεσία των ελληνικών δυνάμεων, ώστε να δώσει νέα πνοή στις επιχειρήσεις και να προβεί στον πρώτο καταλογισμό των ευθυνών της έως τώρα αποτυχίας. Ως εκ τούτου, με Βασιλικό Διάταγμα της 15^{ης} Απριλίου αφαιρούνταν η διοίκηση της ανατολικής ναυτικής μοίρας από τον ναύαρχο Σαχτούρη αντικαθιστώντας αυτόν με τον ναύαρχο Σταματέλλο, λόγω της αδικαιολόγητης αδράνειας και της απείθειας του απερχόμενου απέναντι στις διαταγές του Υπουργού των Ναυτικών²⁸⁴, ενώ παράλληλα αντικαθιστούσε και τον Επιτελάρχη της Στρατιάς Θεσσαλίας, χωρίς να έχει προηγηθεί πρότερη συνεννόηση με τον Διάδοχο. Η κίνηση αυτή πέραν το ότι εξόργισε τον Κωνσταντίνο, ήταν ικανή αν εκτελούνταν να επηρεάσει δραστικά την άμυνα επί του Βελεστίνου, διότι ως Επιτελάρχης ορίζονταν ο Σμολένσκις που διοικούσε την δύναμη που κινήθηκε για να το υπερασπιστεί²⁸⁵.

Οι πολιτικές εξελίξεις το ίδιο βράδυ στην πρωτεύουσα ανέβαλλαν προσωρινά την πραγμάτωση του παραπάνω διατάγματος. Το πλήθος ξεκίνησε να στρέφεται ανοιχτά κατά της Δυναστείας, διαδηλώνοντας συγκεντρωμένο έξωθεν των ανακτόρων²⁸⁶. Η κατάσταση ελέγχθηκε μερικώς όταν ανακοινώθηκε ότι θα υπάρξει κυβερνητική μεταβολή, αφού ο Βασιλιάς το μεσημέρι συναντήθηκε με επιφανή μέλη της αντιπολίτευσης, προκειμένου να σχηματιστεί νέα κυβέρνηση²⁸⁷. Την επομένη, ο Τύπος σύσσωμος καλούσε την διατήρηση της τάξης στην πρωτεύουσα, αφού η

²⁸² Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 222-223.

²⁸³ Όλα τα παρακάτω μέτρα παρατίθενται στο Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 224-226

²⁸⁴ Αξίζει να αναφερθεί ότι όπως αναφέρει ο Κυριάκος, Α. (2019). ο.π., σελ. 197-202 στις 14 Απριλίου ο Υπουργός των Ναυτικών υπέβαλε την παραίτηση του στον Πρωθυπουργό, ο οποίος για να αποφύγει αυτή την προοπτική απομάκρυνε από την αρχηγεία της ανατολικής μοίρας τον Ναύαρχο Σαχτούρη, για να κατευνάσει τον προσβληθέντα υπουργό του. Την ίδια ημέρα, είχε αποφασιστεί σε πολεμικό συμβούλιο η επίθεση κατά του τουρκικού στόλου, εντός Δαρδανελλίων δια των τορπιλικών σκαφών. Μία απροσδόκητη βλάβη και η απογευματινή θαλασσοταραχή διέσωσε τον ελληνικό στόλο από αυτή την ενέργεια, διότι όπως αποδείχτηκε μεταπολεμικά, οι τορπίλες που είχαν στην διάθεση τους τα σκάφη είχαν προβλήματα πλευστότητας και αφλογιστίας

²⁸⁵ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.207-208

²⁸⁶ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 227-229, 231 και 233

²⁸⁷ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 230-233. Δες επίσης Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 261-262

εθνική ομοψυχία ήταν απαραίτητη σε αυτές τις κρίσιμες στιγμές, αλλά τα επεισόδια επαναλήφθηκαν. Η ένταση εκτονώθηκε μερικώς την 17^η Απριλίου όταν ο Δημήτριος Ράλλης κατάφερε να σχηματίσει μειοψηφική Κυβέρνηση από την Αντιπολίτευση. Η πρώτη ενέργεια της νέας διακυβέρνησης ήταν να αποστείλει τους άρτι ορκισθέντες Υπουργούς των Εσωτερικών και Στρατιωτικών «εις Φάρσαλα, όπως ιδίαις αισθήσεσιν αντιληφθώσι της καταστάσεως του Στρατού και παραστήσωσιν εις την Κυβέρνησιν τας αναγκας αυτού»²⁸⁸.

Την ίδια ώρα που ανακοινώνονταν η νέα κυβέρνηση, νέα από το Ηπειρωτικό θέατρο δεν ήταν θετικά, αφού κατέφθαναν ειδήσεις ότι ο Στρατός συμπτυσσόταν ανατολικά του Αράχθου. Πιο συγκεκριμένα, η επανάληψη των συγκρούσεων που είχε ξεκινήσει την προηγούμενη, δηλαδή στις 16 Απριλίου, στην προσπάθεια του Μάνου να προωθηθεί προς Πέντε Πηγάδια, εντάθηκε την 17^η Απριλίου, με τους Τούρκους να επιτίθενται επί των ελληνικών θέσεων μεθ' ορμής. Μέχρι το μεσημέρι, οι Έλληνες κατάφεραν να αναχαιτίσουν τον εχθρό, αλλά η στέρηση νερού και πυρομαχικών οδήγησε στην εξάντληση τα μαχόμενα τμήματα. Στις 1430 μετά από ισχυρή πίεση, το δεξιό πλευρά της τοποθεσία οπισθοχώρησε και στις 1700 όλες οι δυνάμεις συμπύχθηκαν προς Χάνι Καρβασαρά²⁸⁹. Η σύμπυξη όμως δεν υλοποιήθηκε με τάξη και μεταβλήθηκε σε φυγή. Η προσπάθεια του Διοικητή του 6^{ου} Συντάγματος να ανακόψει έφιππος τους φυγάδες δεν είχε κανένα αποτέλεσμα και αγόμενος από τι εξελίξεις διέταξε την σύμπυξη προς Άρτα, ενώ την ίδια τύχη είχε και η προσπάθεια του Διοικητή της 2ας Ταξιαρχίας.²⁹⁰ Την επόμενη ημέρα το πρωί, δηλαδή στις 18 Απριλίου, όλες οι δυνάμεις της στρατιάς Ηλείου είχαν περάσει ανατολικά του Αράχθου και ανασυγκροτούνταν περίξ της Άρτας.

Την ίδια ημέρα που οι Έλληνες οχυρώνονταν πίσω από τον Άραχθο, σημειώθηκε η πρώτη μάχη του Βελεστίνου, η οποία αποτέλεσε την μοναδική καθαρή νίκη του ελληνικού στρατού σε ολόκληρο πόλεμο. Πιο συγκεκριμένα, η πίεση αρχικά εφαρμόστηκε στο ανατολικό πλευρό και στο κέντρο, όπου οι ελληνικές δυνάμεις απέκρουσαν την επίθεση και αντεπιτέθηκαν στις εφεδρείες του εχθρού. Ο αγώνας σύντομα επεκτάθηκε και στο δυτικό πλευρό, ενώ η προσπάθεια των Τούρκων να υπερκεράσουν την ελληνική τοποθεσία σε εκείνο το άκρο αποκρούστηκε από την άμεση εμπλοκή των ελληνικών εφεδρειών σε καίρια σημεία. Τέλος, η μεγάλης

²⁸⁸ Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΔ' – Σύνοδος Έκτακτη σελ. 1210

²⁸⁹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 267

²⁹⁰ Στο ίδιο, σελ. 269-270

κλίμακας ύστατη επίθεση των Τούρκων αποκρούστηκε με μεγάλες απώλειες στο ιππικό τους, λόγω της πρόωρης εφόδου του πριν να εμπλακεί το πεζικό. Στις 1800 δόθηκε σήμα για σύμπτυξη προς τα βόρεια και το επόμενο πρωί ο Ετέμ πασάς διέταξε την Μεραρχία Ιππικού να αποσυρθεί στην Λάρισα, για να ανασυνταχθεί²⁹¹.

Ο Ράλλης φαίνεται ότι δεν παρασύρθηκε από την νίκη στην μάχη του Βελεστίου. Παρόλο, που έλαβε μεγάλες διαστάσεις στην ελληνική κοινωνία, στην πραγματικότητα οι τουρκικές δυνάμεις δεν ήταν οι πλέον κατάλληλες για να διασπάσουν αυτή την τοποθεσία, ενώ ο αντίκτυπος αυτής της μάχης ήταν μικρός. Άλλωστε, ο πρόσφατα αναρριχηθείς Πρωθυπουργός είχε καλή αντίληψη της πραγματικότητας, αφού από τις πρώτες μέρες του πολέμου είχε μεταβεί στην Λάρισα και παρέμεινε εκεί μέχρι και τις 13 Απριλίου, παρακολουθώντας εκ του σύνεγγυς την εξέλιξη του αγώνα και την άτακτη φυγή του στρατού κατά την πρώτη φάση του πολέμου²⁹². Όταν ανέλαβε την διακυβέρνηση της χώρας, μετέβαλε άρδην τον πολιτικό σκοπό του πολέμου, υποβιβάζοντας τον από την διεκδίκηση των εθνικών δικαίων, στην σύναψη ειρήνης μέσω ενός έντιμου συμβιβασμού, Αυτό καταδεικνύεται από το πρόγραμμα που προέταξε ευθύς αμέσως κατά την έκτακτη συνεδρίαση της 19^{ης} Απριλίου στην οποία ανακοίνωνε την ανάληψη της διακυβέρνησης: *«Πρώτιστον και κεφαλαιώδες μέλημα και καθήκον προέθετο η νέα Κυβέρνησις την αναδιοργάνωσιν και σύνταξιν του ημετέρου στρατού, άνευ του οποίου δεν δύνασθε μήτε πόλεμο ευτυχή να επιχειρήσετε, μήτε εις έντιμον ειρήνην ν'αποβλέψητε»*²⁹³. Αξίζει να τονιστεί ότι παρά πραγματισμό του κατά την ανάληψη της εξουσίας, ούτε ο ίδιος ήταν άμοιρος ευθυνών για την όλη κατάσταση, διότι ως αντιπολιτευόμενος του Δηλιγιάννη, πλειοδοτούσε σε εθνικιστικό λόγο κατά την διάρκεια των φάσεων που οδήγησαν στον Ατυχή Πόλεμο, προκειμένου να προσποριστεί πολιτικό κεφάλαιο. Όπως εύστοχα σχολιάζει ο ιστορικός Ασπρέας *«ο Δ. Ράλλης ηκολούθησε την συνήθη τακτικήν της πλειονότητος των εν Ελλάδι πολιτικών ανδρών, πράζας τα ενάντια των όσων υποδείκνυεν εν τη αντιπολιτεύσει ότι έπρεπε να συμβώσι»*²⁹⁴.

Τις επόμενες ημέρες μετά το Βελεστίνο, παρατηρήθηκε αδράνεια από τουρκικής πλευράς, διότι στην Ήπειρο δεν είχαν τις απαραίτητες δυνάμεις για να απειλήσουν τις ελληνικές θέσεις επί του Αράχθου, ενώ στην Θεσσαλία ο Ετέμ πασάς

²⁹¹ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 131

²⁹² Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 222

²⁹³ Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής, Περίοδος ΙΔ' – Σύνοδος Έκτακτη σελ. 1210

²⁹⁴ Ασπρέας, Γ. (1924).). ο.π., τ.Β', σελ. 263

δίσταζε να συνεχίσει με την επίθεση προς Νότο, πριν προβεί στην αναδιοργάνωση των δυνάμεων του, στην περαιτέρω ενίσχυση τους και στην εξακρίβωση της τακτικής καταστάσεως δια αναγνωρίσεων²⁹⁵. Η ελληνική πλευρά στην Θεσσαλία προσπαθούσε αρχικά να αναπτερώσει το χαμηλό φρόνημα των ανδρών και να αντιμετωπίσει τις ελλείψεις που προέκυψαν από την φυγή, όσο οργάνωνε το αμυντικό της σχέδιο. Αντιθέτως, στην Ήπειρο επιχειρήθηκε στις 20 Απριλίου η 2^η προώθηση των Ελληνικών δυνάμεων πέραν του Αράχθου. Το σχέδιο ήταν να καταληφθεί η γραμμή Ιμαρέτ – Γραμμενίτσας – Βλαχέρνας, ώστε να προφυλαχθεί καλύτερα η Άρτα, ενώ υπήρχε η πρόθεση να καταληφθούν τα σημεία Αμμότοπος, Χανόπουλο, Κιάφα και Κορφοβούνι, αν δεν υπήρχε εκεί εχθρός²⁹⁶. Κατά την διεξαγωγή της επιχείρησης, το πρώτο στάδιο επετεύχθη σύντομα, αλλά η αποτυχημένη συμπλοκή που έλαβε χώρα στην προωθημένη θέση Κορφοβούνι, ανάγκασε τις εκεί ελληνικές δυνάμεις να συμπυκθούν συμπαρασύροντας και τα ακολουθούντα τμήματα²⁹⁷. Μέχρι το επόμενο πρωί όλες οι ελληνικές δυνάμεις είχαν οπισθοχωρήσει, για ακόμη μια φορά, προς την Άρτα. Η ευθύνη της αποτυχίας καταλογίστηκε στον Επιτελάρχη της Στρατιάς και στον Διοικητή της 1ης Ταξιαρχίας και στον Επιτελάρχη, με αποτέλεσμα αμφότεροι να αντικατασταθούν, αφού ο πρώτος ήταν ο ιθύνων πίσω από την σχεδίαση της επιχείρησης και ο δεύτερος ήταν ο υπεύθυνος για την διεξαγωγή²⁹⁸.

Η προαναφερθείσα αφαίρεση διοικήσεως δεν ήταν η πρώτη σε σειρά, αφού ήδη είχε προηγηθεί η αντικατάσταση του Διοικητή της 2ας Ταξιαρχίας στις 12 Απριλίου. Επίσης, και η πολιτική ηγεσία είχε καταφύγει στις 15 Απριλίου στην διαδικασία της αφαίρεσης της διοίκησης από ανωτάτους στρατιωτικούς, πριν της αφαιρεθεί η εξουσία από τον Βασιλιά, όπως αναφέρθηκε παραπάνω. Ο κύκλος του καταλογισμού των ευθυνών είχε πρώιμα ξεκινήσει, λόγω του μεγέθους της αποτυχίας που αντιμετώπιζε το ελληνικό κράτος. Η νέα κυβέρνηση ενέκρινε και εκτέλεσε άμεσα την αντικατάσταση του ναύαρχου Σαχτούρη, ενώ συνέχιζε να στηρίζει την αντικατάσταση του Σαπουντζάκη, για να εξευμενιστεί τρόπο τινά ο μαινόμενος όχλος. Η άνοδος των αντιπροσώπων της στα Φάρσαλα πρέπει να ιδωθεί μέσα από το πρίσμα της πολιτικής σκοπιμότητας, αφού η παραμονή τους στο μέτωπο ήταν ολιγόωρη, καθιστώντας την επίσκεψη εντελώς προσχηματική. Στις 21 Απριλίου, όταν δηλαδή οι δύο εντεταλμένοι Υπουργοί έφτασαν στα Φάρσαλα από τον Βόλο

²⁹⁵ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 132-133

²⁹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 271

²⁹⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 273-274

²⁹⁸ Έκθεση του Μάνου, ό.π., σελ. 155-156

συγκλήθηκε πολεμικό συμβούλιο, στο οποίο οι ενημερώθηκαν για την κατάσταση του στρατού και βρέθηκε κοινά αποδεκτή λύση για τον αντικαταστάτη του έκπτωτου Επιτελάρχη, στο πρόσωπο του Ταγματάρχη Πάλλη Αγαμέμνονα²⁹⁹.

Την επόμενη μέρα, ο Κωνσταντίνος έμαθε τηλεγραφικώς στις 1915 ότι ο Υπουργός αφικνούμενος στην Αθήνα αντικατέστησε τον Μακρή, τον Μαστραπά και τον Αντωνιάδη, ορίζοντας ως Διοικητή της 1^{ης} Μεραρχίας τον Υποστράτηγο Τιμολέοντα Βάσσο, Διοικητή της 2^{ης} Ταξιαρχίας τον Συνταγματάρχη Σέκερη και Διοικητή της 4^{ης} Ταξιαρχίας τον Συνταγματάρχη Βασιλειάδη³⁰⁰. Η παραπάνω εξέλιξη είχε προταθεί άμεσα από τον ίδιο το Κωνσταντίνο στο από 15 Απριλίου γράμμα του, που εναντιώνονταν στην αντικατάσταση του Σαπουντζάκη. Ωστόσο, στο τηλεγράφημα πέραν από τις αλλαγές των Διοικητών αναφέρονταν ότι κατόπιν Υπουργικού Συμβουλίου αποφασίστηκε ότι *«άπαν το επιτελείον Σας διορισθή εν υπηρεσία του αυτόθι στρατού, συνεπώς θέλετε αποσπάσει εις τα υπό τας διαταγάς Σας σώματα[...]*»³⁰¹ απολύοντας ουσιαστικά όλο το επιτελείο του στρατού της Θεσσαλίας. Νέος Επιτελάρχης του Διαδόχου ορίστηκε ο Ταγματάρχης Κωνσταντινίδης και όχι ο Πάλλης, όπως είχε συμφωνηθεί την προηγούμενη ημέρα, ενώ η νέα σύνθεση του υπ αυτόν επιτελείου αφήνονταν στην ευχέρεια του Διαδόχου³⁰². Αυτή η εξέλιξη δύναται να έχει μία διπλή ανάγνωση: πρώτον να εκληφθεί ως έμπρακτη αμφιβολία του πολιτικού κόσμου στο περιβάλλον που πλαισίωνε τον Κωνσταντίνο, θίγοντας έμμεσα αυτόν αφού ο ίδιος είχε προβεί στην επιλογή της παλιάς σύνθεσης. Δεύτερον, μπορεί να αποτελούσε μία προσπάθεια αθώωσης του Γενικού Διοικητή μεταθέτοντας την ευθύνη της αποτυχίας σε όλους τους άμεσα υφισταμένους του, πράγμα το οποίο τον εμφάνιζε ως θύμα της αναποτελεσματικότητας τους και κατ' επέκταση ως αδύναμο ηγέτη. Ο Κωνσταντίνος φαίνεται μέσα από την έκθεση του να αποδέχτηκε αυτή την απόφαση, διότι ήταν πρώτον εις γνώσιν του Βασιλέως και δεύτερον η επιμονή και της νέας κυβέρνησης προς αυτήν αποδείκνυε την κρισιμότητα της υλοποίησης της³⁰³.

Ωστόσο, η επίσκεψη των δύο Υπουργών απέδωσε ακόμα ένα αποτέλεσμα, διότι αυθημερόν τηλεγράφησαν στην Αθήνα ότι *«εθεωρούν επείγουσαν ως εκ της καταστάσεως του στρατού την αίτησιν της μεσολαβήσεως και την αναστολήν των*

²⁹⁹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.209

³⁰⁰ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

³⁰¹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.209

³⁰² Στο ίδιο, ίδια σελίδα

³⁰³ Ωστόσο, η αντικατάσταση αμφοτέρων ματαιώθηκε από τις εξελίξεις στο μέτωπο και έλαβε χώρα μετά την ανακωχή.

εχθροπραξιών»³⁰⁴. Ο Ράλλης επωφελούμενος της επισκέψεως του στον Γάλλο πρεσβευτή έθιξε άμεσα το θέμα της διαμεσολάβησης και ενημερώθηκε ότι η στάση των Δυνάμεων παρέμενε ίδια, άρα απαιτούνταν οι υπαναχωρήσεις που δεν αποδέχτηκε ο Δηλιγιάννης³⁰⁵. Ο νυν πρωθυπουργός έδωσε το πρώτο δείγμα καλής θελήσεως στις 21 Απριλίου όταν ανακάλεσε από την Κρήτη, τον Διοικητή του Εκστρατευτικού Σώματος μαζί με τους δώδεκα αρχαιότερους αξιωματικούς³⁰⁶. Ωστόσο, αυτή η κίνηση δεν θεωρήθηκε επαρκής για τις Μεγάλες Δυνάμεις και γερμανικός δάκτυλος συνεχίζοντας να ωθεί τον Σουλτάνο προς την δράση, κατάφερε να διατάξει τον Ετεμ πασά στις 22 Απριλίου δια του αυτοκρατορικού αντιπροσώπου Ταλαάτ πασά, να συνεχίσει την πίεση και να επιτεθεί νότια³⁰⁷.

	Ελλάδα ³⁰⁸		Τουρκία	
	Μονάδες	Δύναμη	Μονάδες ³⁰⁹	Δύναμη ³¹⁰
Πεζικό	28 Τάγματα	26.000 άνδρες	90 Τάγματα	65.000 άνδρες
Ιππικό	3 ιλες	220 ιππείς	21 ιλες	1.300 - 1.400 ιππείς
Πυροβολικό	14 Πυροβ/χίες	84 πυροβόλα	28 Πυροβ/χίες	130 - 150 πυροβόλα
Εθελοντές	Φιλελληνική Λεγεώνα	150 άνδρες	Αλβανοί	4.000 άνδρες

Η διατάξη που έλαβαν οι τουρκικές δυνάμεις το ίδιο απόγευμα ήταν η κάτωθι: η 1^η Μεραρχία στο χ. Ιτέα, η 2^η Μεραρχία στο χ. Άγιοι Ανάργυροι, η 3^η Μεραρχία στο χ. Νίκαια, η 4^η Μεραρχία στην Λάρισα, η 5^η Μεραρχία στο χ. Αρμένιο, η 6^η Μεραρχία στον χώρο μεταξύ της 2^{ης} και 3^{ης}, η Μεραρχία Ιππικού πίσω από την 2^η, 4000 αλβανοί εθελοντές στο και το Στρατηγείο μαζί με το Πυροβολικό Στρατιάς στην Λάρισα. Το σχέδιο των Τούρκων προέβλεπε την αγκίστρωση των ελληνικών δυνάμεων στο Βελεστίνο με την 5^η Μεραρχία, την πίεση στην τοποθεσία Φαρσάλων με την 3^η και την 6^η και τέλος την υπερκέραση των ελληνικών δυνάμεων από τα

³⁰⁴ Κυριάκος, Α.. ο.π., σελ. 348

³⁰⁵ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

³⁰⁶ Στο ίδιο, σελ. 349

³⁰⁷ Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 133

³⁰⁸ Οι Ελληνικές Δυνάμεις υπολογίζονται αθροιστικά βάσει όσων παραθέτει στην Έκθεση του ο Διάδοχος για τις ελληνικές δυνάμεις του Βελεστίνο στις σελ 183 και στα Φάρσαλα στην σελ 211. Με τους αριθμούς αυτούς συμφωνεί και ο Μαυρικός Γονζαγά, που υπολογίζει την συνολική δύναμη των ελληνικών τμημάτων περίπου σε 29.500 άνδρες. (σελ. 133)

³⁰⁹ Οι Μονάδες παρατίθενται από την μελέτη του Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας. (1906). ο.π., σελ.134

³¹⁰ Η Δύναμη των υπόψη τμημάτων υπολογίστηκε κατά προσέγγιση από τον ίδιο τον συγγραφέα βάσει της συνθέσεως του κάθε τμήματος και την φθορά του πολέμου.

δυτικά από την 1^η και 2^α Μεραρχίες Πεζικού και την Μεραρχία Ιππικού³¹¹. Οι συνολικές δυνάμεις των αντιμαχόμενων στρατών εμφανίζονται στον άνωθεν πίνακα.

Το πρωί της 23^{ης} Απριλίου στις 0530 ξεκίνησε ο τουρκικός στρατός τέθηκε σε κίνηση για να εκτελέσει το σχέδιο επιχειρήσεων. Στις 0900 οι ελληνικές προφυλακές ανέφεραν την επέλαση του τουρκικού στρατού κατά της τοποθεσίας. Η γρήγορη προέλαση της τουρκικής Μεραρχίας Ιππικού προς το χωριό Κρήνη, απείλησε τις δυτικές θέσεις των προφυλακών και ο διοικητής τους διέταξε την σύμπτυξη του πυροβολικού, ώστε να μην αιχμαλωτισθεί. Παράλληλα, η 2^η Μεραρχία προήλανε δυτικά σε μικρές φάλαγγες, ενώ η 3^η και η 6^η είχαν αναπτυχθεί για να λάβουν επαφή επί των υψωμάτων. Η παραπάνω εξέλιξη οδήγησε τον Κωνσταντίνο να αναθεωρήσει τον σχεδιασμό του και να αποφασίσει στις 1005 την άμυνα επί των υψωμάτων των προφυλακών. Ταυτόχρονα απέστειλε δύο διαταγές, μία προς τον Διοικητή των προφυλακών για να «*παρουσιάσει ερρωμένην αντίστασιν εναντίον του εχθρού*»³¹² και μία προς την 1^η Ταξιαρχία για να ενισχύσει το δυτικό πλευρό των προφυλακών. Όμως η τελευταία τέθηκε σε κίνηση με αργοπορία μίας ώρας, δηλαδή στις 1105, λόγω της διασποράς των δυνάμεων της. Αυτό το διάστημα ήταν αρκετό για να μην καταφθάσει εγκαίρως, διότι η απόσταση που την χώριζε από το σημείο προορισμού ήταν 5,8 χλμ., ενώ ενδιάμεσα έπρεπε να διαβεί τον Ενιπέα ποταμό³¹³. Η πίεση που δέχτηκαν οι ελληνικές δυνάμεις προφυλακών, χωρίς την υποστήριξη του πυροβολικού που είχε προηγουμένως συμπτυχθεί, από την επίθεση 2 Τουρκικών Μεραρχιών, σύντομα οδήγησε στην σύμπτυξη τους προς τα μετόπισθεν. Στις 1330, καθώς η 1^η Ταξιαρχία έσπευδε προς τα εμπρός, ενημερώθηκε ότι οι προφυλακές είχαν εγκαταλείψει το δυτικό άκρο και ότι ταυτόχρονα οπισθοχωρούσαν από στην υπόλοιπη γραμμή. Ο Διοικητής της άμεσα διέκοψε την κίνηση και έλαβε σχηματισμό μάχης. Στην συνέχεια, παρουσιάστηκε το φαινόμενο της προβληματικής επικοινωνίας, με πλήρη υπαιτιότητα του Μεράρχου Μακρή, ο οποίος προωθούσε τις αναφορές του Ταξιαρχου προς το Αρχηγείο, χωρίς να επεμβαίνει αρμοδίως. Στις 1520 το Αρχηγείο διέταξε την Ταξιαρχία να συμπτυχθεί στις αρχικές θέσεις³¹⁴.

Μόλις κατέλαβαν τα υψώματα, η 3^η και η 6^η Μεραρχία χρονοτρίβησαν για ένα δίωρο, ώστε να συντονιστούν με τις υπόλοιπες δυνάμεις. Η 2^α Μεραρχία είχε μείνει πίσω αργοπορώντας και έχοντας χάσει την κατεύθυνση επιθέσεως, ενώ η 1^η

³¹¹ Στο ίδιο, σελ. 140

³¹² Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.215

³¹³ Στο ίδιο, σελ. 219

³¹⁴ Στο ίδιο, σελ. 219-221

Μεραρχία παρέμενε εκτός πεδίου μάχης, διότι ο αντικειμενικός σκοπός της δεν ήταν αρκετά προωθημένος. Στις 1600 ο Ετέμ πασάς διέταξε την 3^η και 6^η Μεραρχία να συνεχίσουν την επίθεση προς την κύρια αμυντική γραμμή των Ελλήνων, οι οποίοι εντωμεταξύ είχαν προλάβει να ολοκληρώσουν την σύμπτυξή τους. Η κύρια σύγκρουση έγινε στο χωριό Βασίλη, όπου ο Μακρής διέταξε αυτοβούλως την σύμπτυξη της 1^{ης} Ταξιαρχίας προς τα Φάρσαλα³¹⁵. Ωστόσο, ο Διοικητής της 1^{ης} Ταξιαρχίας δεν έκρινε σκόπιμη αυτή την διαταγή και παρέμεινε με δική του πρωτοβουλία στο διάκενο μεταξύ 1^{ης} και 2^{ας} Μεραρχίας, ενώ ο διοικητής της 2^{ας} Μεραρχίας βλέποντας την αδράνεια στο μέτωπο των τμημάτων του, συγκέντρωσε τις εφεδρείες του και ενήργησε περιορισμένη αντεπίθεση στην προελάυνουσα 6^η Μεραρχία, ανατρέποντας τον ρυθμό της³¹⁶. Κατόπιν αυτών, στις 1900 οι τουρκικές δυνάμεις διέκοψαν λόγω σκότους την επαφή και αποτραβήχτηκαν σε μικρή απόσταση από τις ελληνικές θέσεις.

Όσο συνέβαιναν αυτά, η 5^η Μεραρχία που είχε σταλεί στο Βελεστίνο, για να αγκιστρώσει τις εκεί ελληνικές δυνάμεις, επιτέθηκε εναντίον των θέσεων τους καθ' όλη την ημέρα, προσπαθώντας να υπερκεράσει το δυτικό άκρο τους. Στις 1630 ο Μέραρχος απέστειλε τηλεγράφημα στον Ετέμ πασά, ζητώντας ενισχύσεις για να συνεχίσει επιτυχώς τον αγώνα, ενώ στις 1900 ανεστάλησαν οι εχθροπραξίες³¹⁷. Ως εκ τούτου, στο τέλος της ημέρας η διάταξη των δυνάμεων στο σύνολο της Θεσσαλίας ήταν η κάτωθι: Στα Φάρσαλα οι τουρκικές δυνάμεις είχαν εμπλέξει το κέντρο της ελληνικής διάταξης με δύο Μεραρχίες, αλλά είχαν αποτύχει στην υπερκέραση από τα δυτικά, ενώ στο Βελεστίνο είχαν πετύχει την αγκίστρωση των ελληνικών δυνάμεων, έχοντας όμως εμπλακεί τόσο στενά που υπήρχε κίνδυνος ανατροπής τους. Από την άλλη πλευρά, οι ελληνικές δυνάμεις είχαν αναδιαταχθεί σε σχήμα ημικυκλίου από τα ανατολικά υψώματα των Φαρσάλων έως το χωριό Νέο Μοναστήρι. Η βραδινή εκτίμηση των αντίπαλων Αρχηγών παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον, διότι και οι δύο θεωρούσαν ότι βρίσκονταν σε κρίσιμο σημείο. Όσον αφορά στην τουρκική πλευρά, ο Ετέμ πασάς απέστειλε διαταγή σε όλες τις δυνάμεις του μετώπου να τηρήσουν αμυντική στάση αν βρίσκονται μακριά από την γραμμή της επαφή ή να αμυνθούν με

---

³¹⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 182-183

³¹⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 183

³¹⁷ Γονζάγα, Μαυρικήου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 139

πείσμα, εφόσον βρίσκονται πλησίον των ελληνικών θέσεων, θεωρώντας επικείμενη την ελληνική αντεπίθεση³¹⁸.

Στο ελληνικό στρατόπεδο, ο Διάδοχος το βράδυ εξέθετε στον πρωθυπουργό τα συμβάντα της ημέρας, αναφέροντας τα κάτωθι: πρώτον με την απώλεια της σιδηροδρομικής γραμμής ανακόπτονταν ο ανεφοδιασμός του στρατού, που ήδη μαστίζονταν από παντοειδείς ελλείψεις, δεύτερον ότι οι τουρκικές δυνάμεις υπερείχαν αριθμητικά και τρίτον ότι ο αγώνας θα μπορούσε να συνεχισθεί επί της τοποθεσίας μόνο αν δεν τίθονταν εν αμφιβόλω η γραμμή συμπτώξεως προς την Δομοκό³¹⁹. Σε απάντηση ο Ράλλης απέστειλε συγχαρητήρια στον «*Διάδοχο και τον υπ' αυτόν στρατόν επί τη ανδρική στάσει του κατά την μάχη εις ην οφείλεται η τόσον αισίως λήξασα ημέρα της εορτής του Βασιλέως πατρός Του*»³²⁰. Ωστόσο, λίγη ώρα αργότερα το Αρχηγείο έλαβε πληροφορίες ότι δύναμη 8.000 τούρκων βρισκόταν στο χωριό Υπέρεια και θα κατευθυνόταν κατά της οδού συμπτώξεως³²¹. Η εν λόγω δύναμη ήταν η αργοπορούσα 1^η Τουρκική Μεραρχία, η οποία όταν διατάχτηκε στις 1600 να σπεύσει προς τα εμπρός, ο δισταζών διοικητής της χρονοτρίβησε τόσο που η έλευση του σκότους κατέστησε την κίνηση της ανέφικτη, στρατοπεδεύοντας επί τόπου, αναβάλλοντας την κίνηση προς τον νέο αντικειμενικό σκοπό της για την επομένη το πρωί³²². Η παραπάνω πληροφορία ανάγκασε τον Διάδοχο να συμπτυχθεί προς τα πίσω με κατεύθυνση την οχυρή θέση της Δομοκού.

Η διαταγή συμπτώξεως εκδόθηκε στις 0205 της 24^{ης} Απριλίου και όλο το στράτευμα αναχώρησε για την νέα γραμμή αμύνης. Οι τουρκικές δυνάμεις που ανέμεναν αντεπίθεση την επόμενη ημέρα, δεν μπόρεσαν να εκμεταλλευτούν και να καταδιώξουν τις συμπτυσσόμενες ελληνικές δυνάμεις, με αποτέλεσμα να προωθηθούν προς τις κενές θέσεις και να καταλάβουν αμαχητί την πόλη των Φαρσάλων στις 0600³²³. Αξίζει να τονιστεί ότι ο Ετέμ πασάς πριν πληροφορηθεί την σύμπτυξη των ελληνικών τμημάτων, είχε αποφασίσει να αναπροσανατολίσει την κύρια προσπάθεια του προς το Βελεστίνο στέλνοντας ως ενισχύσεις στην 5^η Μεραρχία, την 3^η και την 4^η Μεραρχίες, διότι η αμυνόμενη Ελληνική Ταξιαρχία ήταν μία δυνητική απειλή για τα πλευρά του. Πριν προλάβουν όμως να φτάσουν οι

³¹⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 187

³¹⁹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.230

³²⁰ Στο ίδιο, σελ.231

³²¹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.234

³²² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 181

³²³ Στο ίδιο, σελ.137

ενισχύσεις, η 5^η Μεραρχία επανέλαβε τον υπερκερωτικό ελιγμό της προηγούμενης ημέρας, διασπώντας αυτή την φορά το δυτικό άκρο της 3^{ης} Ταξιαρχίας. Ο Σμολένσκι αναγνωρίζοντας ότι από αυτή την εξέλιξη απειλούνταν το σύνολο της δύναμης, αρχικά έσπευσε ο ίδιος επιτόπου για να εκτιμήσει το μέγεθος της διάρρηξης και να την ανατρέψει, αλλά η ματαιότητα της συνέχισης του αγώνα τον οδήγησε στην σύμπτυξη προς Αλμυρό, αφήνοντας τον δρόμο προς τον Βόλο ανεμπόδιτο. Οι τουρκικές δυνάμεις δεν καταδίωξαν ούτε αυτή την φορά τις ελληνικές και εισήλθαν στο Βελεστίνο το πρωί της επόμενης ημέρας, ενώ εκεί μετέβη αυτοπροσώπος και ο Ετέμ πασάς, ο οποίος διέταξε την 5^η Μεραρχία να καταλάβει τον Βόλο στις 26 Απριλίου. Την κίνηση της δύναμews πρόλαβαν οι πρόξενοι της Αγγλίας και της Γαλλίας, οι οποίοι παρέδωσαν την πόλη, προκειμένου να αποφύγουν την αιματοχυσία³²⁴.

Το αποτέλεσμα της μάχης των Φαρσάλων δεν ήταν συγκλονιστικό, αφού προεξοφλούνταν σε γενικές γραμμές από την γεωγραφία και τους απόλυτους αριθμούς των αντίπαλων δυνάμewν, αλλά υπάρχουν δύο σημεία προσοχής που αξίζουν ιδιαίτερης μνείας. Το πρώτο σημείο είναι η στιγμιαία απόφαση του Κωνσταντίνου να αντισταθεί άμυνα στην περιοχή των προφυλακών. Στην Έκθεση των πεπραγμένων του δικαιολογεί αυτή την απόφαση λέγοντας ότι *«τούτο δε έπραξε διότι ηθέλησα να επωφεληθώ της πρόωρου αναπτύξεως των Τουρκικών φαλλαγών»*³²⁵. Η παραπάνω θέση ήταν λάθος τόσο από πλευράς θεωρίας, όσο και από πλευράς πρακτικής στο δεδομένο πεδίο. Η θεωρία ορίζει ότι οι προφυλακές εκπέμπονται με σκοπό την ανάπτυξη των επιτιθέμενων δυνάμewν, προκειμένου να αποδιοργανωθούν και να υποστούν φθορά, ώστε όταν έρθουν σε επαφή με την κύρια τοποθεσία αμύνης να έχουν απολέσει μέρος της επιθετικής τους ισχύος. Η ενίσχυση τους από την κύρια γραμμή δεν προβλέπεται από την θεωρία, διότι πρώτον εγκαταλείπεται η ισχυρά οργανωμένη αμυντική γραμμή και δεύτερον υπάρχει το ενδεχόμενο η ενισχύουσα δύναμη να εμπλακεί σε μάχη εκ συναντήσεως με την επιτιθέμενη δύναμη, αν ο ρυθμός επιθέσεως υπερβεί τον ρυθμό προελάσεως.

Από πρακτικής πλευράς, η ξαφνική και άνευ σχεδίου απόφαση του Διαδόχου να προωθήσει στρατεύματα πέραν της αμυντικής γραμμής ήταν δεδομένο ότι θα προκαλέσει σύγχυση, όπως και συνέβη. Ο ίδιος παραδέχεται ότι ο Ελληνικός Στρατός ήταν αγύμναστος και ανεκπαιδευτος, ωστόσο δεν μπόρεσε να αναλογιστεί ότι το υπ'

³²⁴ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ 143

³²⁵ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.215

αυτόν στράτευμα δεν θα ήταν σε θέση να εκτελέσει μία τόσο εξεζητημένη τακτική κίνηση, προκαλώντας την αναστάτωση. Επίσης, η απόφαση του στερούνταν ρεαλισμού από πλευράς υλοποίησης, αφού όπως εξετάστηκε παραπάνω η απόσταση ήταν σχεδόν απαγορευτική για να φτάσει ένα πεζοπόρο τμήμα αυτού του μεγέθους εγκαίρως στην διαταχθείσα θέση. Τέλος, ερωτήματα εγείρει και η αποστολή που έφερε η ενισχύουσα Ταξιαρχία, αφού αν εν τέλει επιτυγχάνονταν η προώθηση της επί των υψωμάτων θα αναλάμβανε είτε μάχη εκ συναντήσεως με 2 Τουρκικές Μεραρχίες είτε επιβραδυντικό αγώνα απέναντι αυτών, καταδικάζοντας την σε μεγάλες απώλειες ή σε φυγή. Από όλα τα παραπάνω εξάγεται το ασφαλές συμπέρασμα ότι η απόφαση του Κωνσταντίνου ήταν λάθος από τακτικής άποψης.

Το δεύτερο σημείο το οποίο χρήζει προσοχής είναι βραδύτητα των ενεργειών των τούρκων ηγητόρων. Ο εκλεχθείς τρόπος ενεργείας ήταν ο πλέον ενδεδειγμένος, αλλά η διεξαγωγή κατέδειξε ότι η πρόσφατα αναπτυχθείσα επιτελική υπηρεσία των Τούρκων αντιμετώπιζε βρεφικές ασθένειες. Επίσης, οι διοικητές των μειζόνων σχηματισμών ήταν εξαιρετικά διστακτικοί, με χαρακτηριστικά παραδείγματα την δράση της 1^{ης} και της 2^{ης} Μεραρχιών, αλλά και την απόφαση του Ετέμ πασά να διεξάγει άμυνα επί των Φαρσάλων πριν ενημερωθεί για την σύμπτυξη των ελληνικών δυνάμεων. Τέλος, οι απώλειες των δύο πλευρών στην μονοήμερη μάχη των Φαρσάλων και στον διήμερο αγώνα επί του Βελεστίνου, δεικνύουν ότι ούτε τα μικρά κλιμάκια ενεργούσαν αποφασιστικά την εμπλοκή με τον εχθρό, αλλά περιορίζονταν στην μάχη από ασφαλείς αποστάσεις.

	Φάρσαλα		Βελεστίνο	
	Φονευθέντες	Τραυματίες	Φονευθέντες	Τραυματίες
Ελλάδα	22	93	200	
Τουρκία	24	104	370	

Από όλα τα παραπάνω προκύπτει το συμπέρασμα ότι ο τουρκικός στρατός δεν ήταν έτοιμος ή ακόμα και ικανός να διεξαγάγει μία αποφασιστική μάχη επιφέροντας συντριπτικό πλήγμα στον αντίπαλο του, ενώ το αμυντικό πλεονέκτημα που κατείχε ο ελληνικός στρατός εξανεμίζονταν από τις αποφάσεις των Ελλήνων ηγητόρων.

4.6.3 Η περίοδος από 24 Απριλίου έως τις 05 Μαΐου

Η απώλεια του Θεσσαλικού κάμπου και η σύμπτυξη προς Δομοκό πυροδότησε μία σειρά από πολιτικές εξελίξεις, αφού ο κίνδυνος προέλασης του εχθρού μέχρι την Αθήνα γινόταν ολοένα και πιο ρεαλιστικός. Η ασφαλής εγκατάσταση των ελληνικών δυνάμεων στην οχυρή θέση της Δομοκού στις 26 Απριλίου, ανακούφισε εν μέρει τον ελλαδικό κόσμο, καθότι η παραπάνω θέση θεωρούνταν σχεδόν απόρθητη. Ωστόσο, ο Ράλλης ήταν αποφασισμένος να κινηθεί προς την κατεύθυνση των υπαναχωρήσεων στις αξιώσεις της Ελλάδας, προκειμένου καταστεί εφικτή η κηδεμονία της χώρας από τον ξένο παράγοντα και να συναφθεί η ανακωχή, διότι η συνέχιση των εχθροπραξιών ενείχε τον κίνδυνο της άνευ όρων παράδοσης της Ελλάδος στην Τουρκία και της επιβαλλόμενης απευθείας διαπραγμάτευσης των δύο χωρών. Η φυγή από τα Φάρσαλα και ο επακόλουθος εθνικός συγκλονισμός παρείχε την δυνατότητα στην κυβέρνηση να δικαιολογήσει την υποχωρητική στάση της στα εθνικά δίκαια απέναντι στον όχλο, με πρόσχημα το έκτακτο της καταστάσεως. Συνεπώς, την επομένη της μάχης των Φαρσάλων επεδίωξε την διαμεσολάβηση του ξένου παράγοντα και στις 26 Απριλίου δήλωσε ότι αποφάσισε την συνοπτική ανάκληση του σώματος της Κρήτης και για να υποστηρίξει εμπράκτως τούτου διέταξε την άμεση επάνοδο από την νήσο, 30 αξιωματικών και 400 ανδρών³²⁶. Επιπλέον, στις 28 Απριλίου ο Υπουργός των Εξωτερικών Σκουλούδης σε διακοίνωση του προς τους ξένους πρεσβευτές, διεμήνυσε ότι η Ελληνική Κυβέρνηση αναλαμβάνει την υποχρέωση να αναγνωρίσει το εκ των Μεγάλων Δυνάμεων προταθέν αυτόνομο καθεστώς της Κρήτης, εκπληρώνοντας κατά αυτόν τον τρόπο τις απαιτήσεις της Γερμανικής εξωτερικής πολιτικής³²⁷.

Οι παραπάνω υπαναχωρήσεις όντως είχαν τον αναμενόμενο αντίκτυπο, αφού στις 29 Απριλίου οι πρέσβεις στην Αθήνα επέδωσαν κοινή διακοίνωση στην κυβέρνηση ότι *«αι Δυνάμεις είναι έτοιμαι να προσφέρωσι την μεσολάβησιν αυτών, όπως επιτυχόσιν ανακωχήν και εξομαλύνωσι την υφιστάμενην μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας έριδα, υπό τον όρον ότι η Ελληνική Κυβέρνησις θα προβή εις την ανάκλησιν του εν Κρήτη στρατού αυτής ότι θα προσχωρήση κατηγορηματικών εις την αυτονομίαν της νήσου και θα αποδεχθή ανεπιφυλάκτως τας συμβουλάς, τα οποίας αι Δυνάμεις θα δώσωσι προς το συμφέρον της ειρήνης.[...] υπό περιστάσεις τόσον κρισίμους και*

³²⁶ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 350

³²⁷ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 350-352

κατεπειγούσας η Ελλάς δεν θα ηδύνατο καλλίτερον ν' ανταποκριθή εις την φιλικήν και πλήρη στοργής πρωτοβουλίαν των Μεγάλων Δυνάμεων, η (οποία) εγκαταλείπουσα εις αυτάς την φροντίδα των συμφερόντων της και προσχωρούσα ανεπιφυλάκτως ες τα συμβουλάς και τα συστάσεις αυτών»³²⁸.

Η παραπάνω διακοίνωση έγινε αυθημερόν αποδεκτή από την κυβέρνηση, αποδεικνύοντας ότι ο αρχικός σκοπός του πολέμου είχε οριστικά χαθεί για την Ελλάδα, ενώ η τελική κατάσταση θα επηρεαζόταν άμεσα από τα συμφέροντα του ξένου παράγοντα. Στις 30 Απριλίου, οι Μεγάλες Δυνάμεις απέδωσαν κοινή διακοίνωση προς τον Σουλτάνο, με σκοπό τον τερματισμό των εχθροπραξιών και την έναρξη των διαπραγματεύσεων³²⁹. Ωστόσο, η Πύλη απήντησε στις 2 Μαΐου με πέντε δικούς της, ιδιαίτερα σκληρούς όρους, χωρίς να δέχεται την αναστολή των εχθροπραξιών πριν την συμφωνία της Ελλάδας³³⁰.

Η στάση της Τουρκίας παρουσιάζει μεγάλο ενδιαφέρον για δύο λόγους. Πρώτον αν η Ελλάδα εξαναγκάζονταν σε απευθείας διαπραγμάτευση μαζί της θα ερχόταν αντιμέτωπη με αυτούς ή ακόμα πιο επαχθείς όρους, συνεπώς η ελληνική υπαναχώρηση μπορεί να χαρακτηριστεί ως η πρώτη επιτυχημένη κίνηση της Ελλάδας στην εξωτερική πολιτική της εξεταζόμενης περιόδου. Δεύτερον, η άρνηση της ικανοποίησης της κοινής διακοίνωσης του ξένου παράγοντα από την οθωμανική Αρχή δύναται να λάβει μία διπλή ερμηνεία. Αρχικά, εντάσσονταν στα πλαίσια ενός ανατολίτικου παζαριού για τους όρους ανακωχής, καθότι η Πύλη ήθελε να κεφαλαιοποιήσει τις επιτυχίες της στα πεδία των μαχών αποκομίζοντας το μέγιστο δυνατό κέρδος. Δεύτερον, αποτελούσε μία προσπάθεια για να κερδίσει χρόνο, ώστε να εμπλέξει σε μάχη τις ελληνικές δυνάμεις επί της γραμμής της Δομοκού. Η αυξανόμενη πίεση ήταν ικανή ως επιχείρημα για να πείσει τον ξένο παράγοντα ότι η νίκη είναι επικείμενη, ενώ σε περίπτωση συντριβής του ελληνικού στρατού, το τελεσμένο θα ήταν αρκετά ισχυρό για να απαιτήσει ακόμα πιο επικερδείς όρους. Αξίζει να σημειωθεί δεύτερη ερμηνεία τυγχάνει ισχυρής τεκμηρίωσης, αφού ανήμερα της τουρκικής απάντησης, ο Σουλτάνος διέταξε τον Ετέμ πασά να επιτεθεί κατά της Δομοκού το συντομότερο δυνατόν³³¹.

Κάνοντας μία αναδρομή στο διάστημα που εξελίσσονταν το διπλωματικό παρασκήνιο, οι αντιμαχόμενες δυνάμεις παρέμεναν σε γενικές γραμμές αδρανείς στην

³²⁸ Στο ίδιο, σελ. 352-354.

³²⁹ Στο ίδιο, σελ. 354

³³⁰ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 266-267

³³¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 203. Δες επίσης Γονζάλα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 157

ξηρά, και στην θάλασσα. Οι ουσιαστικές μεταβολές που συνέβησαν ήταν ότι ελληνικός στόλος κήρυξε τον επίσημο αποκλεισμό των τουρκικών ακτών στις 25 Απριλίου και ότι η Στρατιά Ηπείρου αναδιοργάνωσε τις δυνάμεις της σε 3 Ταξιαρχίες, λόγω της άφιξης ενισχύσεων. Η ελληνική κυβέρνηση αγωνιώντας για το κύριο μέτωπο του πολέμου, επικοινωνούσε τακτικά με το θεσσαλικό αρχηγείο, λαμβάνοντας λεπτομερή εικόνα για την κατάσταση του στρατεύματος. Στις συνομιλίες που γινόντουσαν συζητούνταν πλήθος θεμάτων όπως για τον ανεφοδιασμό, άλλα τακτικής φύσεως ζητήματα και συνεχώς γινόταν ιδιαίτερη μνεία στο ηθικό των ανδρών που ήταν εξαιρετικά χαμηλό, ειδικά μετά τις ενέργειες της Ελλάδας για την σύναψη ανακωχής.

Στις 27 Απριλίου καθορίστηκε αναλυτικό σχέδιο αμύνης επί της τοποθεσίας³³², το οποίο προέβλεπε περισσότερες λεπτομέρειες από ότι ίσως χρειαζόνταν, αφού καθόριζε ακόμα και τον ρυθμό τυφεκισμού των ανδρών πράγμα το οποίο δεν γίνεται να προβλεφθεί εκτός μάχης. Στις 29 Απριλίου, το Αρχηγείο έλαβε αναφορά του Διοικητή της 2ας Μεραρχίας Μαυρομιχάλη, στην οποία αναλύονταν με γλαφυρό τρόπο η κατάσταση του στρατεύματος, το οποίο χαρακτηριζόταν ως φοβισμένο, ανίκανο και απρόθυμο³³³. Το Αρχηγείο στην επικοινωνία που είχε με την Κυβέρνηση ανέφερε τις πληροφορίες που έλαβε από τον Μέραρχο μαζί με τις πιθανές δυνάμεις του εχθρού και την κατεύθυνση αυτών, λαμβάνοντας σαν απάντηση τηλεγράφημα του Ράλλη στο οποίο ζητούσε εξηγήσεις γιατί ο Στρατός παρουσίαζε εικόνα αποσύνθεσης τόσο σε θέματα Επιμελητείας όσο και ηθικού, ενώ προέβαινε σε προτάσεις για θέματα επιχειρησιακού σχεδιασμού³³⁴. Η απάντηση που έδωσε ο Διάδοχος ήταν ότι *«Επειδή θεωρώ λίαν επιδεινωθείσαν από τινων ημερών την κατάστασιν του στρατού υφ' όλας τας απόψεις, βλέπων δε ότι η Κυβέρνησις δε με λαμβάνει υπ' όψιν, θεωρώ απαραίτητον να σταλεί μέλος της Κυβερνήσεως ενταύθα[...]*»³³⁵. Την επόμενη ημέρα η Κυβέρνηση επανήλθε προτείνοντας *«Επικείμενης ανακωχής[...]* θα ήτο μέγα κέρδος εάν δια ταχείας και τολμηράς προελάσεως κατελαμβάνοντο η Καρδίτσα, Τρίκαλα και Καλαμπάκα παρ' ουδετέρου κατεχόμενα»³³⁶, ενώ το ίδιο απόγευμα ο Ράλλης προειδοποιούσε τον Διάδοχο περί του κινδύνου υπερκεράσεως από το δυτικό άκρο της τοποθεσίας τονίζοντας η άμυνα θα

³³² Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.246-247

³³³ Στο ίδιο, σελ. 253-254

³³⁴ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ. 254-255

³³⁵ Στο ίδιο, σελ. 255

³³⁶ Στο ίδιο, σελ. 258

μετατρέπονταν σε «*νέο Σεδάν, του στρατεύματος και του Διαδόχου συλλαμβανομένων ως εντός παγίδος*»³³⁷. Η παραπάνω επικοινωνία καταδεικνύει ότι στην πυραμίδα της διοικήσεως είχαν εμφανιστεί ρωγμές, ένεκα των συνεχόμενων απογοητεύσεων στα πεδία των μαχών και ότι δεν υφίσταντο πλέον εμπιστοσύνη από τους διοικούντες προς τους διοικουμένους ανεξαρτήτως κλιμακίου. Η δυσθυμία σε μία τέτοια κατάσταση πρέπει να θεωρείται δεδομένη, αλλά αυτή η κατάσταση δεν δικαιολογεί σε κανέναν να «υπερβεί τα εσκαμμένα» και έκαστος οφείλει να λειτουργεί εντός των πλαισίων των αρμοδιοτήτων του.

Η πρόθεση του Ράλλη για επίτευξη αριθμού επιτυχιών ενόψει της επικείμενης ανακωχής δεν περιορίστηκε μόνο στο Θέατρο της Θεσσαλίας, αλλά υφίστατο πολύ πιο έντονη στο Ηπειρωτικό Θέατρο, όπου υπήρχαν μεγαλύτερες πιθανότητες επιτυχίας. Ταυτόχρονα λοιπόν, με την προσπάθεια εξώθησης του Κωνσταντίνου σε δράση, ο Μάνος είχε ήδη υποβάλει σχέδιο επιχειρήσεων στην Κυβέρνηση, το οποίο έγινε δεκτό από τον Πρωθυπουργό³³⁸. Το εν λόγω σχέδιο προέβλεπε διακλαδική δράση με σύμπραξη ναυτικού και στρατού για την εξασφάλιση της κοιλάδας του Λούρου ποταμού. Πιο συγκεκριμένα, προβλέπονταν η 1^η Ταξιαρχία να καταλάβει την θέση Ιμαρέτ έως τα δυσμάς υψώματα και να εγκατασταθεί αμυντικά επί αυτών των θέσεων, η 3^η Ταξιαρχία να καταλάβει και να εγκατασταθεί αμυντικά το χωριό Χαλκιάδες, τηρώντας ετοιμότητα επιθέσεως προς την γέφυρα Καλογήρου, η Ηπειρωτική Φάλαγγα θα αποβιβάζονταν στο δέλτα του Λούρου και θα προσέβαλε τους Τούρκους από τα νότια προς την κατεύθυνση του χωριού Στεφάνη, ενώ ο Στόλος θα βομβάρδιζε τα φρούρια της Πρεβέζης³³⁹. Η εφαρμογή του σχεδίου θα ξεκινούσε την 1^η Μαΐου, με τις τουρκικές δυνάμεις να είναι διατεταγμένες βορείως του χωριού Χανόπουλου και δυτικά του Λούρου, με αποτέλεσμα η κοιλάδα να είναι κενή δυνάμεων, αλλά οι θέσεις τακτικής σημασίας πέριξ αυτής κατέχονταν από τους Τούρκους. Συνεπώς, η 1^η Ταξιαρχία διήλθε αναίμακτα τον Άραχθο κατά το μεσημέρι της 30^{ης} Απριλίου, για να εξασφαλίσει προγεφύρωμα στην απέναντι ακτή³⁴⁰.

Οι υπόλοιπες δυνάμεις ξεκίνησαν για την αποστολή τους το πρωί της 1^{ης} Μαΐου. Ο Μάνος απαιτούσε τον στενό συντονισμό της επιχείρησης και προειδοποιούσε για την μη ανάληψη δράσης τον Διοικητή της 1^{ης} Ταξιαρχία που

---

³³⁷ Στο ίδιο, σελ. 258

³³⁸ Έκθεση του Μάνου, ο.π., σελ. 163 και στο Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 268

³³⁹ Έκθεση του Μάνου, ο.π., σελ. 162-163

³⁴⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 279

αιτούνταν με σχετική ανυπομονησία την άδεια για επίθεση³⁴¹. Η προειδοποίηση δεν στάθηκε αρκετή, διότι άτακτα τμήματα του τελευταίου συνεπλάκησαν με τον εχθρό στις 1530 και μέχρι τις 1700 η Ταξιαρχία είχε λάβει πλήρη επαφή με τον εχθρό³⁴². Μπροστά στην διαμορφωθείσα κατάσταση, ο Μάνος μετέβη στο πεδίο της μάχης, για να ανακόψει την πρόωρη ενέργεια, αλλά ήταν πολύ αργά για να περιορίσει το επεισόδιο και καταπιάστηκε με την εμψύχωση των ανδρών και την διεύθυνση του αγώνα. Η σκέψη του περί οπισθοχώρησης στις αρχικές θέσεις κάμφθηκε από την αναφορά του διοικητή της 1^{ης} Ταξιαρχίας, που τον πληροφορούσε τα θετικά αποτελέσματα της ημέρας³⁴³. Ωστόσο, η ενέργεια του εν λόγω τμήματος διατάρασσε τον γενικό σχεδιασμό, αφήνοντας εκτεθειμένη την Ηπειρωτική Φάλαγγα, αφού η 3^η Ταξιαρχία έλαβε αποστολή ενισχύσεως της 1^{ης} και αναβολή της προώθησης προς τον Λούρο. Η Φάλαγγα παρά τα προβλήματα που αντιμετώπισε κατά την αποβίβαση³⁴⁴, κατάφερε να προωθηθεί προς τα ενδότερα με κατεύθυνση της Νικόπολη και τη γέφυρα Καλογήρου, κάμπτοντας την αντίσταση των τουρκικών δυνάμεων και αναγκάζοντας τες να οπισθοχωρήσουν. Η ενίσχυση, όμως, των δυνάμεων τους διατάκτων ανάγκασε τον διοικητή της Φάλαγγας να αποφασίσει την οπισθοχώρηση προς τις θέσεις που είχαν οριστεί από το σχέδιο, αλλά η αταξία και ο φόβος οδήγησε τις συμπτυσσόμενες δυνάμεις να οπισθοχωρήσουν άνευ πίεσεως έως την ακτή, χάνοντας τα εδάφη κέρδισαν εκείνη την ημέρα³⁴⁵.

Το επόμενο πρωί, οι Τούρκοι επιτέθηκαν στις 0430 σε όλο το μέτωπο της 1^{ης} Ταξιαρχίας, διότι είχαν ενισχυθεί με μία Ταξιαρχία από τα Ιωάννινα. Η συμπλοκή έως το μεσημέρι ήταν στατική και παρότι οι ελληνικές δυνάμεις ξεκίνησαν να αντιμετωπίζουν λιποταξίες και έλλειψη πυρομαχικών κατάφεραν να αποσπάσουν μικρά εδαφικά κέρδη έως το βράδυ. Η Φάλαγγα προωθήθηκε για ακόμη μια φορά προς τα ενδότερα, επιτυγχάνοντας όμως μικρότερα εδαφικά κέρδη από την προηγούμενη. Το βράδυ, ωστόσο, η 1^η Ταξιαρχία αποφάσισε να συμπτυχθεί προς Ιμαρέτ, λόγω της εξάντλησης των τμημάτων της από τον 24ωρο αγώνα, καθιστώντας την κατάληψη της γέφυρας Καλογήρου από την 3^η Ταξιαρχία ανέφικτη, με αποτέλεσμα να ματαιώσει τον σκοπό του αγώνα της Φάλαγγας. Μπροστά σε αυτή την εξέλιξη ο Μάνος διέταξε την δια θαλάσσης σύμπτυξη της Φάλαγγας και την

³⁴¹ Έκθεση του Μάνου, ο.π., σελ. 167

³⁴² Στο ίδιο, σελ. 169

³⁴³ Στο ίδιο, σελ. 170

³⁴⁴ Η Φάλαγγα αποβιβάστηκε στην λάθος πλευρά του Λούρου, ενώ παρατηρήθηκε έντονη αταξία, με ανάμιξη τμημάτων.

³⁴⁵ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 289

άμυνα επί των νέων θέσεων από τις δύο Ταξιαρχίες³⁴⁶. Παρά την αδράνεια στο μέτωπο κατά την 3^η Μαΐου, η κατάσταση του στρατεύματος ήταν τόσο κρίσιμη που υφίστατο ρεαλιστικός κίνδυνος ανατροπής των θέσεων και άμεσης απειλής κατά της Άρτας³⁴⁷. Συνεπώς, την νύχτα 03 προς 4 Μαΐου, ο Μάνος διέταξε την σύμπτυξη των δυνάμεων ανατολικά του Αράχθου, μερίμνει των Ταξιαρχών³⁴⁸. Η Φάλαγγα συμπύχθηκε πεζή μέχρι την Σαλαώρα απ' όπου απέπλευσε ατμοπλοϊκώς τις πρωινές ώρες της 04^{ης} Μαΐου προς Αμφιλοχία³⁴⁹.

Η Στρατιά της Ηπείρου απέτυχε για 3^η συνεχόμενη φορά να εξασφαλίσει την κοιλιάδα του Λούρου αντιμετωπίζοντας τα ίδια προβλήματα στην επιμελητεία και την εκτέλεση, όπως στις προηγούμενες απόπειρες. Παρότι ο σχεδιασμός για πρώτη φορά αξιοποιούσε την ναυτική υπεροχή των Ελλήνων, δεν ήταν αρκετά φιλόδοξος και στερούνταν ορμητικότητας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι ο Μάνος επιτίθονταν αμυντικά, διότι όλες του οι αποφάσεις χαρακτηρίζονταν από εμμονή στην ασφάλεια ενεργειών και την εξασφάλιση των τρωτών του σημείων, αντί να αποσκοπούν στην ανάδειξη τρωτών σημείων στις αντίπαλες δυνάμεις δια του αιφνιδιασμού, της ορμητικότητας και του ελιγμού.

Όσο τα τμήματα της Ηπείρου λάμβαναν τις αρχικές θέσεις τους περίξ της Άρτας, προέκυψε μία διαφωνία μεταξύ του Κωνσταντίνου και του Σμολένσκη, η οποία παραλίγο να λάβει μεγάλες διαστάσεις, όταν η Κυβέρνηση επενέβη υπέρ του τελευταίου. Το χρονικό αυτού του επεισοδίου ανάγεται στην από 2 Μαΐου αναφορά αδυναμίας εκτελέσεως του Σμολένσκη, στην διαταγή του Κωνσταντίνου να καλύψει τα στενά νοτιανατολικά και νότια του Ναρθάκιου όρους³⁵⁰. Ο διοικητής της 3^{ης} Ταξιαρχίας είχε ταχθεί αμυντικά επί της γραμμής των υψωμάτων νότια του Αλμυρού και θεωρούσε ότι η απόσπαση δυνάμεων από τα υπ' αυτών τμήματα θα καθιστούσε επισφαλή την κατεχόμενη θέση του³⁵¹. Στις 3 Μαΐου ο Διάδοχος ανέλυσε λεπτομερώς τους λόγους που αποφάσισε αυτή την ενέργεια και επιπλέον διέταξε τον Σμολένσκη να *«[...]η λοιπή Ταξιαρχία καταλάβη τα περί την Γκούραν διόδους και συμπλησιάσει προς δεξιόν του κυρίου σώματος ενταύθα, ώστε ο όλος ο στρατός της Θεσσαλίας*

³⁴⁶ Έκθεση του Μάνου, ο.π., σελ. 186

³⁴⁷ Πιο συγκεκριμένα, ένα ολόκληρο Σύνταγμα της 1^{ης} Ταξιαρχίας ήταν στα πρόθυρα στάσης. Οι λόχοι του 10^{ου} Συντάγματος αρνούσαν να εκτελέσουν τις διαταγές των ανωτέρων τους, επιφέροντας ακόμα ένα πλήγμα στο ήδη κατακρημνισμένο ηθικό της Στρατιάς.

³⁴⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 288

³⁴⁹ Στο ίδιο, σελ. 292

³⁵⁰ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.261-262

³⁵¹ Στο ίδιο, σελ. 262

συγκεντρωθήενταύθα»³⁵². Την επόμενη ημέρα, ο Σμολένσκη τηλεγράφησε στον Κωνσταντίνο ξεκινώντας με το κάτωθι: «Εάν δεν εισακούωμαι παρ Υμών παρακαλώ να με αντικαστήσατε εις την διοίκησιν της ταξιαρχίας διότι εφ' όσον την διοικώ και φέρω την ευθύνην της διοικήσεως, παρακαλώ τα μέτρα άτινα λαμβάνω να εγκρίνωνται διότι είνε αδύνατον από εκεί να γνωρίζητε τι συμβαίνε ενταύθα»³⁵³. Η συνέχεια του τηλεγραφήματος είχε το ίδιο ύφος με την εισαγωγή, αλλά το περιεχόμενο δεν απέδιδε τον λόγο για τον οποίο η διαταγή του προϊσταμένου του ήταν λάθος επιχειρησιακά. Θα μπορούσε να υποστηριχτεί ότι ο Σμολένσκη δεν συνέταξε το τηλεγράφημα βάσει ψυχρής επιχειρησιακής λογικής, αλλά με βάση τα έντονα συναισθήματα που βιώνει ένας φιλόδοξος άνδρας που του στερούν μία ευκαιρία για μεγαλείο. Η υπόθεση ενισχύεται από το δεύτερο τηλεγράφημα που απέστειλε ο ίδιος μετά από ένα μισάωρο, αφού η πρόταση του να έλθει και να αμυνθεί επί της Δομοκού με το τμήμα του, εφόσον την τοποθεσία αναλάβει άλλο τμήμα, μόνο ως υποκριτική θα μπορούσε να χαρακτηριστεί διότι στερούνταν παντελώς του πραγματισμού.

Μετά από ένα δίωρο η διαμάχη αναβαθμίστηκε σε ποιότητα, διότι παρενέβη ο ίδιος ο Πρωθυπουργός, ο οποίος απευθύνθηκε στον Κωνσταντίνο γνωρίζοντας του ότι θα θέσει υπό τα διαταγές του το σώμα της Κρήτης ευθύς μόλις επιστρέψει, αλλά και την εντολή της Κυβερνήσεως και του Βασιλέως «να μη ανακληθώσι τα άνω σώματα ίνα μη εξασθενήση η ΙΙη Ταξιαρχία ασφαρίζουσα και το άπώτερον δεξιό κέρασ του στρατού Δομοκού»³⁵⁴. Ο Διάδοχος απήντησε ότι τα σώματα που είχε αποσπάσει στον Σμολένσκη είχαν σταλεί προσωρινά, ένεκα της άμυνας του Βελεστίνου, ενώ στις νέες θέσεις δεν τις έχει ανάγκη. Επιπλέον, ανέφερε ότι η ιεραρχική υπέρβαση που διέπραξε ο Ταξιάρχος υπονόμει την πειθαρχία και κατέληγε ότι η Κυβέρνηση δεν είναι αρμόδια για την διεξαγωγή του πολέμου και ότι δεν έχει ορθή εικόνα του θεάτρου των επιχειρήσεων λόγω απόστασης³⁵⁵. Ο Πρωθυπουργός αντέτεινε ότι θα μεταφέρει αυτά στον Βασιλέα, για να αρθεί το αδιέξοδο της καταστάσεως. Στην συνέχεια, ο Διάδοχος αποδέχτηκε την απόφαση της Κυβερνήσεως για τον διορισμό νέου Επιτελάρχη και έλαβε την γνώμη του Υπουργού των Στρατιωτικών για το ανακύπτον ζήτημα.

---

³⁵² Στο ίδιο, σελ.263

³⁵³ Στο ίδιο, σελ. 264

³⁵⁴ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.267

³⁵⁵ Στο ίδιο, σελ. 267

Όσο η ελληνική ανώτατη πολιτική και στρατιωτική ηγεσία διχάζονταν, ο Ετέμ πασάς είχε προωθήσει τις δυνάμεις του για να εκτελέσει την από 2^α Μαΐου διαταγή του Σουλτάνου να επιτεθεί ταχέως προς Δομοκό, για να πετύχει τετελεσμένο πριν ο ξένος παράγοντας προκαλέσει την ανακωχή. Η διάταξη μάχης που έλαβαν οι τουρκικές δυνάμεις το βράδυ της 4^{ης} Μαΐου, χωρίζονταν σε δύο άξονες: Ο δυτικός άξονας στοιχίζονταν επί της γραμμής χωριό Άγιος Γεώργιος - Διάβαση Δομοκού και επ' αυτού τάχθηκαν η 1^η και 2^α Μεραρχίες, η Μεραρχία Ιππικού και η Ταξιαρχία του Τακτικού Στρατού³⁵⁶. Ο ανατολικός άξονας στοιχίζονταν επί της γραμμής Ναρθάκιος όρος – Διάβαση Μαντασιάς και επ' αυτού τάχθηκαν η 3^η και 6^η Μεραρχίες, καθώς και η Εφεδρική Ταξιαρχία. Το σχέδιο ενεργείας του Ετέμ πασά προέβλεπε την αγκίστρωση των ελληνικών δυνάμεων στον δυτικό άξονα και την υπερκέραση αυτών από τον ανατολικό άξονα³⁵⁷. Παρότι η ενέργεια επί ορεινού εδάφους ήταν σαφώς πιο απαιτητική, η μετωπική επίθεση στην ισχυρά κατεχόμενη και φυσικά οχυρωμένη διάβαση της Δομοκού κρίνονταν ως ασύμφορη, συνεπώς ο ανατολικός άξονας ορίστηκε ως η κύρια προσπάθεια.

	Ελλάδα ³⁵⁸		Τουρκία ³⁵⁹
Πεζικό	28.000 άνδρες		40.800 άνδρες
Ιππικό	600 ιππείς		1.200 ιππείς
Πυροβολικό	85 πυροβόλα		168 πυροβόλα
Εθελοντές	Φιλελληνική Λεγεώνα	943 άνδρες	-
	Γαριβαλδίνοι		

Στα υψώματα επί της Δομοκού, οι ελληνικές δυνάμεις είχαν χωρίσει την τοποθεσία σε τρεις τομείς, τον ανατολικό, τον κεντρικό και τον δυτικό. Ο δυτικός και κεντρικός τομέας ήταν υπ' ευθύνη της 2^{ης} Μεραρχίας, η οποία είχε τάξει στον δυτικό τομέα το Απόσπασμα Τερτίπη και την Ειδική Ταξιαρχία, ενώ στο κέντρο την 4^η Ταξιαρχία. Ο ανατολικός τομέας ήταν υπ' ευθύνη της 1^{ης} Μεραρχίας, η οποία είχε τάξει την 2^α Ταξιαρχία επί του Ναρθακίου όρους και είχε διαθέσει την 1^η Ταξιαρχία

³⁵⁶ Αυτή η Ταξιαρχία ήταν το μόνο τμήμα που ήταν εφοδιασμένο με επαναληπτικά τυφέκια Mauser που έλαβε μέρος σε μάχη κατά τον Ελληνο-Τουρκικό Πόλεμο του 1897.

³⁵⁷ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 203. Δες επίσης Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ 157-161

³⁵⁸ Οι ελληνικές δυνάμεις παρατίθενται από την Έκθεση του Διαδόχου σελ. 278 και την εκτίμηση του ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 202

³⁵⁹ Οι τουρκικές δυνάμεις παρατίθενται από την εκτίμηση του von der Goltz την οποία αναπαράγει ο Γονζάγα, Μαυρικού Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 162

ως γενική εφεδρεία του Αρχηγείου³⁶⁰. Η ανατολική Μοίρα του Στόλου, η οποία όλο το διάστημα από τις 24 Απριλίου κινούνταν στα ανοιχτά των ελληνικών ακτών καλύπτοντας την παραλιακή διάβαση με την ισχύ των πυροβόλων της, έλαβε την αποστολή να παρέχει υποστήριξη στην 3^η Ταξιαρχία. Ως εκ τούτου, οι αντιμέτωποι στρατοί παρέτασαν κατά την μάχη της Δομοκού τις δυνάμεις που εμφανίζονται στον παραπάνω πίνακα.

Στις 5 Μαΐου, όλες οι τουρκικές δυνάμεις τέθηκαν σε κίνηση στις 0500. Ο πρώτος τομέας που έλαβε επαφή ήταν ο ανατολικός στον οποίο αμύνονταν η Ταξιαρχία Μαστραπά. Στις 0730 έγινε η ανταλλαγή των πρώτων πυρών και η πρώτη επίθεση των Τούρκων αναχαιτίστηκε. Στις 0830 συμπύχθηκε ένα λόχος από τη διάβαση Πετρωτού σε υψώματα νοτιότερα, αλλά ανέκαμψε πλησίον των αρχικών θέσεων όταν ενισχύθηκε από άλλον. Στις 1100 η 3^η Τουρκική Μεραρχία επιτέθηκε σε πλήρη ανάπτυξη κατά ενός μόλις Τάγματος, στο ανατολικότερο άκρο της ελληνικής διατάξεως. Στις 1300 το Τάγμα τράπηκε σε φυγή μη δυνάμενο να αναχαιτίσει τις υπέρτερες αντίπαλες δυνάμεις, συμπαρασύροντας αλυσιδωτά τις δυτικές προς αυτό διοικήσεις³⁶¹.

Στον κεντρικό και δυτικό τομέα δεν είχε ληφθεί επαφή μέχρι το μεσημέρι. Οι τουρκικές δυνάμεις προχωρώντας βραδέως έκαναν επίδειξη έμπροσθεν της τοποθεσίας για να αγκιστρώσουν τις ελληνικές στις θέσεις τους. Η κίνηση πέτυχε τον σκοπό της, διότι ο Διοικητής της 2ας Μεραρχίας ζήτησε στις 1130 ενισχύσεις λόγω του όγκου των εμφανισθέντων αντίπαλων δυνάμεων, λαμβάνοντας ένα εκ των δύο Συνταγμάτων που διέθετε η εφεδρική Ταξιαρχία³⁶².

Ταυτόχρονα, ο Ετέμ πασάς μη έχοντας νέα για τα αποτελέσματα της επίθεσης επί του Ναρθακίου όρους, αποφάσισε στις 1300 να εμπλέξει πιο αποφασιστικά το κέντρο της τοποθεσίας που οδηγούσε προς την διάβαση της Δομοκού, ώστε να δημιουργήσει ευνοϊκές συνθήκες για την εκμετάλλευση πιθανής επιτυχίας από την κύρια προσπάθεια στα ανατολικά³⁶³. Από τις 1430 έως τις 1600 η επίθεση γενικεύτηκε εκδιώκοντας τις προφυλακές μάχης και εμπλέκοντας την κύρια τοποθεσία, επί της οποίας αποκρούστηκαν από τις ελληνικές δυνάμεις, τόσο στον κεντρικό όσο και στον δυτικό τομέα, με μόνη απώλεια το ύψωμα Κοτρώνι. Στο διάστημα αυτό ο Διάδοχος έλαβε από την 1^η Μεραρχία σημειώσεις που είχαν σταλεί

³⁶⁰ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.272-273

³⁶¹ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 204

³⁶² Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.285

³⁶³ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας., ο.π., σελ. 163

από το 7^ο Ευζωνικό Τάγμα, που αμύνονταν στο ανατολικό άκρο και ετράπη σε φυγή, πληροφορώντας τον για την πορεία των εξελίξεων από πρωΐας έως την σύμπτυξη³⁶⁴. Ο Διάδοχος σε αυτό το στάδιο, ενέπλεξε το τελευταίο εφεδρικό Σύνταγμα του, αποστέλλοντας ένα τάγμα στην πιεζόμενη 2^α Ταξιαρχία και τα άλλα δύο στον κεντρικό τομέα, πλησίον της νεοδημιουργηθείσας εισχώρησης στο ύψωμα Κοτρώνι³⁶⁵.

Η πληροφορία ότι το μέτωπο έχει διασπαστεί έφτασε στον Μαστραπά μόλις στις 1530, ο οποίος ετέθη επικεφαλής της εφεδρείας, τηλεγραφώντας στον Μακρύ ότι «διευθύνομαι προς το δεξιό όπως υποστηρίζω την υποχώρησιν»³⁶⁶, καθώς όμως συνάντησε τα υποχωρούντα τμήματα στο χωριό Αχλαδιά, διέταξε την γενική σύμπτυξη προς το Βουζί, την οποία ακολούθησε και το 4^ο Σύνταγμα. Στις 1800, ολόκληρη η 2^α Ταξιαρχία βρισκόταν συγκεντρωμένη στο εν λόγω χωριό, αφήνοντας το Ναρθάκιο όρος και την πρόσβαση προς την κοιλάδα του Σπερχειού ελεύθερη για τις τουρκικές δυνάμεις³⁶⁷. Στον κεντρικό τομέα, η μάχη συνεχίστηκε με σφοδρότητα έως τις 1800 και οι ελληνικές δυνάμεις απέκρουσαν όλες τις επιθέσεις, κρατώντας τους επιτιθέμενους σε απόσταση 600-800 μέτρων, με σημαντική απώλεια, όμως, τον τραυματισθέντα Διοικητή της 2ας Μεραρχίας, Μαυρομιχάλη. Στον δυτικό τομέα, οι επιτιθέμενες δυνάμεις ενεπλάκησαν χωρίς μεγάλη ορμή και αποκρούστηκαν αποτελεσματικά από τις ελληνικές. Το απόγευμα, οι εθελοντές του σώματος των Γαριβαλδίνων και της Λεγεώνας των Φιλελλήνων κατάφεραν με αντεπίθεση να αιφνιδιάσουν τις τουρκικές δυνάμεις και να τις τρέψουν σε φυγή³⁶⁸.

Κατ' αυτόν τον τρόπο έληξε η πρώτη μέρα της μάχης του Δομοκού. Οι ελληνικές δυνάμεις κατάφεραν να διατηρήσουν τον δυτικό και κεντρικό τομέα, αλλά απώλεσαν τον ανατολικό, με αποτέλεσμα να υπάρχει άμεσος κίνδυνος υπερκέρασης. Το Αρχηγείο αξιολογώντας την κατάσταση λαμβάνοντας υπόψη την έλλειψη διαθέσιμων εφεδρειών και τα όσα ανέφερε ο Μαστραπάς «κύριος σκοπός εχθρού υπερφαλαγγίση ταξιαρχίαν εκ δεξιού δια Μαντασιάς και κόψη ούτω ημετέραν υποχώρησιν[...] ουδεμία έχω πεποίθησιν εις τον στρατόν, όστις εγκατέλειψε ισχυρώτατας θέσεις και υπεχώρησεν ατάκτως.[...] Θεωρώ απαιραίτητον

³⁶⁴ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.288

³⁶⁵ Στο ίδιο, σελ. 290 και 293

³⁶⁶ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 205

³⁶⁷ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.291

³⁶⁸ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 212

αντικατάστασιν 7^{ου} Ευζωνικού και 4^{ου} Πεζικού δι' ετέρων»³⁶⁹ αποφάσισε την σύμπτυξη προς το όρος Όθρης και την άμυνα επί της διαβάσεως του Καλαμακίου. Στο αντίπαλο στρατόπεδο, ο Ετέμ πασάς μη έχοντας πληροφορηθεί την επιτυχία επί του ανατολικού άξονα σχεδίαζε να επαναλάβει την επίθεση την επόμενη ημέρα³⁷⁰.

Τα συμπεράσματα από την μάχη είναι τα κάτωθι: Το σχέδιο ενεργείας του Ετέμ πασά ήταν όπως το χαρακτηρίζει ο Μαυρίκιος Γονζαγά «απλό και λογικό»³⁷¹, διότι αγκίστρωσε το κέντρο της αντίπαλης παρατάξεως και εφήρμοσε υπερκέραση στο ανατολικό, εκμεταλλευόμενος κατάλληλα τόσο την γεωμορφολογία έμπροσθεν την γραμμής όσο και το σχήμα των υψωμάτων. Από το μεν πρώτο, έλαβε το πλεονέκτημα της απόκρυψης της προσέγγισης προς την τοποθεσία, από από το μεν δεύτερο έλαβε κατάλληλους χρόνους εμπλοκής των δυνάμεων, αφού εφαρμόζοντας λοξή φάλαγγα ενέπλεξε πρώτα την κύρια προσπάθεια και μετά την δύναμη καθηλώσεως, κερδίζοντας για την τελευταία πολύτιμο χρόνο μακριά από την στενή επαφή. Έπειτα, έκανε σωστή επιλογή των δυνάμεων που θα αναλάμβαναν, αφού την προσπάθεια ανέλαβαν η 3^η και 6^η Μεραρχίες, οι οποίες είχαν αποδείξει την αξία τους στις μάχες των Συνόρων και των Φαρσάλων.

Σε αντιδιαστολή, ο Κωνσταντίνος φαίνεται να μην έγνωσε καλά τα προτερήματα και μειονεκτήματα της τοποθεσίας του, καθώς και τις δυνατότητες των υφισταμένων διοικητών του. Παρότι, ο κεντρικός τομέας ήταν εξαιρετικά οχυρός έταξε το μεγαλύτερο μέρος των δυνάμεων του εκεί, αποστερώντας κρίσιμα τμήματα από το ανατολικό άκρο, ενώ κατείχε πληροφορίες ότι υφίσταται πιθανότητα υπερκέρασης από εκεί. Επιπλέον, ιδιαίτερης ανάλυσης χρήζει η επιλογή του Κωνσταντίνου να αναθέσει τον κρίσιμο ανατολικό τομέα στην 2^η Ταξιαρχία, της 1^{ης} Μεραρχίας. Ο συνδυασμός Μαστραπά και Μακρύ είχε ήδη ξαναδοκιμαστεί με ολέθρια αποτελέσματα στην διάβαση της Μελούνας, συνεπώς η επιλογή του Αρχηγείου να αναθέσει για ακόμα μία φορά ένα δύσκολο και συνάμα κρίσιμο τομέα σε διοικητές οι οποίοι είχαν απολέσει την εμπιστοσύνη στην διοίκηση τους, γεννά ερωτήματα για την ικανότητα αυτού να επιλέγει τους κατάλληλους ανθρώπους στην κατάλληλη περίπτωση, ειδικά όταν ο ίδιος ο Κωνσταντίνος είχε ζητήσει προηγουμένως την αντικατάσταση τους. Οι παραπάνω διοικητές στάθηκαν εξίσου μοιραίοι στην μάχη της Δομοκού, αφού ο Μαστραπάς έταξε 4 τάγματα επί του

³⁶⁹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.301-302

³⁷⁰ Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας, ο.π., σελ. 166

³⁷¹ Στο ίδιο, σελ. 168

Ναρθακίου όρους απέναντι σε 2 Μεραρχίες, προκειμένου να κρατήσει ισχυρή εφεδρεία, την οποία μεταχειρίστηκε ως δύναμη καλύψεως και όχι ως δύναμη αντεπιθέσεως ή ενισχύσεως. Παράλληλα, ο Μακρύς αρκέστηκε στον ρόλο του αγγελιοφόρου καθ' όλη την διάρκεια της ημέρας, μεταβιβάζοντας μηνύματα του Αρχηγού προς την Ταξιαρχία του και το αντίστροφο.

Δεύτερον, ο τρόπος εμπλοκής της στρατηγικής εφεδρείας, δυνάμει 2 Συνταγμάτων, από πλευράς Κωνσταντίνου εγείρει πολλές ενστάσεις. Στο πεδίο της μάχης πάντα υφίσταται το στοιχείο της αβεβαιότητας, αλλά η εμπλοκή του ήμισυ των συνολικών εφεδρειών σε τοποθεσία, όπου τα τμήματα δεν έχουν λάβει επαφή δεν αφήνει πολλά περιθώρια τεκμηρίωσης, ενώ η ενίσχυση δια ενός μόνο Τάγματος από τα τρία εναπομείναντα προς την συμπτυσσόμενη 2^α Ταξιαρχία, δύναται να δικαιολογηθεί μόνον από πιθανή εμμονή στην αρχική του εκτίμηση, δηλαδή ότι εχθρός θα εφαρμόσει την κύρια προσπάθεια του επί του κεντρικού τομέα. Τέλος, η αποστολή των τελευταίων τμημάτων της εφεδρείας από τον Διάδοχο σε χώρο που δεν παρουσιάζονταν επείγουσα ανάγκη και με πρόθεση την ισχυρότερη κατοχή του εκεί τομέα, αφαίρεσε άνευ λόγου από τον ίδιο την δυνατότητα του να επηρεάσει τον αγώνα, ελλείπει διαθέσιμων εφεδρειών.

Τρίτον, εκ των πραγμάτων φάνηκε ότι στην διαμάχη μεταξύ Κωνσταντίνου και Σμολένσκη, ο πρώτος είχε δίκαιο. Αν εφαρμόζε ο Ταξίαρχος τις διαταγές που έλαβε, τότε ο ελιγμός του Ετέμ πασά από το ανατολικό άκρο θα ήταν δυσχερέστερος. Επιπλέον, οι ισχυρισμοί που υιοθέτησε και στήριξε η Κυβέρνηση από την Αθήνα σχετικά με την αναγκαιότητα κατοχής του υφιστάμενου εδάφους από την 3^η Ταξιαρχία δεν αποδείχτηκαν αληθείς κατά την διάρκεια του αγώνα, διότι η 5^η Τουρκική Μεραρχία δεν προσέβαλε εκείνες τις θέσεις τις, αλλά λειτούργησε ως πλαγιοφυλακή του κυρίως σώματος. Στον Σμολένσκη δεν είναι ορθό να καταλογιστεί δόλος για την αντίθεση του στην διαταγή του Διαδόχου, τα κίνητρα όμως πίσω από αυτήν ήταν η υπεροψία και η αλαζονεία, που είχαν προσβάλλει τον ήρωα του Βελεστίνου. Τέλος, η στάση της Κυβέρνηση ήταν κάθετα λάθος, διότι υπεισήλθε σε αρμοδιότητες που δεν την αφορούσαν, ενώ νομιμοποίησε παραβατική συμπεριφορά υφισταμένου προς τον Γενικό Διοικητή, υπονομεύοντας το αίσθημα της πειθαρχίας.

Τέταρτον, η εξέταση του αριθμού των απωλειών οδηγεί στο συμπέρασμα ότι πραγματοποιήθηκε για πρώτη φορά στενή εμπλοκή μεταξύ των δύο αντιπάλων στρατών, αποδεικνύοντας ότι τόσο η ηγεσία όσο και οι άνδρες ήταν αποφασισμένοι να διεξαγάγουν μία αποφασιστική μάχη, που θα έκρινε τον πόλεμο.

	Φονευθέντες	Τραυματίες
Ελλάδα	85	370
Τουρκία	1210	

Αναλύοντας αυτές στον επιμέρους επιχειρησιακούς τομείς, οι ελληνικές δυνάμεις επέφεραν δυνατό πλήγμα στον ισχυρά κατεχόμενο κεντρικό τομέα της τοποθεσίας, όπου η Τουρκική Ταξιαρχία Τακτικού Στρατού³⁷² υπέστη βαριές απώλειες, μετρώντας 705 άνδρες εκτός μάχης. Αντίστοιχη, ήταν η δράση στον δυτικό όπου η αντιμετώπιση των Γαριβαλδίνων μεγιστοποίησε την αποτελεσματικότητα της άμυνας επιφέροντας ουσιαστικό πλήγμα στις επιτιθέμενες τουρκικές δυνάμεις. Τουναντίον, στον ανατολικό τομέα που αμυνόταν η 2^α Ελληνική Ταξιαρχία, η εμπλοκή των τμημάτων ήταν περιορισμένη σε χρόνο και ένταση, λόγω των αποφάσεων του υπόψη Διοικητή, με αποτέλεσμα την ελαχιστοποίηση των απωλειών στις δύο πλευρές, αλλά στην απώλεια του τομέα για τις ελληνικές δυνάμεις.

4.7 Η Απογοήτευση – Τα μετά του Πολέμου γεγονότα

4.7.1 Η Ανακωχή μέσω της διαμεσολάβησης του ξένου παράγοντα

Η Κυβέρνηση λάμβανε τακτικά ειδήσεις για την πορεία του αγώνα, διότι ο Κωνσταντίνος φρόντισε να τηλεγραφούνται προς την Αθήνα, όλες οι εξελίξεις της μάχης. Πριν ξεκινήσει η σύμπτυξη προς το όρος Όθρυ, ο Κωνσταντίνος κοινοποίησε την απόφαση του στην Κυβέρνηση, η οποία αποδέχτηκε την εξέλιξη, συμβουλευόντας τον να λάβει τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να είναι σε θέση το στράτευμα να αντιτάξει αντίσταση στην νέα τοποθεσία³⁷³. Επιπλέον, τον διέταξε να ενημερώσει τον Σμολένσκη για την απόφαση του και να τον συντονίσει στο δικό του σχέδιο, αλλά όταν ο Κωνσταντίνος του έδωσε κατεύθυνση συμπτώξεως, η Κυβέρνηση επενέβη, τροποποιώντας την διαταγή του Αρχηγού³⁷⁴.

Όσον αφορά στις πολιτικές εξελίξεις, η πιθανότητα διεξαγωγής της μάχης στην τοποθεσία της Δομοκού έδωσε το έναυσμα στην πολιτική, για να επιδιώξει πιο έντονα την επέμβαση του ξένου παράγοντα προς την σύναψη ανακωχής. λόγω της

³⁷² Η εν λόγω Ταξιαρχία ήταν το μόνο τμήμα που ήταν εξοπλισμένο με το νέο τύπου τυφέκιο, όπως προελέχθη παραπάνω

³⁷³ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.308

³⁷⁴ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

αμφιβολίας για το αξιόμαχο του στρατεύματος. Η εντατικοποίηση των αναγνωρίσεων πλησίον της αμυντικής γραμμής από τουρκικά τμήματα και η λήψη διάταξης επιθέσεως αύξησε κατέδειξαν ότι η επίθεση είχε καταστεί επικείμενη. Στις κρίσιμες αυτές στιγμές, ο Γεώργιος έστερξε για την διάσωση του Βασιλείου και της Δυναστείας του, τηλεγραφώντας στον Τσάρο της Ρωσίας το μεσημέρι της 04^{ης} Μαΐου. Στο σύντομο τηλεγράφημα του, ο Γεώργιος καταλήγει αναφέροντας «*Η Κυβέρνησις ματαίως επεζήτησε την περάμβασιν των κυβερνήσεων των Μ. Δυνάμεων προς κατάπαυσιν της περαιτέρω ασκόπου αιματοχυσίας, της οποίας τον τερματισμό επικαλούμαι προσφέντων εις τα υψηλά και γενναιόφρονα αισθήματα της ειλικρινούς φιλίας και αγαθής προστασίας της Υ.Α.Μ. επί του δεινοπαθούντος λαού μου και του Οίκου μου*»³⁷⁵.

Ο Τσάρος απευθύνθηκε το ίδιο βράδυ προς τον Σουλτάνο τηλεγραφώντας τα συγχαρητήρια του για τις νίκες του Οθωμανικού Στρατού, συνοδευόμενα με ευθεία προτροπή προς αναστολή της πορείας τους νοτιότερα στην Ελλάδα. Η τελευταία φράση του τηλεγραφήματος έδωσε το ιδιαίτερο βάρος στο περιεχόμενο του, διότι κατέληγε δυνητικά απειλητικώς «*Παρακαλώ την Υ.Α.Μ. να πιστεύση εις την αμετάβλητον φιλία μου*»³⁷⁶. Η απάντηση από Κωνσταντινούπολη κατέφθασε ενός της 5^{ης} Μαΐου αναφέροντας συν τοις άλλοις ότι «*λαμβάνων την παρέμβασιν της Υ.Α.Μ. και θέλων αποδείξω ότι άσμενος ανταποκρίνομαι εις την εκφρασθείσαν επιθυμίαν [...] διέταξα τους αρχηγούς του στρατού μου να διακόψωσι τας εχθροπραξίας*»³⁷⁷

Η ανακωχή συνέβη ετεροχρονισμένα για τα δύο Θεάτρων Επιχειρήσεων. Στην Ήπειρο, όπου οι εχθροπραξίες ήταν σε ύφεση από το πρωί της 04^{ης} Μαΐου, η επίσημη αναστολή των εχθροπραξιών έγινε με πρωτοβουλία των οθωμανικών δυνάμεων το απόγευμα της 6^{ης} Μαΐου³⁷⁸. Ο Μάνος που δεν είχε οδηγίες από την Κυβέρνηση, ζήτησε και έλαβε την άμεση έγκριση της, και στις 7 Μαΐου συμολογήθηκε στο Ιμαρέτ ανακωχή αορίστου χρόνου, που προέβλεπε το status quo ante³⁷⁹. Στην την άλλη πλευρά της Πίνδου, ο Τουρκικός στρατός συνέχιζε να καταδιώκει τον ελληνικό στρατό, ενώ δόθηκαν δύο ήσσονος σημασίας μάχες επί της στενωπού που οδηγεί από την κοιλάδα του Σπερχειού προς την Λαμία κατά το διήμερο 06 κι 07 Μαΐου. Η ανατροπή της επιθετικής ορμής που είχαν λάβει οι

³⁷⁵ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 271

³⁷⁶ Στο ίδιο, σελ. 271

³⁷⁷ Στο ίδιο, ίδια σελίδα

³⁷⁸ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 495-497

³⁷⁹ Στο ίδιο, σελ. 497

τουρκικές δυνάμεις ήταν εξαιρετικά δύσκολο εγχείρημα για τον αποκαρδιωμένο ελληνικό στρατό και στις 1330 της 7^{ης} Μαΐου ο Διάδοχος τηλεγράφησε προς το Υπουργείο των Στρατιωτικών αναφέροντας ότι «*Τοιαύτη απελπιστική και αδιόρθωτος κατάστασις μοι επιβάλλει την αναχώρησιν προς Θερμοπύλας. Αμφιβάλλω αν και εκεί θα κατορθωθή η ανασύνταξις του όλως αποσυντεθέντος στρατεύματος*»³⁸⁰.

Καθώς, ο Κωνσταντίνος εξέρχονταν από την Λαμία κατευθυνόμενος προς την νέα ορισθείσα θέση, έλαβε την οδηγία από την Κυβέρνηση για σύναψη ανακωχής. Ευθύς αμέσως, απέστειλε 2 Αξιωματικούς προς την περιοχή Ταράτσα, όπου είχαν ανατραπεί προ ολίγου και τα τελευταία αμυνόμενα τμήματα, για να ζητήσουν την αναστολή των εχθροπραξιών, αίτημα το οποίο έγινε απευθείας αποδεκτό από τουρκικής πλευράς³⁸¹. Ο Ετέμ πασάς κατείχε την πληροφορία για συνομολόγηση ανακωχής από τις 0900 εκείνης της ημέρας, αλλά διαβλέποντας την επικείμενη κατάρρευση της αντίστασης των Ελλήνων εξέπεμψε την Μεραρχία Ιππικού με ανάμικτα αποσπάσματα Πεζικού για να πιάσει και να καταλάβει την Λαμία, πριν συνομολογηθεί η ανακωχή, διότι θα αποκόμιζε σημαντικό όφελος για την Αυτοκρατορία³⁸². Την δολερή προσπάθεια του Ετέμ πασά ανέτρεψε η αντίσταση των Ελλήνων που παρότι κάμφθηκε γρήγορα, κέρδισε τον απαραίτητο χρόνο για να μην εισέλθει ο τουρκικός στρατός στην Λαμία.

Στις 1500 της 7^{ης} Μαΐου τα πυρά στην Θεσσαλία σταμάτησαν και την επόμενη ημέρα συνάφθηκε το πρώτο γενικό Πρωτόκολλο Ανακωχής, το οποίο εξειδικεύτηκε στις 10 Μαΐου, ως προς την οριοθέτηση της ουδέτερης ζώνης επί του Όθρυος και σε άλλες στρατιωτικής φύσεως λεπτομέρειες³⁸³. Παράλληλα όμως τέθηκε προφορική ρήτρα λήξεως του εν λόγω πρωτοκόλλου, με προθεσμία για οριστικοποίηση της ανακωχής σε θάλασσα και ξηρά εντός 15νθημέρου, ενώ παράλληλα προτάθηκε στον Διάδοχο να διαπραγματευτεί ο ίδιος στα Φάρσαλα εκ μέρους της Ελληνικής Κυβερνήσεως, πρόταση την οποία απέρριψε³⁸⁴. Οι Τούρκοι κινήθηκαν κατ' αυτό τον τρόπο για να ασκήσουν πίεση στο ηττημένο κράτος και να το εξωθήσουν στην απευθείας διαπραγμάτευση, ωστόσο η από 29 Απριλίου απόφαση της Ελλάδας να παραχωρήσει τα εν λόγω δικαιώματα στις Μεγάλες Δυνάμεις, την προστάτευσε από αυτή την εξέλιξη.

³⁸⁰ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.348

³⁸¹ Έκθεση του Διαδόχου, ο.π., σελ.348-349

³⁸² ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 226. Δες επίσης Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 270

³⁸³ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 499

³⁸⁴ Στο ίδιο, σελ. 518

Την ίδια στιγμή το κοινωνικό κλίμα στην Αθήνα ήταν τεταμένο, λόγω της αναγγελίας της φυγής από την Δομοκό και την Λαμία.. Ο φόβος για την επανάληψη των αντιδυναστικών διαδηλώσεων της 15^{ης} Απριλίου εντάθηκε, λόγω της σύναψης ανακωχής, για αυτό τον λόγο, ο ξένος παράγοντας συνέδεσε άμεσα την κηδεμονία του κράτους με την τύχη της Δυναστείας, προβαίνοντας σε συνεχή διαβήματα προς τον Υπουργό των Εξωτερικών. Ο τελευταίος έσπευσε να καθησυχάσει τους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων και παρείχε διαβεβαιώσεις για την ασφάλεια του Στέμματος, ενώ ο λαός ακολουθώντας τα κελεύσματα του Τύπου απεδέχθη το μοιραίο και δεν προέβη σε ακρότητες, επιβεβαιώνοντας τα όσα υπεσχέθη ο Υπουργός³⁸⁵.

Ταυτόχρονα, ο Υπουργός των Εξωτερικών της Γαλλίας προέβη σε δηλώσεις σκιαγραφώντας την κατεύθυνση που θα λάμβαναν οι διαπραγματεύσεις, προβάλλοντας 3 κύρια σημεία: Πρώτον, θα γινότανε επαναφορά των συνόρων του 1881 με στρατηγική διαρρύθμιση υπέρ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, δεύτερον θα πληρωνότανε πολεμική αποζημίωση προς αυτήν βάσει των ελληνικών δυνατοτήτων, τρίτων θα διασφαλιζόνταν τα προνόμια των Χριστιανών - Ελλήνων κατοίκων της Αυτοκρατορίας, με την προαίρεση της τροποποίησης ορισμένων Διομολογήσεων³⁸⁶. Παράλληλα, ο Salisbury θέλωντας να δώσει το στίγμα της Βρετανικής πρότασης, απείλησε να διαταράξει την ευρωπαϊκή συνοχή εάν «*αι λυπαί Δυνάμεις απεδέχοντο την προσωρινήν κατοχήν της Θεσσαλίας μέχρι της καταβολής της αποζημιώσεως*»³⁸⁷. Λαμβάνοντας υπόψη τις ανωτέρω δηλώσεις, καθώς και την από 2^{ας} Μαΐου διακοίνωση της Τουρκίας, η Ελλάδα απέστειλε στις 13 Μαΐου υπόμνημα στις ευρωπαϊκές Αυλές για να εξηγήσει τις θέσεις της επ' αυτών των όρων, προσπαθώντας να αποφύγει την αποζημίωση, να αποτρέψει την διαρρύθμιση των συνόρων και κυρίως να προστατέψει τις Διομολογήσεις με τις οποίες απολάμβαναν προνομία οι ομογενείς στην Αυτοκρατορία, χωρίς όμως να πετύχει κάποιο ουσιαστικό αποτέλεσμα³⁸⁸.

Στις 19 Μαΐου, με διακοίνωση των πρεσβευτών των Μεγάλων Δυνάμεων στην Κωνσταντινούπολη προς τον Σουλτάνο ξεκινούσε επίσημα η διαπραγμάτευση για τους προκαταρτικούς όρους της Ειρήνης. Οι ίδιοι έθεσαν την βάση των διαπραγματεύσεων, στηριζόμενοι εν πολλοίς στα όσα ήδη είχαν εξαγγελθεί στις 8

³⁸⁵ Πικρός, Ι., ο.π., σελ. σελ 158

³⁸⁶ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 506

³⁸⁷ Στο ίδιο, σελ. 507

³⁸⁸ Στο ίδιο, σελ. 507-512

Μαΐου³⁸⁹. Η Πύλη προσπαθώντας να αναβάλλει την απάντηση σε αυτό το υπόμνημα έθεσε ως πρόσκομμα την ανανέωση της λήγουσας ανακωχής με την Ελλάδα. Η ελληνική κυβέρνηση συμβουλευόμενη από τις Δυνάμεις για την υποχώρηση σε αυτό το ζήτημα συνομολόγησε στις 22 Μαΐου νέα συνθήκη ανακωχής, η οποία δεν μετέβαλλε στο κατ' ελάχιστο τα όσα είχαν συμφωνηθεί για την ξηρά, αλλά προέβλεπε την συνομολόγηση ανακωχής στην θάλασσα και άρσης του ναυτικού αποκλεισμού με προσθήκη που υπεγράφη στις 23 Μαΐου³⁹⁰.

4.7.2 Η Συνθήκη Ειρήνης

Από εκείνο το σημείο και έπειτα, ο ξένος παράγοντας προχώρησε στον διακανονισμό της ειρήνης, μέσα από όρους που υπηρετούσαν την γενικότερη εδραίωση του status quo. Τα δύο συμβαλλόμενα μέρη του πολέμου θέλησαν να αντισταθούν στους επιβαλλόμενους όρους για διαφορετικούς λόγους το καθένα. Από την μία πλευρά, η Τουρκία θεωρούσε δίκαιο ως νικήτρια δύναμη να αποκομίσει μεγαλύτερα κέρδη από αυτά που τις έδιναν³⁹¹. Όλα τα προσκόμματα που προέβαλε η Πύλη για την αναβολή της αποδοχής των όσων σταθερά όριζαν οι πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων, κάμφθηκαν με την κοινή διακοίνωση που της απέδωσαν την 1^η Ιουλίου, θέτοντας τέρμα στην ανοχή της κωλυσιεργίας, αφού η ειρήνευση της περιοχής ανάγοντας σε «*σπουδαιότατη Ευρωπαϊκή ανάγκη*»³⁹². Στις 10 του ιδίου μηνός, η Πύλη αποδέχτηκε τους όρους. Από την άλλη πλευρά, πιο δύσκολο ήταν το έργο των Δυνάμεων για την εγκαθίδρυση Διεθνούς Οικονομικού Ελέγχου στην Ελλάδα, διότι δεν υπήρχε ομοφωνία υπέρ αυτού του ευθέως επεμβατικού μέτρου εντός του ευρωπαϊκού κονσέρτου³⁹³. Η ιδέα υφίσταντο ήδη από τις πρώτες μέρες της ανακωχής και παρότι η Γαλλία συστηματικά προέτρεπε την λήψη οικονομικών μέτρων από την Ελλάδα για την διασφάλιση των ξένων δανειστών, η κυβέρνηση αδρανούσε³⁹⁴. Ωστόσο, η πολεμική αποζημίωση που όφειλε να πληρώσει την υποχρέωνε σε σύναψη νέου δανείου, ενόσω η χώρα ήταν σε οικονομική καχεξία. Ο φόβος για μία νέα χρεωκοπία και περαιτέρω ζημία των ξένων ομολογιούχων έδωσε

---

³⁸⁹ Στο ίδιο, σελ. 516-517

³⁹⁰ ΓΕΣ/ΔΙΣ, ο.π., σελ. 232

³⁹¹ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 274

³⁹² Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 534

³⁹³ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 275

³⁹⁴ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 535-542

την αφορμή στην Γερμανία να αναγάγει την εγκαθίδρυση του ελέγχου σε υποχρεωτικό όρο³⁹⁵. Στις 24 Ιουλίου, συνέβη η πρώτη οργανωμένη προσπάθεια των Ελλήνων για απευθείας συμβιβασμό με τους ξένους δανειστές, χωρίς να υπάρξει κάποιο αποτέλεσμα, διότι η επιβολή του ελέγχου είχε ήδη αποφασιστεί και είχε τεθεί ως όρος στην προκαταρκτική συμφωνία ειρήνης³⁹⁶. Το τελευταίο εμπόδιο για την οριστικοποίηση των όρων της Προκαταρκτικής Ειρήνης, αφορούσε τον τρόπο με τον οποίο θα γινόταν η εκκένωση της Θεσσαλίας, διότι πάλι δεν υπήρχε ομοφωνία μεταξύ των Μεγάλων Δυνάμεων. Ωστόσο, μετά από διπλωματικές ζυμώσεις εντός του ευρωπαϊκού κονσέρτου, το ζήτημα λύθηκε και οι όροι της Προκαταρκτικής Συμφωνίας κοινοποιήθηκαν στην Οθωμανική Αρχή³⁹⁷.

Η Πύλη υπέγραψε την Προκαταρκτική Συμφωνία στις 6 Σεπτεμβρίου και το κείμενο στάλθηκε στην Αθήνα την 15^η του ιδίου μηνός³⁹⁸. Ο Πρωθυπουργός έφερε την Συμφωνία στην Ελληνική Βουλή ζητώντας παράλληλα ψήφο εμπιστοσύνης. Ο Δηλιγιάννης, όντας αρχηγός της πλειοψηφίας στο κοινοβούλιο, απεδέχθη την συμφωνία, αλλά καταψήφισε την Κυβέρνηση, προκαλώντας κυβερνητική κρίση³⁹⁹. Ο Βασιλέας όρισε ως Πρωθυπουργό τον Πρόεδρο της Βουλής, Αλέξανδρο Ζαΐμη, ο οποίος στις 23 Σεπτεμβρίου γνωστοποίησε την αποδοχή της Προκαταρκτικής Συμφωνίας από την Ελλάδα, ενώ στις 22 Νοεμβρίου κυρώθηκε η οριστική Συνθήκη Ειρήνης στην Κωνσταντινούπολη⁴⁰⁰. Ο «Ατυχής» Ελληνο-Τουρκικός Πόλεμος είχε επίσημα λήξει.

---

³⁹⁵ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 275

³⁹⁶ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 544-545

³⁹⁷ Κυριάκος, Α., ο.π., σελ. 547-548

³⁹⁸ Ασπρέας, Γ., ο.π., τ.Β', σελ. 275-276

³⁹⁹ Στο ίδιο, σελ. 277

⁴⁰⁰ Στο ίδιο, σελ. 278

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο **ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ**

Το πρώτο συμπέρασμα που δύναται να εξαχθεί είναι ότι ο ξένος παράγοντας ήταν συνολικά αντίθετος προς την προοπτική της απρογραμμάτιστης διατάραξης του status quo στην περιοχή της Ανατολικής Μεσογείου. Από την μία πλευρά, οι εξωτερικοί δρώντες ήθελαν να περιορίσουν οποιαδήποτε τοπική ενέργεια κατά της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, υπό τον φόβο της πρόκλησης γενικότερης αναταραχής στην Βαλκανική. Η ανάφλεξη αυτής της περιοχής ήταν ικανή συνθήκη για να εμπλέξει άμεσα τις Μεγάλες Δυνάμεις στην σύγκρουση, προκειμένου να προστατέψουν τα ευρύτερα συμφέροντα τους και να διαφυλάξουν την εδραιωμένη ισορροπία ισχύος. Στο ίδιο μήκος κύματος κινούνταν και οι εσωτερικοί δρώντες, δεδομένου ότι η Μακεδονία είχε αναδειχθεί ως μήλον της έριδος ανάμεσα στα Βαλκανικά κράτη. Οποιαδήποτε μεταβολή στην ισορροπία της ισχύος συνιστούσε έμμεση απειλή για την μελλοντική επιδίωξη της διαφιλονικούμενης αυτής περιοχής, ενώ η ενέργεια κατά αυτής συνιστούσε άμεση απειλή των εθνικών τους συμφερόντων.

Από την άλλη πλευρά, το Ελλαδικό κράτος επεδίωκε συστηματικά την μεταβολή της καθεστηκυίας τάξης, υποκινούμενο από την Μεγάλη Ιδέα. Τα άμεσα συμφέροντα του κράτους εντοπίζονταν στην περιοχή της Μακεδονίας, της Κρήτης και της Ηπείρου. Η πραγμάτωση αυτών έθιγε άμεσα τα συμφέροντα των εσωτερικών και εξωτερικών δρώντων, για τους λόγους που αναλύονται παραπάνω. Ωστόσο, η επίτευξη των ευρύτερων επιδιώξεων του Ελληνισμού, όπως αυτές θεμελιώνονταν στην Μεγάλη Ιδέα, ανέτρεπε καθοριστικά την ευρωπαϊκή ισορροπία δυνάμεων, διότι από την πραγμάτωση τους προέκυπτε ένα ισχυρό ελληνικό κράτος, με μεγάλο πολιτισμικό εκτόπισμα, ικανό να απειλήσει τον στρατηγικό σχεδιασμό τους.

Το δεύτερο συμπέρασμα της εργασίας είναι ότι υφίσταται μία προβληματική στην προσέγγιση των ελληνικών συμφερόντων από το ελλαδικό κράτος. Αρχικά, υφίσταται μία αλληλεπιδραστική σχέση ανάμεσα στην αδυναμία κατάρτισης ρεαλιστικής στοχοθεσίας από το κράτος και στην ελλιπή οργάνωση των μέσων του. Η πολιτική ηγεσία κατάφερε συν τω χρόνω να ορίσει τις άμεσες εθνικές επιδιώξεις, απεμπολώντας τον ρομαντισμό του πρώιμου Μεγαλοϊδεατισμού. Ωστόσο, η αδυναμία της να τις πρωτεραιοποιήσει εφαρμόζοντας μία ρεαλιστική στρατηγική προσέγγιση, οδηγούσε στην ατελή οργάνωση των συντελεστών της ισχύος, ένεκα των

περιορισμένων κρατικών πόρων. Ακολούθως, η ελλιπής οργάνωση των διατιθέμενων μέσων καθιστούσε ανίκανο το κράτος να επιδιώξει επιτυχημένα ευκαιριακούς στόχους στο εξαιρετικά δυναμικό Ανατολικό Ζήτημα. Συνεπώς, οι αφορμές για δράση που λαμβάνονταν από το τελευταίο νοούνταν άκριτα ως ευκαιρίες για την επιδίωξη των εθνικών συμφερόντων, ελλείπει στρατηγικής. Ο υποβόσκων ενθουσιασμός ταχέως λάμβανε σημαντικές διαστάσεις και το έθνος υπεισέρχονταν σε αυταπάτες μεγαλείου απαιτώντας την κλιμάκωση των ενεργειών για την ανάληψη πολεμικής δράσης. Όσο συνέβαινε, όμως, η προς πόλεμον προπαρασκευή καταδεικνύονταν η ελλιπής προετοιμασία σε οικονομικό, στρατιωτικό και διπλωματικό επίπεδο, εξωθώντας την πολιτική σε αδιέξοδη δράση με αποτέλεσμα την διάψευση των υψηλών προσδοκιών και την απογοήτευση του έθνους.

Το τρίτο συμπέρασμα είναι ότι στην παραπάνω προβληματική υπεισέρχονταν έντονα ο ξένος παράγοντας. Η παρεμβατικότητα του απέτρεπε για τους λόγους που προαναφέρθηκαν την απευθείας ελληνοτουρκική σύγκρουση, εκτροχιάζοντας τον ήδη αδύναμο σχεδιασμό της ελληνικής πολιτικοστρατιωτικής ηγεσίας. Η ειδοποιός διαφορά στην εξεταζόμενη σύγκρουση ήταν ότι ο ξένος παράγοντας δεν μεταχειρίστηκε δραστικά μέσα για την αποφυγή της σύγκρουσης, αλλά περιορίστηκε στην αφαίρεση της αφορμής που γέννησε την συγκρουσιακή διάθεση. Επιπλέον, η Γερμανία προέτρεπε παρασκηνιακά την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην ανάληψη δράσης, ωθώντας ακόμα περισσότερο την διαμάχη στην ένοπλη σύρραξη.

Το επόμενο συμπέρασμα είναι ότι ο Ατυχής πόλεμος ήταν απότοκος της εν λόγω προβληματικής. Η αφορμή γεννήθηκε στο Κρητικό Ζήτημα, το οποίο βρισκόταν σε σημείο μη επιστροφής, λόγω των αλληπάλληλων εξεγέρσεων και αδικιών που υφίσταντο οι Χριστιανοί Κρήτες. Παράλληλα, η δράση της Εθνικής Εταιρείας υπέθαλψε τον εθνικό ενθουσιασμό καθιστώντας τον άκραιο και άλογο. Παρά το γεγονός ότι ξεκίνησε ως αποκλειστικά στρατιωτική οργάνωση, μετεξέλιξε την δομή της αποτελώντας ένα ισχυρότατο παράκεντρο εξουσίας με το δίκτυο της να επηρεάζει το σύνολο του Τύπου και μεγάλο μέρος της πολιτικοκοινωνικής ελίτ. Κατ' αυτόν τον τρόπο, το σκηνικό για την κλιμάκωση των ενεργειών είχε στηθεί και προέκυψε τον Ιανουάριο το 1897, ενώ απόφαση του Πρωθυπουργού να αποστείλει ναυτικές δυνάμεις στην Κρήτη και εν συνεχεία το Εκστρατευτικό Σώμα του Βάσσου ήταν η έμπρακτη εκδήλωση της.

Ωστόσο, η σταδιακή αποστολή δυνάμεων προς την νήσο στέρησε της δράσεως το στοιχείο του αιφνιδιασμού, δίνοντας χρόνο στον ξένο παράγοντα να

αντιδράσει, με αποτέλεσμα να χαθεί η ευκαιρία της δημιουργία ενός ισχυρού τετελεσμένου στην Κρήτη. Η πορεία του Εκστρατευτικού Σώματος Κρήτης προς τα Χανιά συνέπεσε χρονικά με την εφαρμογή της απόφασης της διεθνούς κατοχής στα μεγαλύτερα κέντρα της νήσου, με αποτέλεσμα να υποβαθμιστεί ο ρόλος του.

Το πέμπτο συμπέρασμα είναι ότι η εμμονή της Ελλάδας στην επιδίωξη της ένωσης της Κρήτης στον εθνικό κορμό και στην παραμονή του ελληνικού σώματος επιτόπου, αρνούμενη να συμμορφωθεί προς τα κελεύσματα του ξένου παράγοντα, προκάλεσε την δυναμική επέμβασή του, δια της επιβολής του ναυτικού αποκλεισμού της νήσου. Η παραπάνω κίνηση διασφάλιζε άμεσα την επιδίωξη των Μεγάλων Δυνάμεων για την διατήρηση της εδαφικής ακεραιότητας στην περιοχή, αλλά δεν ήταν ικανή να ανακόψει την συγκρουσιακή διάθεση των εμπλεκόμενων πλευρών, με αποτέλεσμα η ένταση να μεταφερθεί στην ελληνοτουρκική μεθόριο.

Το έκτο συμπέρασμα είναι ότι ο πόλεμος χωρίζεται σε δύο φάσεις. Η πρώτη φάση του πολέμου, είναι η αμιγώς στρατιωτική, κατά την οποία η μία πλευρά επιχειρεί να κάμψει την θέληση του αντιπάλου. Η φυγή από την Λάρισα σηματοδοτεί την έναρξη της δεύτερης φάσης, όπου οι πολιτικές εξελίξεις επηρεάζουν άμεσα τις στρατιωτικές επιλογές. Η ελληνική κυβέρνηση έχοντας απολέσει τον ενθουσιασμό στον σκοπό, προσπάθησε σε τρεις διαδοχικές περιστάσεις να πετύχει την εμπλοκή του ξένου παράγοντα, προκειμένου να συνάψει ανακωχή με την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Η πρώτη προσπάθεια έγινε κατά την σύμπτυξη στα Φάρσαλα, όταν ο Δηλιγιάννης ζήτησε δια του Υπουργού των Εξωτερικών την επέμβαση των Μεγάλων Δυνάμεων για την κατάπαυση των εχθροπραξιών, αλλά η διστακτικότητα του να αποδεχθεί τους όρους που του έθεσαν οδήγησε στην αποτυχία. Η δεύτερη προσπάθεια έγινε κατά την σύμπτυξη στην Δομοκό, όταν ο Ράλλης ζήτησε και έλαβε την κηδεμονία των Μεγάλων Δυνάμεων για την σύναψη της ανακωχής, αφού πρώτα απέσυρε το εκστρατευτικό σώμα από την Κρήτη και αποδέχτηκε την λύση της αυτονομίας στην νήσο. Η τρίτη προσπάθεια έγινε προ της μάχης της Δομοκού, όταν ο Βασιλιάς απευθύνθηκε απευθείας στον Τσάρο, με αποτέλεσμα την επέμβαση του τελευταίου υπέρ της Ελλάδας, για την επιβολή ανακωχής. Η επιλογή της εκάστοτε τοποθεσίας όπου συμπύχθηκε ο ελληνικός στρατός, αποσκοπούσε στην ελάχιστη δυνατή απώλεια εθνικού εδάφους, περιορίζοντας το διπλωματικό κόστος, υπό το πρίσμα της επικείμενης ανακωχής, λειτουργώντας πολλές φορές εις βάρος του τακτικού πλεονεκτήματος.

Το έβδομο συμπέρασμα είναι ότι υπό το βάρος της αποτυχίας, η Ελλάδα απεμπόλησε αυτοβούλως την ανεξαρτησία της εξωτερικής της πολιτικής και περιήλθε υπό την κηδεμονία του ξένου παράγοντα, παραχωρώντας το δικαίωμα της διαπραγμάτευσης στους πρεσβευτές των Μεγάλων Δυνάμεων. Αυτή η παραχώρηση είχε δύο αποτελέσματα: πρώτον ακύρωσε την προσπάθεια της Τουρκίας για απευθείας διαπραγμάτευση μεταξύ των αντιμαχόμενων πλευρών και δεύτερον δόθηκε η ευχέρεια στις Μεγάλες Δυνάμεις να επιβάλλουν τα συμφέροντα τους, παραγνωρίζοντας το δίκαιο του νικητή και υπερβαίνοντας την δικαιοδοσία που είχε δοθεί από την Ελλάδα. Πιο συγκεκριμένα, η συνθήκη ειρήνης προέβλεπε την εκκένωση της Θεσσαλίας από τον νικηφόρο τουρκικό στρατό, προκειμένου να διατηρηθεί η ζητούμενη καθεστηκυία τάξη, παρά τις αξιώσεις που έγειρε η Πύλη. Παράλληλα, η Ελλάδα υποχρεώθηκε, συν τοις άλλοις, να περιέλθει σε έναν Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, ο οποίος διασφάλιζε τα οικονομικά συμφέροντα των ξένων δανειστών.

Το όγδοο συμπέρασμα είναι ότι οι ελληνικές χερσαίες δυνάμεις ήταν σαφώς υποδεέστερες των τουρκικών, τόσο σε οργάνωση όσο και σε διατιθέμενα μέσα. Η κινητοποίηση των τουρκικών εφεδρειών ήταν αρκετά πιο αποτελεσματική από την ελληνική, στην οποία ανέκυψαν σημαντικά προβλήματα, λόγω κακού σχεδιασμού και ανεπάρκειας αποθέματος υλικών. Το μόνο μελανό σημείο στην τουρκική πλευρά ήταν η έλλειψη διαθεσιμότητας των υπερσύγχρονων τυφεκίων τύπου Mauser, που παρότι είχε πραγματοποιηθεί η προμήθεια παρέμεναν σε αποθήκευση, με αποτέλεσμα ο ατομικός οπλισμός να είναι εφάμιλλος του ελληνικού. Επιπλέον, οι Τούρκοι απολάμβαναν σημαντικό αριθμητικό πλεονέκτημα σε έμψυχο δυναμικό και κατείχαν πιο σύγχρονα πυροβόλα, με μεγαλύτερο βεληνεκές, αυξάνοντας σημαντικά την ισχύ πυρός τους. Όσον αφορά στις ναυτικές δυνάμεις, η Ελλάδα απολάμβανε συντριπτική υπεροχή. Παρότι, παρέτασσε λιγότερες και μικρότερες σε εκτόπισμα ναυτικές μονάδες από αυτές της Τουρκίας, η πραγματικότητα απέδειξε ότι ο τουρκικός στόλος δεν ήταν αξιόπλοος, αδυνατώντας να διαβεί το Στενό των Δαρδανελίων.

Το ένατο συμπέρασμα αφορά στην συνολική αξιολόγηση των επιχειρήσεων στο Θέατρο της Θεσσαλίας, όπου η μελέτη του αγώνα αποδίδει τα κάτωθι αξιομνημόνευτα σημεία: Αρχικά, τα τουρκικά σχέδια επιχειρήσεων σε όλες τις μάχες της Θεσσαλίας στηρίζονταν στο αριθμητικό πλεονέκτημα, αλλά παράλληλα έκαναν κατάλληλη χρήση του εδάφους, προβλέποντας την υπερκέραση της εκάστοτε τοποθεσίας ή την εκμετάλλευση των τρωτών σημείων της αντίπαλης διατάξεως. Από

την άλλη πλευρά, οι ελληνικές δυνάμεις υιοθετούσαν την γραμμική διάταξη μάχης, ένεκα του αριθμητικού μειονεκτήματος, χωρίς όμως να λαμβάνεται υπόψη η τακτική σημασία των εδαφών. Η παραπάνω τακτική περιόριζε σημαντικά την συνολική αποτελεσματικότητα του αμυντικού αγώνα λόγω της μεγάλης διασποράς των δυνάμεων και της αδυναμίας εξασφάλισης εφεδρειών.

Το επόμενο σημείο, άξιο προσοχής είναι ότι η τουρκική πλευρά απέτυχε να δώσει ένα συντριπτικό πλήγμα στις ελληνικές δυνάμεις, πάρα τις ευκαιρίες που δημιουργήθηκαν. Η ανώτατη ηγεσία χαρακτηρίστηκε από διστακτικότητα και αδράνεια σε πολλές περιπτώσεις, παρέχοντας στον συμπτυσσόμενο ελληνικό στρατό τον απαραίτητο χρόνο για να διαφύγει του άμεσου κινδύνου, με μοναδική εξαίρεση τον διήμερο αγώνα εκμεταλλεύσεως που έλαβε χώρα μετά την σύμπτυξη της Δομοκού. Άλλο σημείο που αξίζει προσοχής, είναι ότι ο Διάδοχος Κωνσταντίνος υπέπιπε σε αποπήματα όσον αφορά τα πρόσωπα που επέλεγε και τις αρμοδιότητες που τους ανέθετε. Η ανάθεση του κρίσιμου ανατολικού τομέα της τοποθεσίας της Δομοκού, στον Μαστραπά και τον Μακρή, οι οποίοι είχαν ήδη αποδείξει κατά τις πρώτες ημέρες του αγώνα ότι δεν μπορούσαν να ανταποκριθούν στα καθήκοντα τους, στάθηκε μοιραία και ακατανόητη επιλογή, καθώς ο ίδιος ο Διάδοχος είχε αντιληφθεί τα παραπάνω, έχοντας προτείνει την άμεση αντικατάσταση τους από τις 15 Απριλίου.

Το επόμενο σημείο αφορά τα αποτελέσματα της απόστασης των απόψεων μεταξύ των μελών της ανώτατης στρατιωτικής ηγεσίας, ειδικά κατά την πρώτη φάση του πολέμου. Οι άμεσα υφιστάμενοι του Διαδόχου, ευθέως αμφισβητούσαν τις Διαταγές του, αναφέροντας πολλάκις αδυναμία εκτελέσεως, η οποία πολλές φορές πήγαζε από απροθυμία ή αμφιβολία προς τον επιδιωκόμενο σκοπό. Η παραπάνω κατάσταση συντέλεσε σημαντικά στην δημιουργία σύγχυσης, άσκοπης καταπόνησης των τμημάτων και αμφιβολίας για την ικανότητα των διοικούντων από τους διοικουμένους. Ωστόσο, αξίζει να τονιστεί η στάση των υφισταμένων του ορισμένες φορές ήταν δικαιολογημένη, διότι η απειρία του Κωνσταντίνου και ο παρορμητισμός της ηλικίας του, τον οδηγούσε συχνά σε εσφαλμένη αντίληψη της πραγματικότητας, όσον αφορά τις δυνατότητες των υπ' αυτού τμημάτων και των ορίων ψυχικής και σωματικής εξάντλησης των ανδρών. Τρία απτά παραδείγματα που τεκμηριώνουν το παραπάνω είναι οι διαταγές του για αντεπίθεση προς Δαμάσι με την 2^α Ταξιαρχία, η διπλή αντεπίθεση προς Δαμάσι και Μάτι και η ενίσχυση των προφυλακών με την 1^η Ταξιαρχία κατά την μάχη των Φαρσάλων.

Το τελευταίο σημείο αφορά την έμπρακτη δυσπιστία της Κυβέρνησης στις ικανότητες του Διαδόχου. Η επιμονή για την αντικατάσταση του Επιτελάρχη μετά την φυγή από την Λάρισα και στην συνέχεια η απόλυση ολόκληρου του Επιτελείου μετά την φυγή από τα Φάρσαλα αποδεικνύει ότι η πολιτική ηγεσία είχε απολέσει την εμπιστοσύνη στο πρόσωπο του Κωνσταντίνου και του περιβάλλοντος που τον πλαισίωνε. Αυτή η στάση της κυβέρνησης, σε συνδυασμό με την υπόθαλψη του εγωισμού του Σμολένσκη, συντέλεσε στην ρήξη μεταξύ των δύο ανδρών και την διάρρηξη της εν γένει πειθαρχικότητας στην Στρατιά Θεσσαλίας, ενώ αναδεικνύει μία πρόωμη προσπάθεια καταλογισμού ευθυνών για την αποτυχία των ελληνικών όπλων.

Το δέκατο συμπέρασμα αφορά στην συνολική αξιολόγηση των επιχειρήσεων στο Θέατρο της Ηπείρου. Από την μελέτη του αγώνα εξάγεται το συμπέρασμα ότι την εξέλιξη του αγώνα επηρέασε καθοριστικά η προσωπικότητα του Ανώτατου Διοικητή της Στρατιάς Ηπείρου. Η πηγαία διστακτικότητα του Μάνου δεν επέτρεψε σε καμία από τις τρεις εισβολές δυτικά του Αράχθου να έχει ουσιαστικά και μόνιμα αποτελέσματα. Η πρώτη προσπάθεια είχε υψηλές πιθανότητες επιτυχίας, διότι τα τουρκικά στρατεύματα τράπηκαν σε άτακτη φυγή μέχρι τα Ιωάννινα αφήνοντας δεκάδες χιλιόμετρα ελεύθερα για τα ελληνικά όπλα. Ωστόσο, η προώθηση της Στρατιάς χαρακτηρίστηκε από βραδύτητα και φόβο ανάληψης ρίσκου, με αποτέλεσμα να παραχωρηθεί χρόνος στις τουρκικές δυνάμεις ώστε να ανασυνταχτούν και να εκμεταλλευτούν τα τρωτά σημεία που εμφάνιζε η διάταξη των Ελλήνων. Οι υπόλοιπες ελληνικές εισβολές ακολούθησαν το ίδιο μοτίβο δράσης, οδηγώντας στην αποτυχία τους.

	Φονευθέντες	Τραυματίες	Αιχμάλωτοι
Ελλάδα	672	2.383	252
Τουρκία	1.111	3.238	15

Το ενδέκατο συμπέρασμα αυτής της εργασίας είναι ότι ο χαμηλός αριθμός απωλειών κατά τις ημέρες αγώνα του πολέμου, με μικρή εξαίρεση την μάχη της Δομοκού, καταδεικνύει την απροθυμία και την ανικανότητα των δύο πλευρών να εμπλακούν στενά και αποφασιστικά με τον αντίπαλο. Στην διάρκεια του πολέμου δεν παρατηρήθηκαν μάχες εκ του συστάδην, τολμηρές επιθετικές ενέργειες ή αιματηρές πράξεις αυτοθυσίας, αλλά στην συντριπτική πλειοψηφία οι αμυνόμενοι τρέπονταν σε φυγή όταν ξέμεναν από πυρομαχικά ή ψυχικές δυνάμεις, ενώ οι επιτιθέμενοι ήταν

διστακτικοί ως προς την εκμετάλλευση των επιτυχιών που σημείωναν. Αυτός ήταν ο λόγος για τον οποίο εμφανίστηκαν εξαιρετικά λίγες πράξεις ηρωισμού, για τις οποίες τα ελληνικά όπλα συχνά επαίρονται, αλλά και την αδυναμία επίτευξης ενός συντριπτικού πλήγματος του εν τη Θεσσαλία τουρκικού στρατού κατά του ελληνικού.

Το δωδέκατο συμπέρασμα αυτής της εργασίας είναι ότι από άποψη επιμελητείας και οι δύο αντιμαχόμενες πλευρές ήταν εξίσου αναποτελεσματικές, τόσο σε Ήπειρο όσο και Θεσσαλία. Ωστόσο, οφείλεται να τονιστεί ότι παρότι οι Ελληνικές Δυνάμεις θα έπρεπε να έχουν το πλεονέκτημα, λόγω της διεξαγωγής των επιχειρήσεων σε φίλιο έδαφος, η ελλιπής προετοιμασία στέρησε σε αυτές το προαναφερθέν και κατέστησε τον ανεφοδιασμό των μαχόμενων τμημάτων λίαν δυσχερή. Αξίζει να τονιστεί, ότι η προώθηση των εφοδίων πέραν της βάσεως επιχειρήσεων κατέστη σχεδόν ανέφικτη, με απτό παράδειγμα τις ελλείψεις που παρουσίαζε ο εισβάλων στρατός Ηπείρου, όταν είχε προχωρήσει μόλις 15 χλμ από την Άρτα, ενώ αντίστοιχες περιπτώσεις παρατηρήθηκαν σε μεμακρυσμένα από το κέντρο ανεφοδιασμού, ελληνικά εδάφη, όπως στο Βοτανοχώρι και το Δερέλι.

Το τελευταίο συμπέρασμα της παρούσας εργασίας είναι ότι η έλλειψη στρατιωτικού επιτελείου και πολεμικού συμβουλίου που να πλαισιώνει τον Υπουργό των Ναυτικών, επέδρασε καταλυτικά στην αδράνεια του Στόλου, εξανεμίζοντας το συντριπτικό πλεονέκτημα που κατείχε, ένεκα της καταστάσεως του αντιπάλου. Επιπλέον, η ασέβεια και ανυπακοή του Μοίραρχου της ανατολικής ναυτικής δύναμης απέναντι στο πρόσωπο του Υπουργού των Ναυτικών, καταδίκασε την δράση της εν λόγω δύναμης σε ήσσοнос σημασίας αποστολές, κατά την διάρκεια της κρίσιμης πρώτης φάσης του πολέμου, όταν ο Στόλος θα μπορούσε να αποδώσει τα μέγιστα. Αξίζει να τονιστεί, ότι η μόνη τολμηρή και φιλόδοξη προσπάθεια που αναλήφθηκε πιθανόν να οδηγούσε στην καταστροφή του, διότι το σχέδιο προσβολής των τουρκικών ναυτικών δυνάμεων εντός των Δαρδανελίων με τα τορπιλικά σκάφη ακυρώθηκε λόγω καταιγίδας, αλλά αποδείχτηκε μετά την λήξη του πολέμου ότι οι τορπίλες που έφεραν αυτά τα σκάφη ήταν μη λειτουργικές.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κυβερνητικά Αρχεία:

Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής Περίοδος ΙΔ' – Σύνοδος Έκτακτη (Τ.1)

Εφημερίς Συζητήσεων της Βουλής Περίοδος ΙΕ' – Σύνοδος Γ' (Τ.1)

Πρακτικά της Βουλής – Εθνοσυνέλευση (Τ.1),

Πρακτικά της Βουλής Περίοδος ΙΔ' – Σύνοδος Έκτακτη (Τ.1)

Πρακτικά της Βουλής Βουλής Περίοδος ΙΕ' – Σύνοδος Γ' (Τ.1)

HC Deb 01 March 1848 vol 97 cc22

Βιβλιογραφικές Αναφορές:

Ασπρέας, Γ. (1924). *Πολιτική Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος, 1821-1921.Β'*. Αθήνα: Ι.Σιδέρης.

Βελεστίνλης, Ρ. (2005). *Τα Επαναστατικά: Επαναστατική Προκήρυξη – Τα Δίκαια του Ανθρώπου – Το Σύνταγμα – Ο Θούριος Ύμνος Επαναστατικός*, (Επιμ.: Δ. Καραμπερόπουλος). Αθήνα: Εκδόσεις Επιστημονικής Εταιρείας Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα.

Γενικό Επιτελείο Στρατού. (1993). *Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*. Αθήνα: Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού.

Γεώργιος Α', Βασιλέας των Ελλήνων. (2006). «*Φίλτατε...*» *Επιστολές από την Ελλάδα 1897-1913*. (Μετ. Α. Παπανικολάου– Κρίστενσεν). Αθήνα: Ερμής.

Γιαννακόπουλος, Γ.(2003). «*Η ευγενής μας τύφλωσις...*»: *Εξωτερική πολιτική και «Εθνικά Θέματα» από την ήττα του 1897 έως την μικρασιατική καταστροφή*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.

Γονζάγα, Μαυρικίου Πρίγκιπας. (1906). *Ο Ελληνοτουρκικός Πόλεμος του 1897 εν Θεσσαλία*. (Μετ. Ε. Ρίζου-Ραγκαβή). Αθήνα: Τύποις Υπουργείου Στρατιωτικών.

Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτικής.(2020). *Κείμενα Νεοελληνικής Λογοτεχνίας: Α' Γενικού Λυκείου*. Αθήνα: Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών και Εκδόσεων «Διοφάντος».

Καβάφης, Κ (2018), *Ποιήματα*, Αθήνα: Εκδόσεις Πατάκη

Καλλιατάκη Μερτικοπούλου, Κ. (1988), *Ελληνικός αλυτρωτισμός και οθωμανικές μεταρρυθμίσεις*, Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας

Κρεμμύδας, Β. (2010). *Η Μεγάλη Ιδέα: Μεταμορφώσεις ενός εθνικού ιδεολογήματος*. Αθήνα: Εκδόσεις Τυπωθήτω.

Κυριάκος, Α. (2019). *Ιστορία του Ελληνο-Τουρκικού πολέμου του 1897 γραφθείσα επί τη βάσει πολλών διπλωματικών και ιστορικών εγγράφων*. Αθήνα: Εκδόσεις Eurobooks (Ανατύπωση εκδόσεως 1912).

Κωτούλας, Ι. (2019). Η Μεγάλη Ιδέα ως εκσυγχρονιστική ιδεολογία. Στο Ι. Κωτούλας, *Αρχιτεκτονική και ιδεολογία: Νεοκλασική και νεογοτθική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα τον 19ο αιώνα* (σσ. 66-85). Αθήνα: Λειμών.

Μαλέσης, Δ. (2018). «.. ν'ανάψη η επανάστασις» *Μεγάλη Ιδέα & Στρατός τον 19^ο αιώνα*. Αθήνα: Εκδόσεις Ασίνη.

Μελά, Ν. (2018). *Παύλος Μελάς: Βιογραφία από Διηγήσεις, Αναμνήσεις, γράμματα δικά του και άλλων*. Αθήνα: Εκδόσεις Δωδώνη, Γ' Έκδοσις.

Οικονομόπουλος, Η. (1897). *Ιστορία του Ελληνοτουρκικού Πολέμου. Από της ενάρξεως της τελευταίας Κρητικής Επανάστασης έως το πέρας του πολέμου*. Αθήνα: Γ.Φέξης.

Πικρός, Ι. (1977). Προς τον Πόλεμο του 1897. Στο Συλλογικό Έργο.(1977). *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους. ΙΔ': Νεότερος Ελληνισμός από το 1881 έως το 1913* (σελ. 88-124). Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Σκοπετέα, Έ. (1988). *Το "Πρότυπο Βασίλειο" και η Μεγάλη Ιδέα*. Αθήνα: Εκδόσεις Πολύτυπο.

Σπυρόπουλος, Ν. (1933). *Ο ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897. Κριτική επί των κατά τον πόλεμον τούτον εξελιχθεισών επιχειρήσεων και συναγόμενα ωφέλιμα εξ αυτών πορίσματα*. Αθήνα: Τυπογραφικά και Εκδοτικά Καταστήματα Νικολάου Τιλπέρογλου.

Bartlett, C. J. (1996). *Peace, War and the European Powers 1814-1914*. London: Macmillan Press.

Bridge, F.R. & Bullen R., (2005). *The great powers and the European states system 1814-1914*. Great Britain: Pearson Education Limited.

Couturier, H. (1911). *Η Κρήτη : η θέσις αυτής εξ απόψεως του διεθνούς δικαίου*. (Τ. Βενέρη, Μεταφρ.) Ηράκλειο: Τυπογραφείο "Η Ίδη".

Dumas S.Vedel – Petersen K. (1923) *Losses of life caused by war part I—up to 1913*. England: Oxford University Press

Kallivretakis, L. (2006). A Century of Revolutions: The Cretan Question between European and Near Eastern Politics. In P. Kitromilides (Author), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship* (pp. 11-35). Edinburgh University Press.

War Department, (1899). Report of Major General Nelson A. Miles Volume 23; Commanding U.S. Army, of His Tour of Observation in Europe. Washington: Government Printing Office

Πολεμικοί Ανταποκριτές:

Bartlett, E.A. (1897). *The battlefields of Thessaly*. London: John Murray.

Bigham, C.C. (2011). *With the Turkish Army in Thessaly*. United States: BritishLibrary.

Davis, R. H. (1897). *With the greek soldiers*. Harper's Magazine, November 1897.

Kinnaird, R. (1997). *1897 - Με τους Έλληνες στη Θεσσαλία*. Λονδίνο 1897, (Μετ. Ι. Γρ. Κασσεσιάν). Αθήνα: ΚούριερΕκδοτική.

Pollock, W. (1897). *War and a wheel, the Graeco-Turkish war as seen from a bicycle, by Wilfred Pollock, special correspondent for the "Morning Post" with the Greek army in Thessaly*. London: Chatto.

Turot, H. (2010). *Η Κρητική επανάσταση και ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*. (Μετ. Λ. Αβαγιανού). Αθήνα: Φιλότυπον.

WooddNevinson, H. (1897). *Scenes in the Thirty Days War Between Greece Turkey*. Forgotten Books (June 8, 2017).

Αρθρογραφία

Λιβιεράτος, Ε. (2008). Ρήγας Βελεστινλής, Η Χάρτα της Ελλάδος, 1796-97, συνοδευτικό έντυπο της μόνιμης έκθεσης χαρτών "*Η Κοζάνη στον Κόσμο των Χαρτών*", Κοζάνη: Λασσάνειος Δημοτική Χαρτοθήκη.

Κουρκουμέλης, Ν. (2009). Έλληνες και ξένοι εθελοντές στον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. *Ηπειρωτικά χρονικά*, τομ. 43, σελ.179-209.

Bennett, J. (2018). The 'Aynali Martini': The ottoman army's first modern rifle. *Anatolica*, 44, 229-255.

Ekinci, M. U. (2005). The origins of the 1897 Ottoman-Greek War: A diplomatic history (*Doctoral dissertation, Bilkent University*).

Jefferson, M. (1960). Lord Salisbury and the Eastern Question, 1890-1898. *The Slavonic and East European Review*, 39 (92), 44–60.

Karakoc, E., & Mete, A. (2020, August). The Effects of the Firearms Purchasing on the Ottoman Financial Structure During the Military Modernization (1853-1908). *SELÇUK UNIVERSITY JOURNAL OF STUDIES IN TURCOLOGY* (49), σσ. 293-312.

Katsikas, S., & Krinaki, A. (2020). Reflections on an "Ignominious Defeat": Reappraising the Effects of the Greco- Ottoman War of 1897 on Greek Politics. *Journal of Modern Greek Studies*, 38(1), 109-130.

Marsh, P. (1972). Lord Salisbury and the Ottoman Massacres. *Journal of British Studies*, 11(2), 63-83. doi: 10.1086/385626.

McTiernan M. (2014) *Very Bad Place Indeed For a Soldier. The British involvement in the early stages of the European Intervention in Crete. 1897 – 1898*. London.

Medlicott, W. N. (1926). The Mediterranean Agreements of 1887. *The Slavonic Review*, 5(13), 66–88.

Papastratigakis, N. (2010). British Naval Strategy: The Russian Black Sea Fleet and the Turkish Straits, 1890–1904. *The International History Review*, 32(4), 643–659.

The Greco-Turkish War (1897) The first war to be filmed and faked.

Καθημερινή 7 Ημέρες, *Αφιέρωμα στον Πόλεμο του 1897*, 11/05/1997.

Sert, D. Ş., & Travlos, K. (2018). Making a Case over Greco-Turkish Rivalry: Major Power Linkages and Rivalry Strength. *Uluslararası İlişkiler / International Relations*, 15(59), 105–127.

Απομνημονεύματα:

Βρυζάκης, Π.(1904).*Πολεμικάί εικόνες. Μία σελίς του Ελληνοτουρκικού Πολέμου του 1897. Πρόσωπα και πράγματα.* Αθήναι.

Κούνδουρος, Μ. (1921). *Ημερολόγιον: «Ιστορικά και Διπλωματικά αποκαλύψεις».* Αθήναι: Τυπογραφείο Καλλέργη.

Πάγκαλος, Θ. (1950). *Τα Απομνημονεύματα μου: Τόμος Α' 1897 – 1913.* Αθήναι: Εκδόσεις Αετός.

Παρασκευόπουλος, Λ. (2020). *Αναμνήσεις 1896 – 1920: Τόμος Α'.* Αθήναι: Βιβλιοπωλείο Λαβύρινθος.

Εκθέσεις Πολεμικών Ενεργειών:

Υπουργείο Στρατιωτικών. *Έκθεσις επί της πολεμικής ενεργείας εν Ηπείρω κατά τον Ελληνοτουρκικό Πόλεμο του 1897. Συνταχθείσα υπό του διεξάγοντας τα στρατιωτικάς επιχειρήσεις, Αρχηγού του εν Ηπείρου Στρατού καθ'όλην την διάρκεια του πολέμου Θρασύβουλου Μάνου.* Εθνικό Τυπογραφείο, εν Αθήναι 1899

Υπουργείο Στρατιωτικών, *Έκθεσις της Α. Β. Υψηλότητος του Διαδόχου επί των πεπραγμένων του Στρατού Θεσσαλίας κατά την Εκστρατείαν του 1897,* Εθνικό Τυπογραφείο, εν Αθήναι

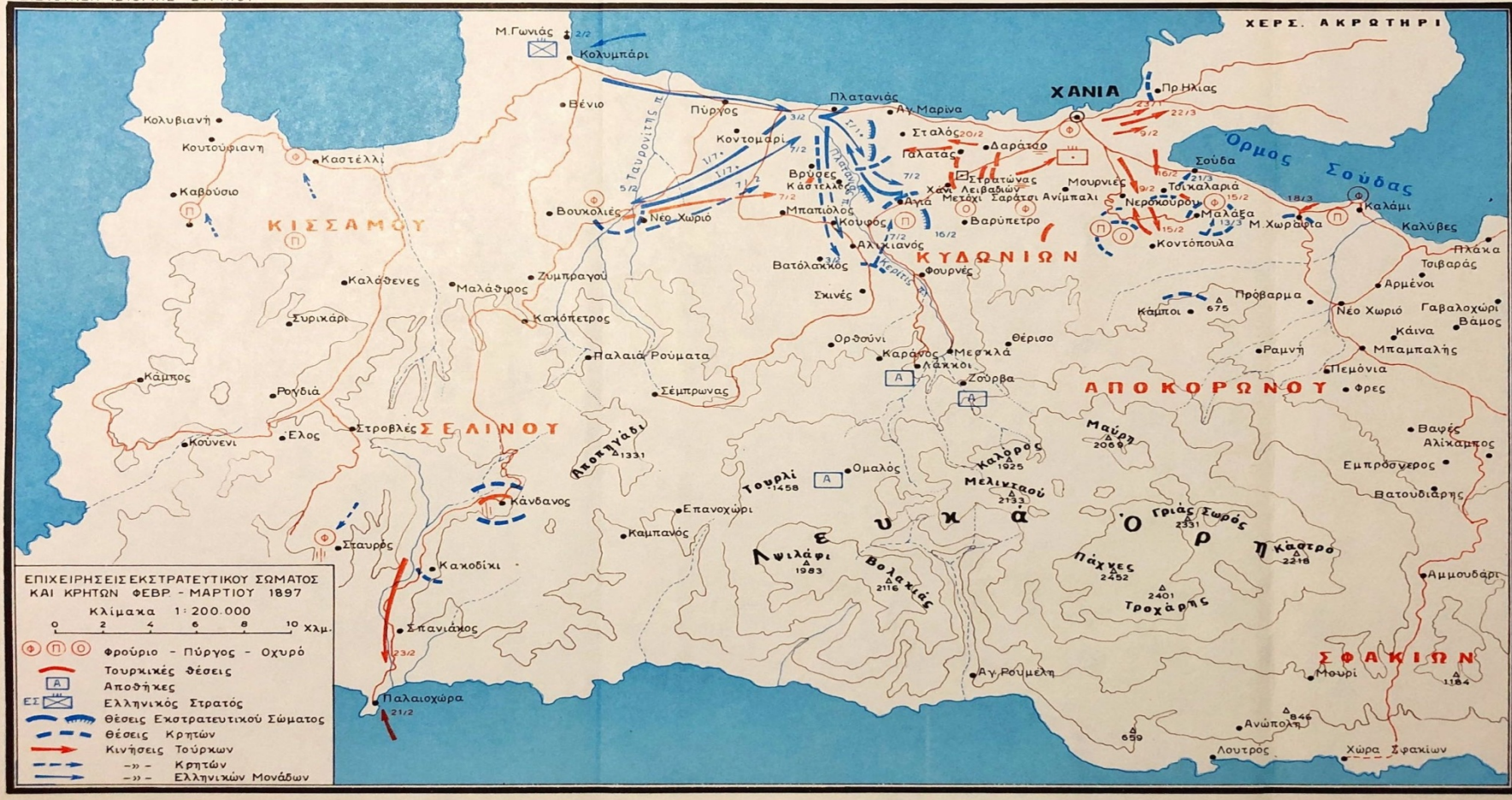
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ ΣΧΕΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΑ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΩΝ⁴⁰¹

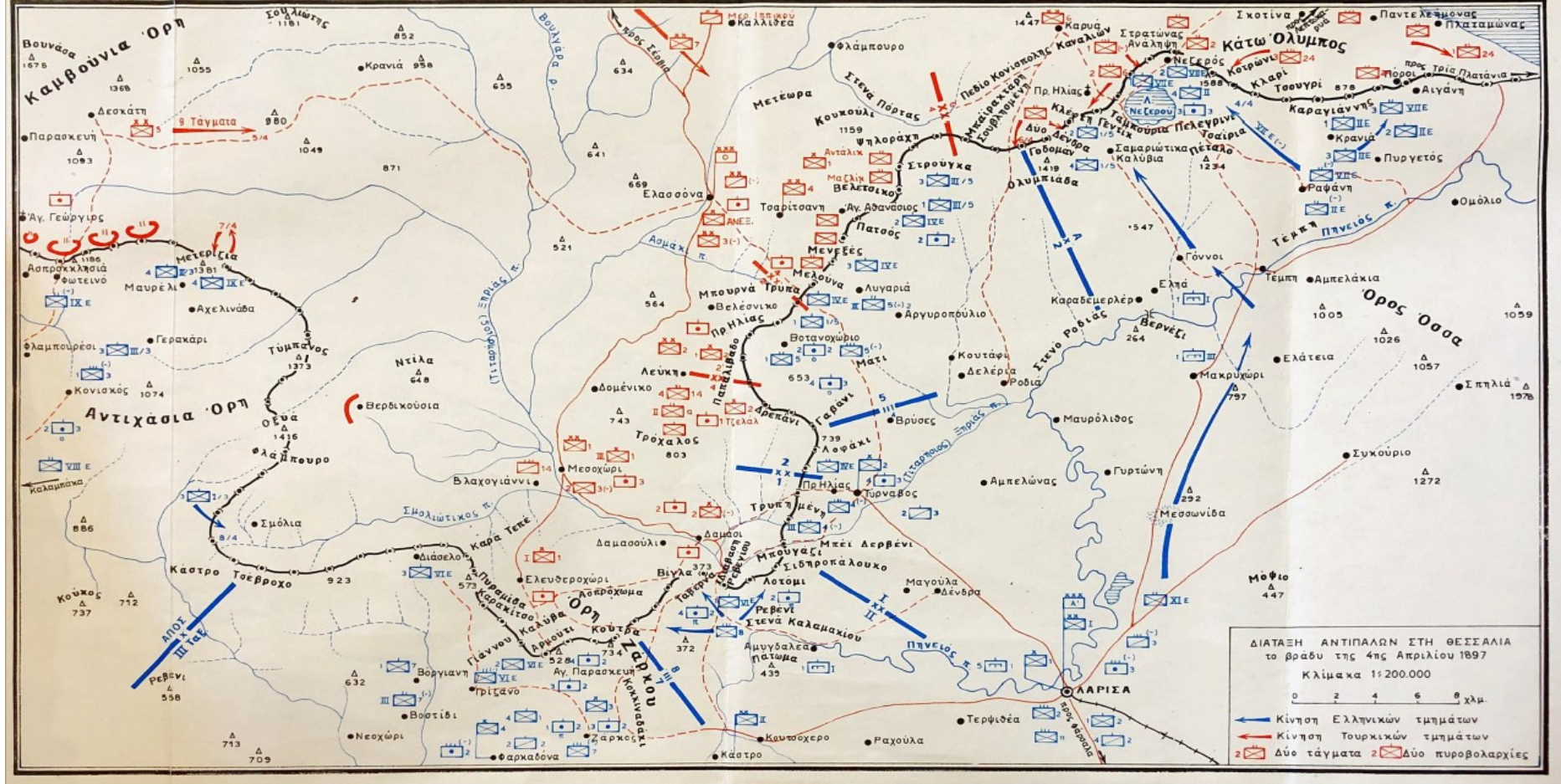
Σχεδιάγραμμα 1. Οι Στρατιωτικές Περιφέρειες των Αντιπάλων

⁴⁰¹ Όλα τα σχεδιαγράμματα που εμπεριέχονται στα Παραρτήματα αυτής της εργασίας αντλήθηκαν από το Γενικό Επιτελείο Στρατού. (1993). *Ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος του 1897*. Αθήνα: Εκδόσεις Διευθύνσεως Ιστορίας Στρατού.

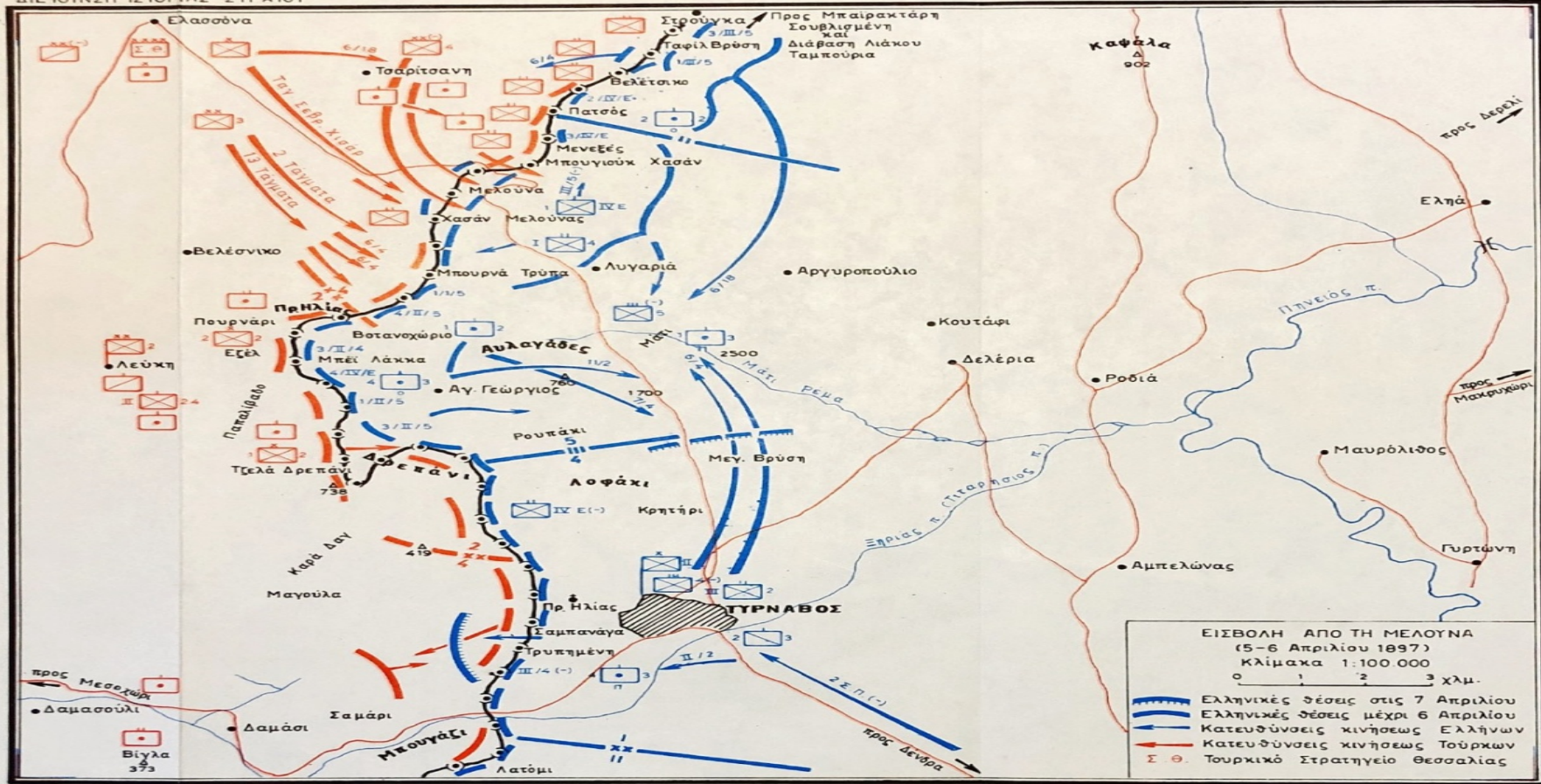

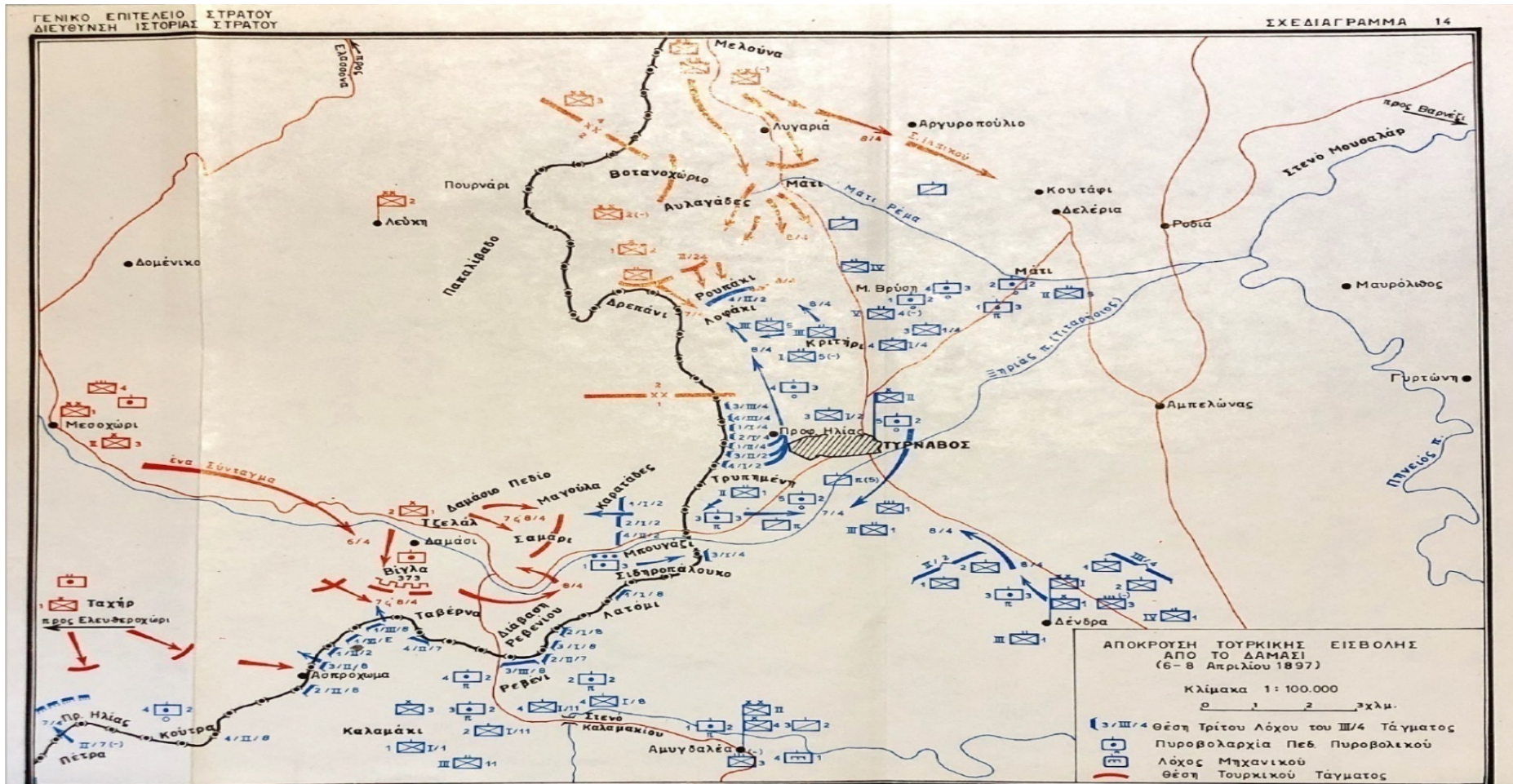
Σχεδιάγραμμα 2. Χάρτης της Δυτικής Κρήτης

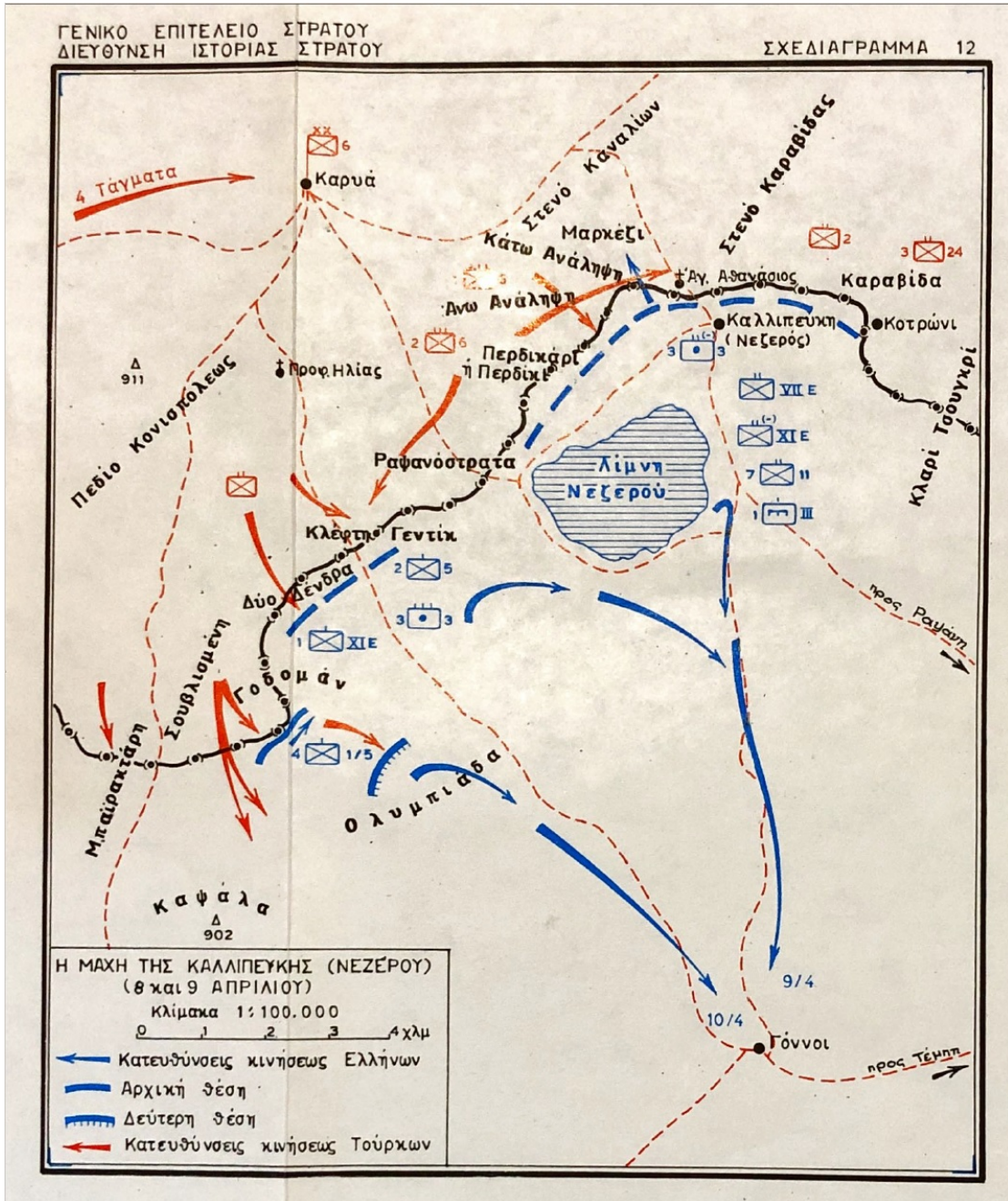
Σχεδιάγραμμα 3. Οι αντίπαλες δυνάμεις επί του Θεάτρου της Θεσσαλίας

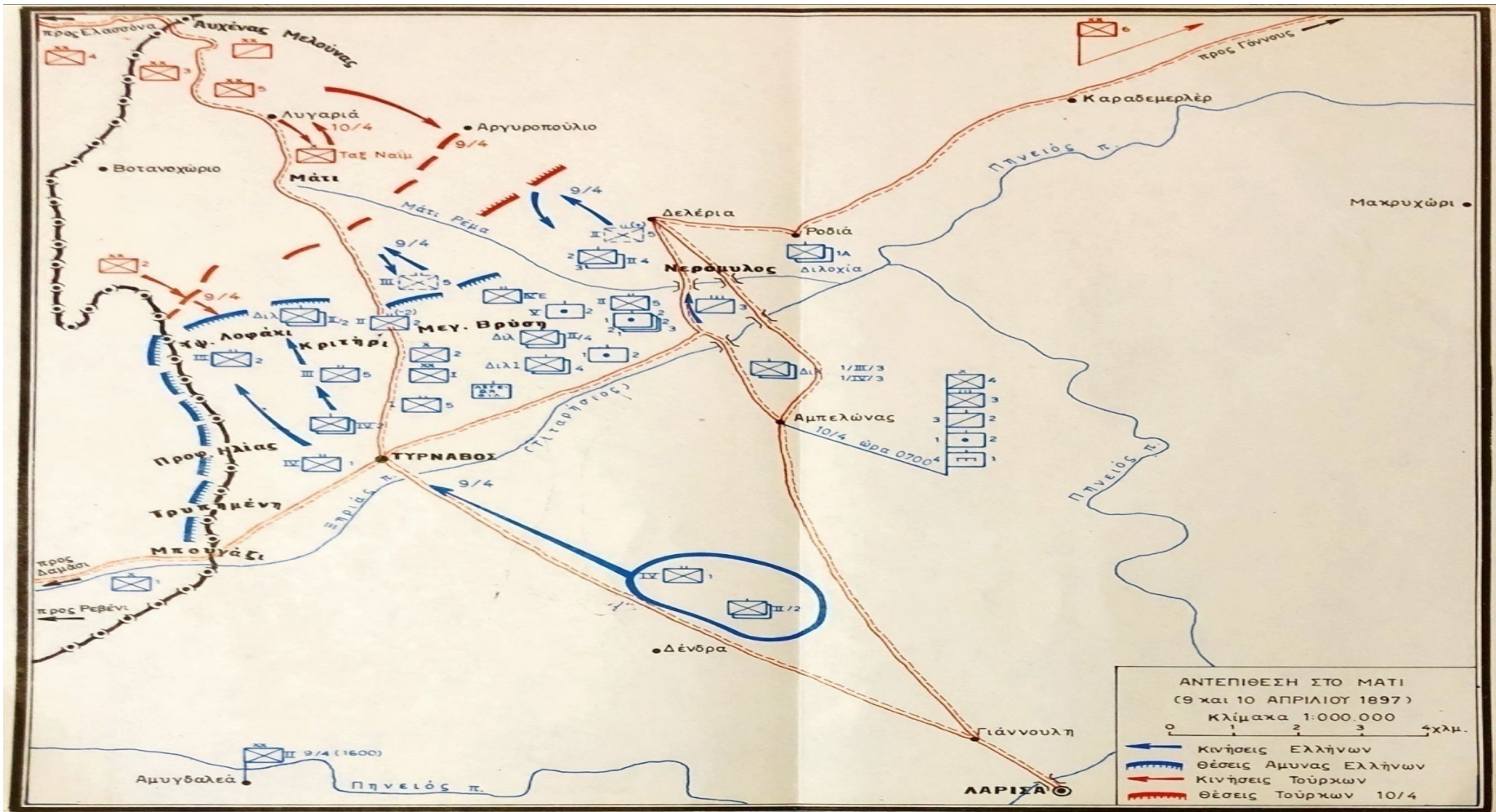
Σχεδιάγραμμα 4. Η Μάχη της Μελούνας

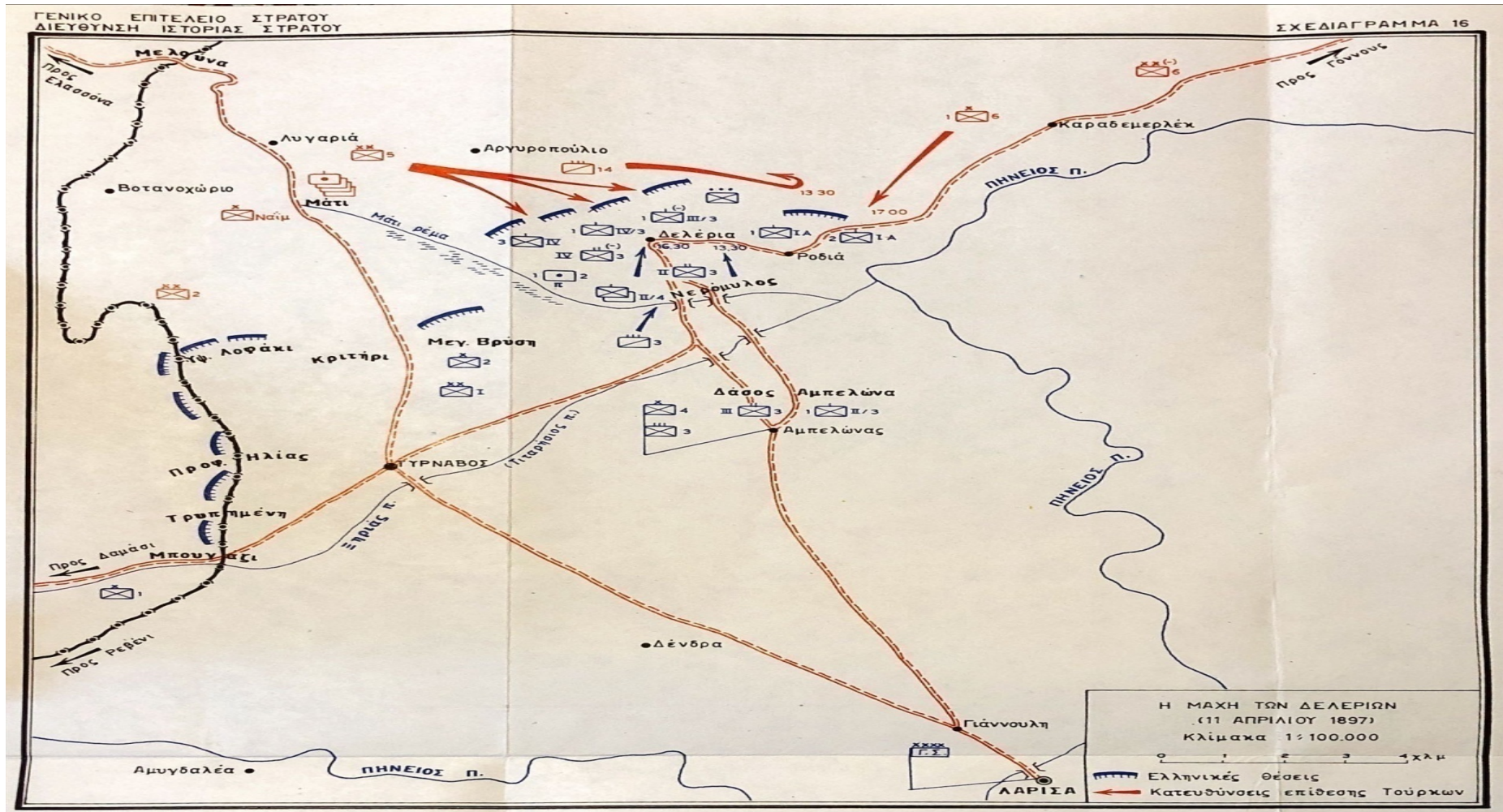
Σχεδιάγραμμα 5. Η Μάχη του Δαμασίου

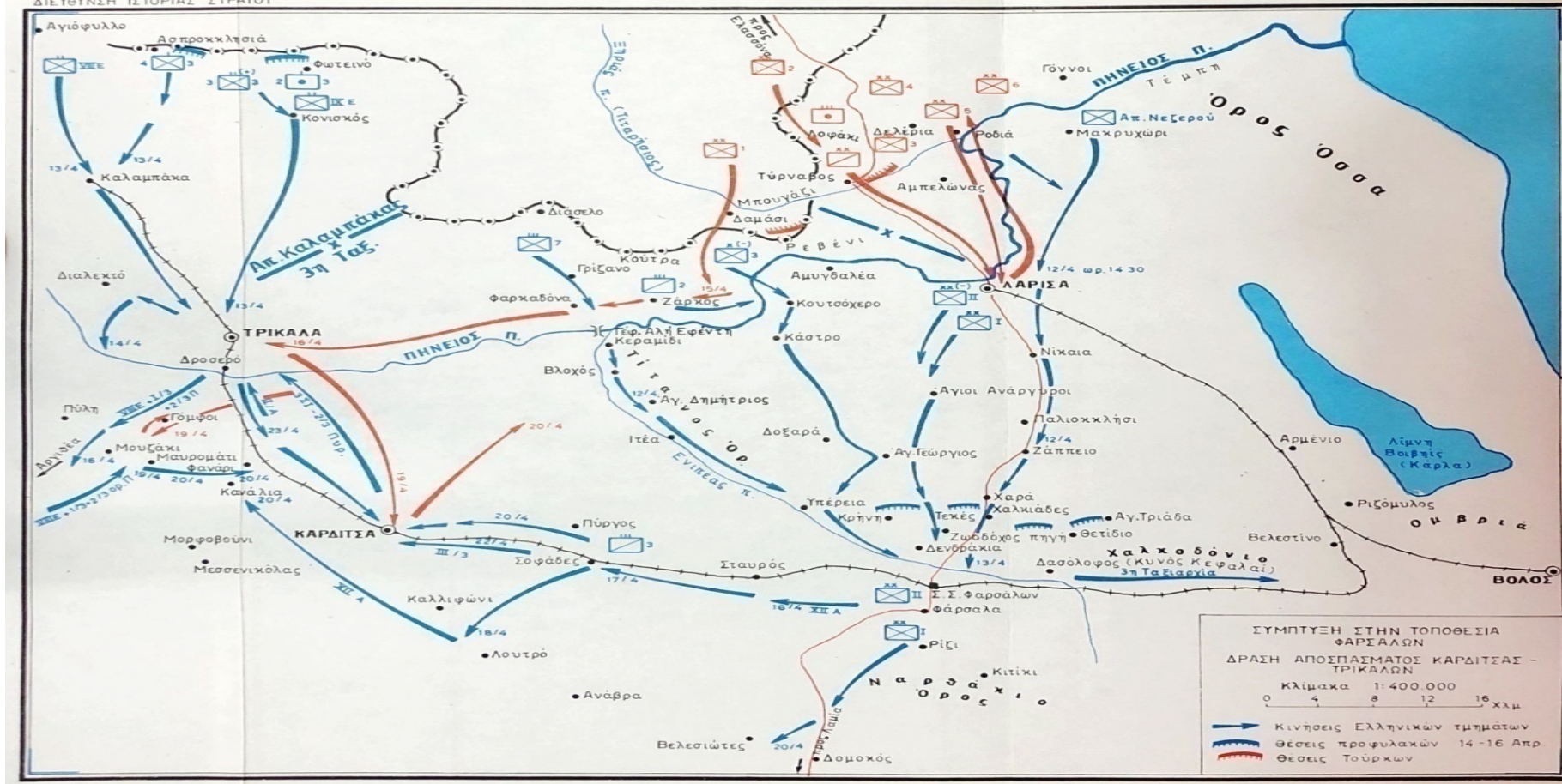
Σχεδιάγραμμα 6. Η Μάχη του Νεζερού

Σχεδιάγραμμα 7. Η Μάχη στο Μάτι

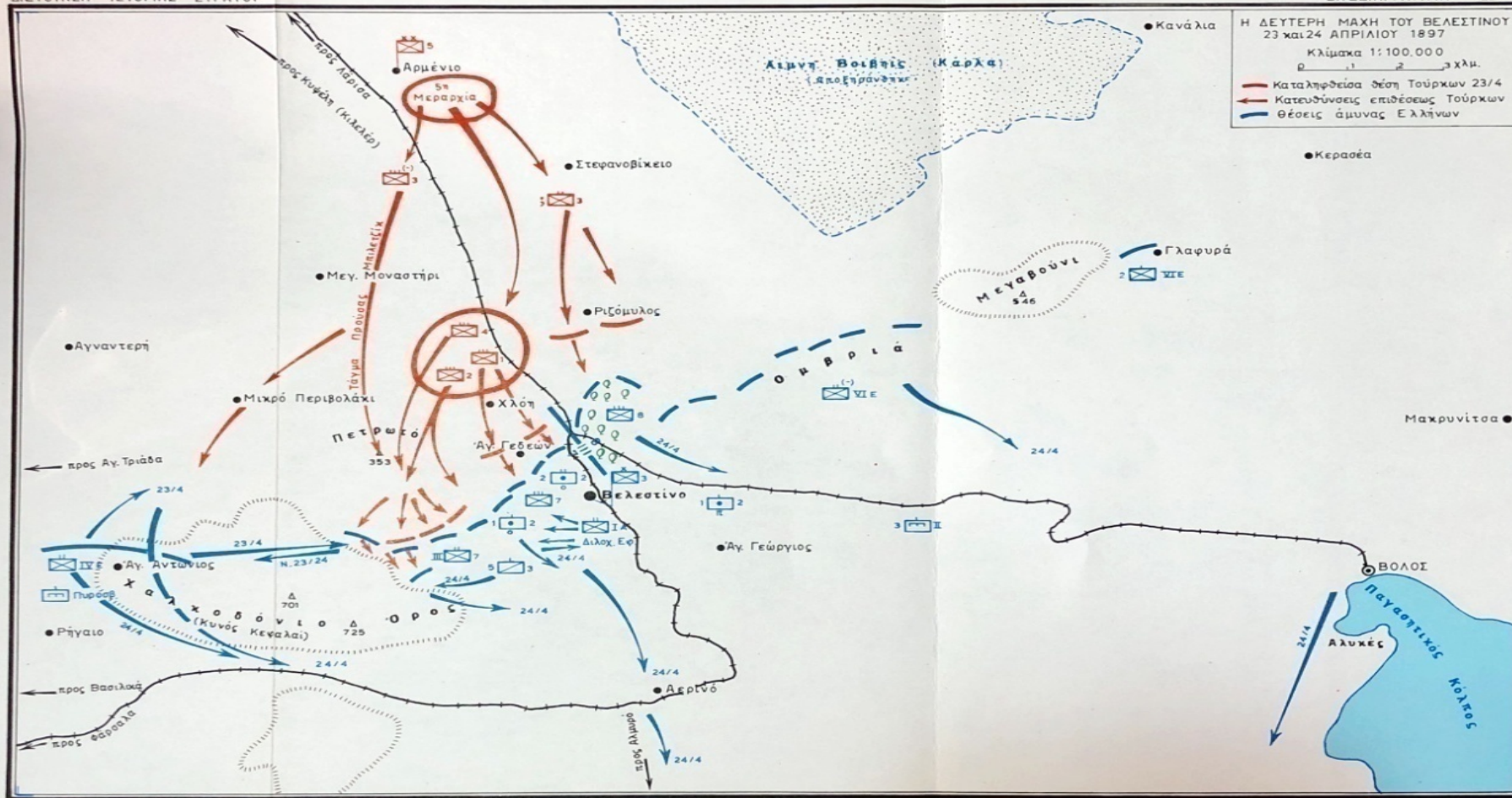

Σχεδιάγραμμα 8. Η Μάχη στα Δελέρια

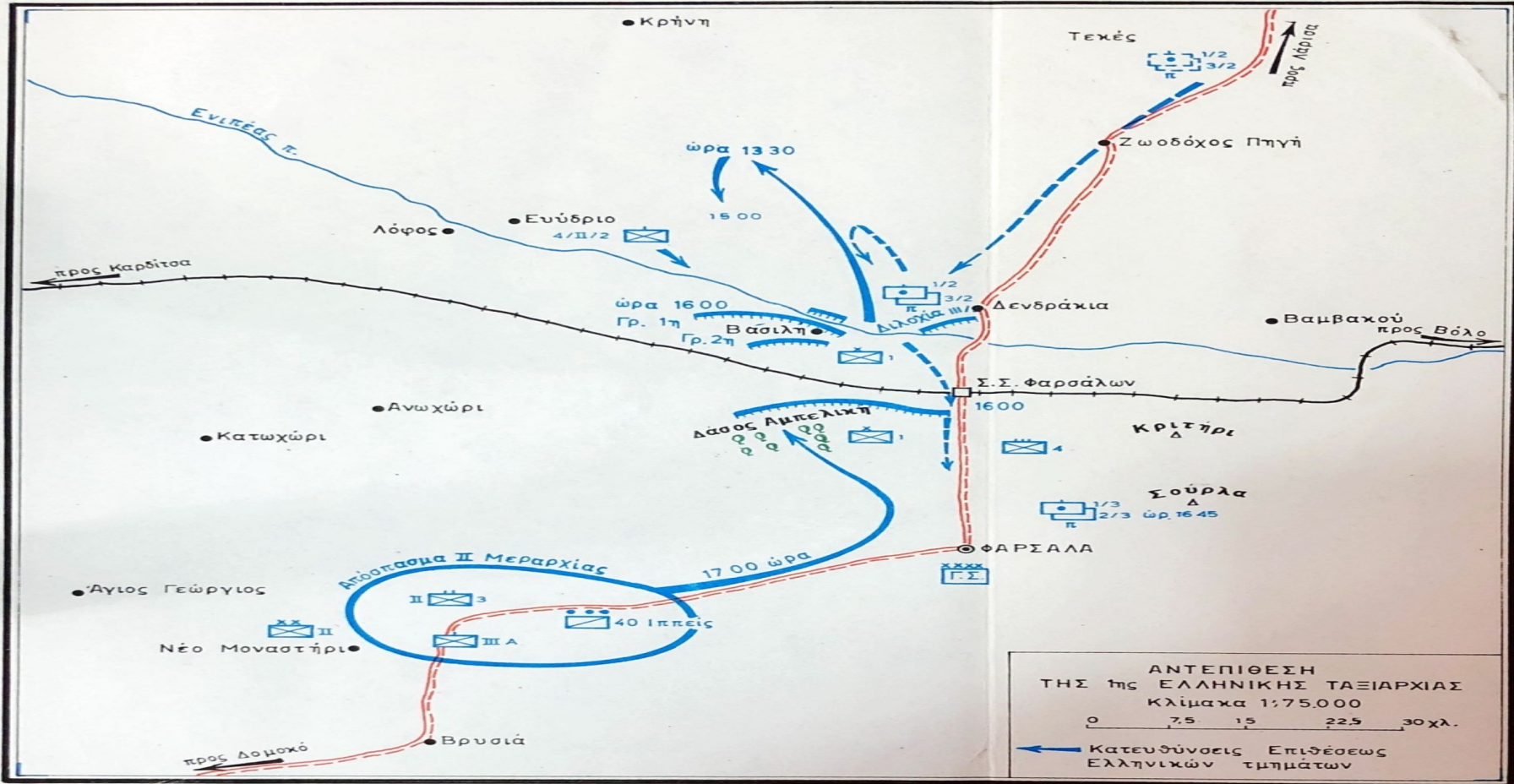

Σχεδιάγραμμα 9. Η Σύμπτυξη στα Φάρσαλα

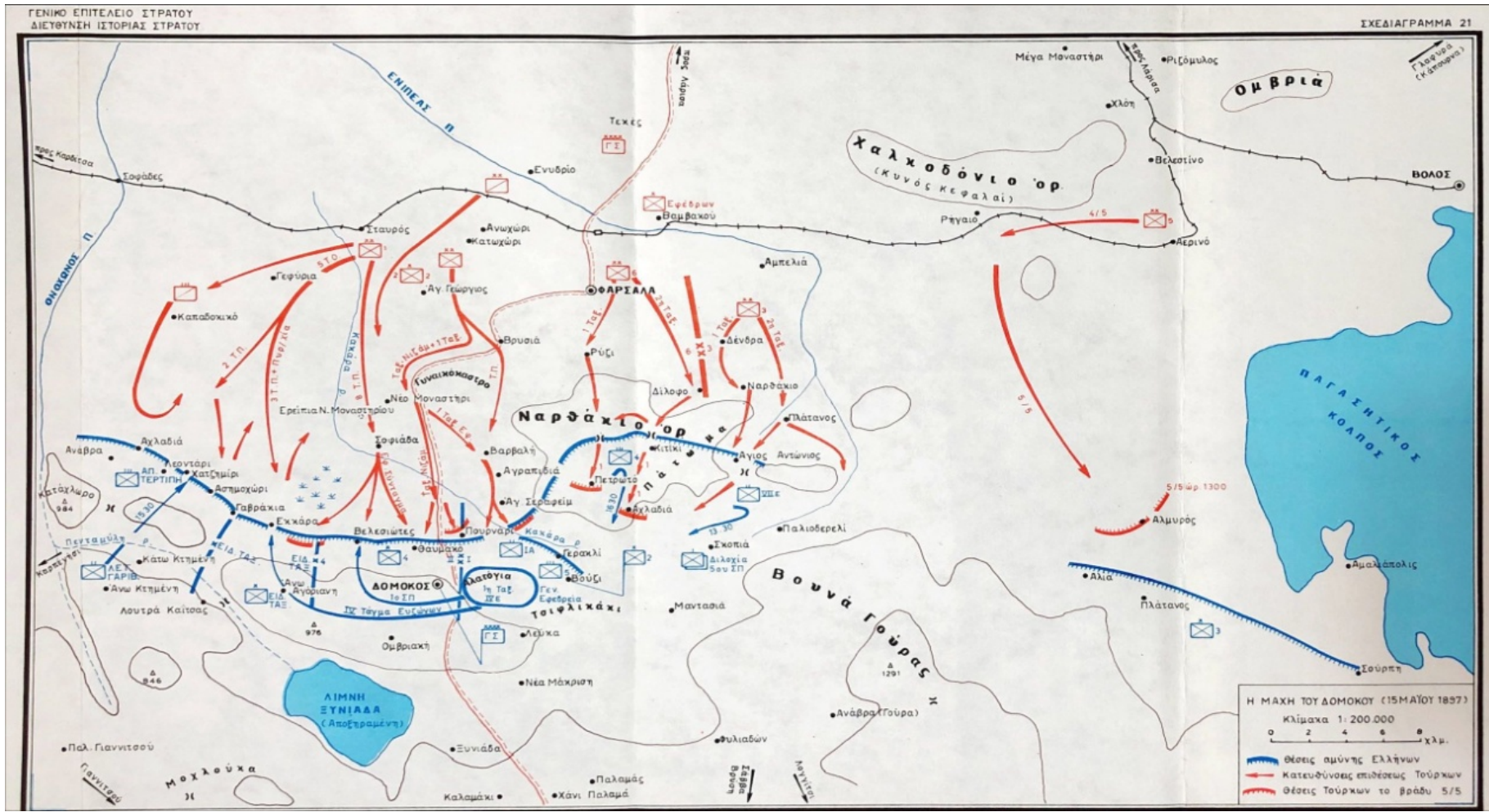

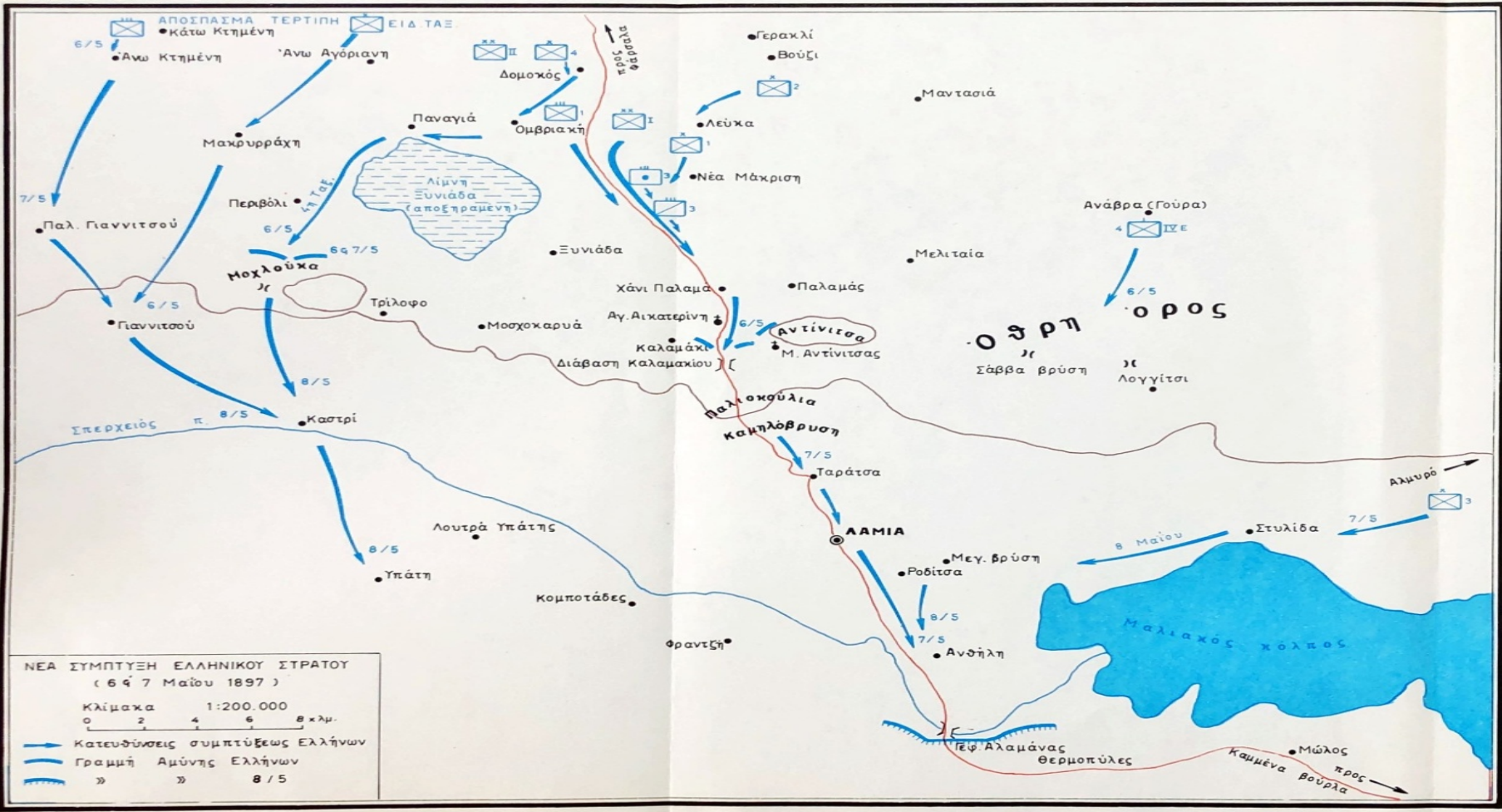
Σχεδιάγραμμα 10. Η Μάχη του Βελεστίνo

Σχεδιάγραμμα 11. Η Αντεπίθεση της 1^{ης} Ταξιαρχίας στις Προφυλακές

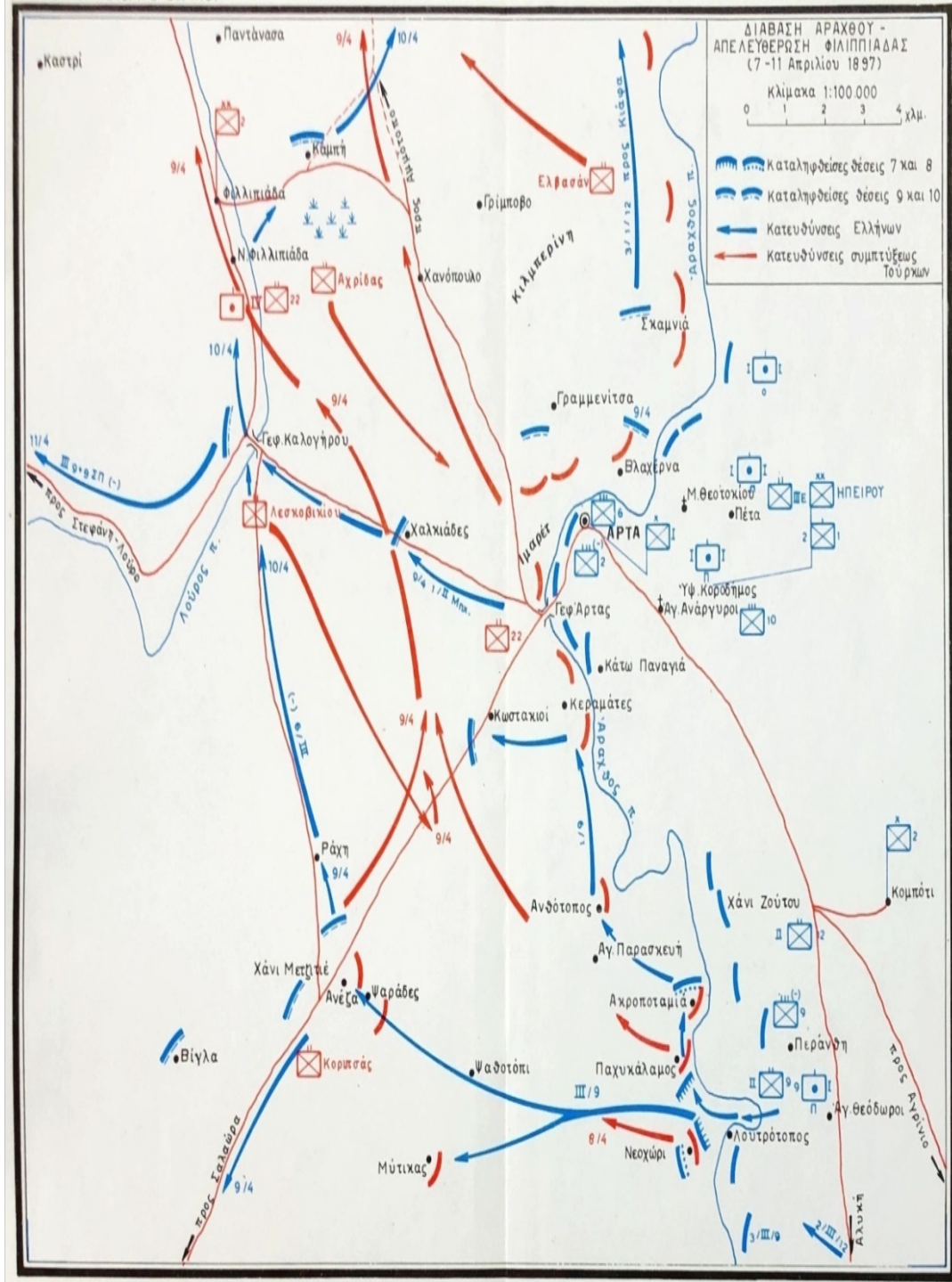
Σχεδιάγραμμα 12. Η Μάχη της Δομοκού

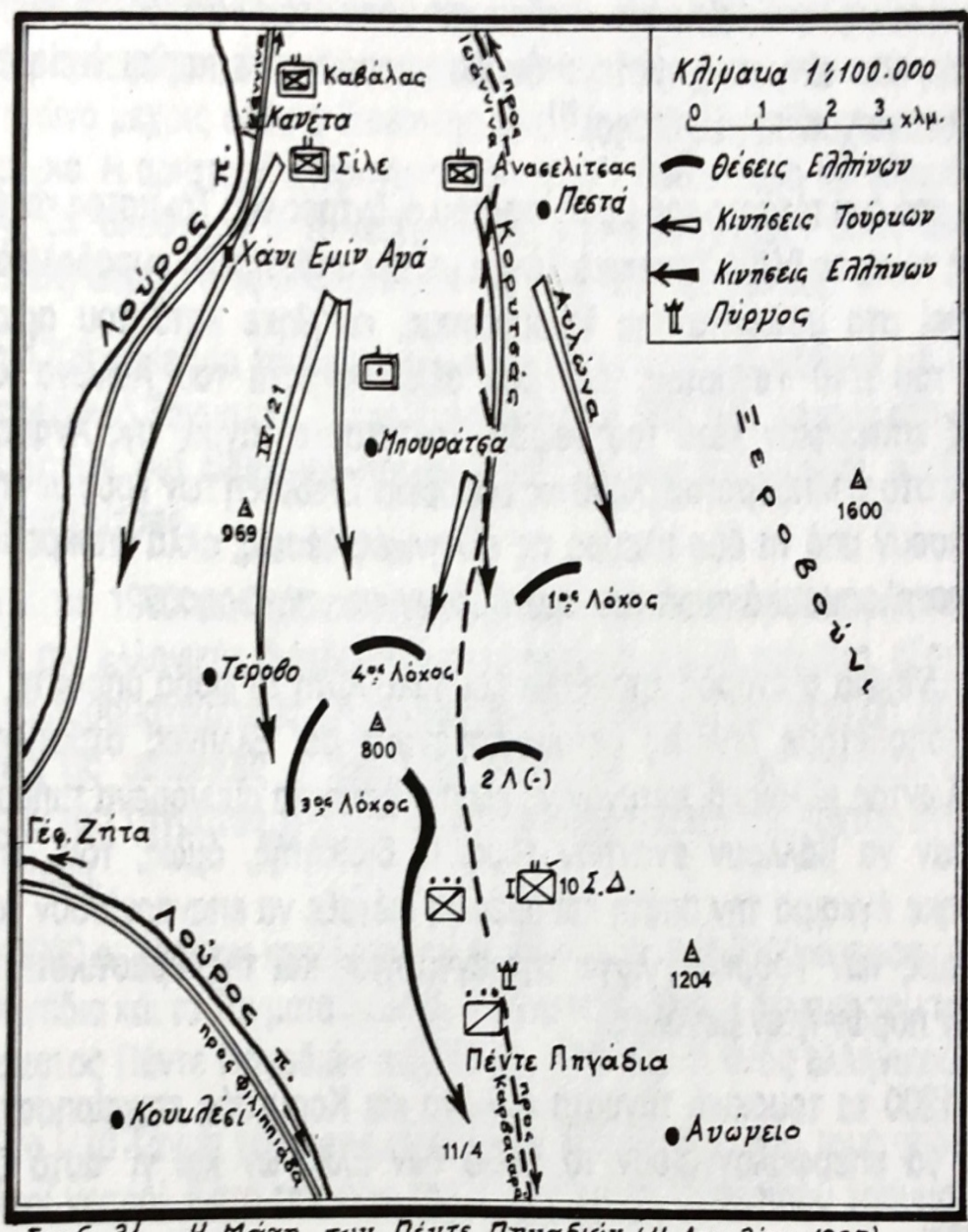
Σχεδιάγραμμα 13. Η Σύμπτυξη προς Λαμία

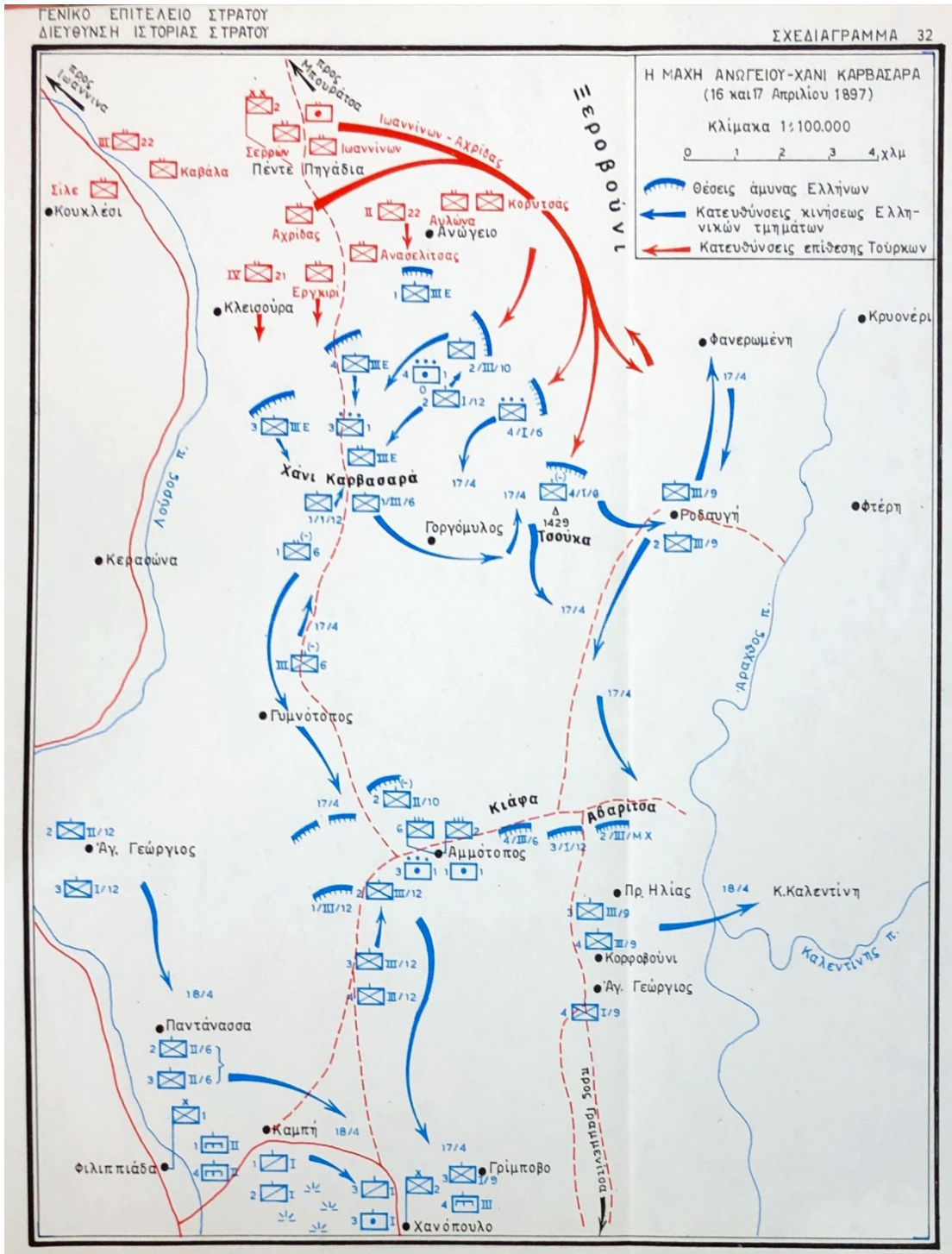
Σχεδιάγραμμα 14. Οι αντίπαλες δυνάμεις επί του Θεάτρου της Ηπείρου

Σχεδιάγραμμα 15. Η πρώτη διάβαση του Αράχθου

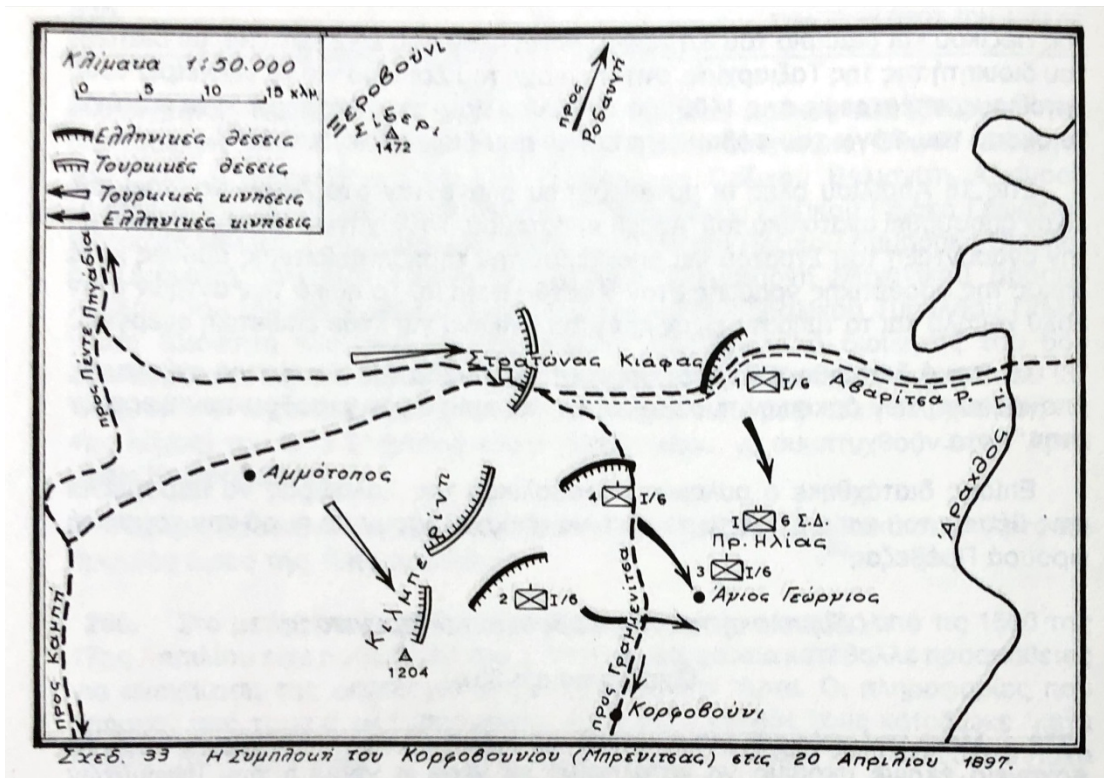

Σχεδιάγραμμα 16. Η Μάχη των Πέντε Πηγαδιών

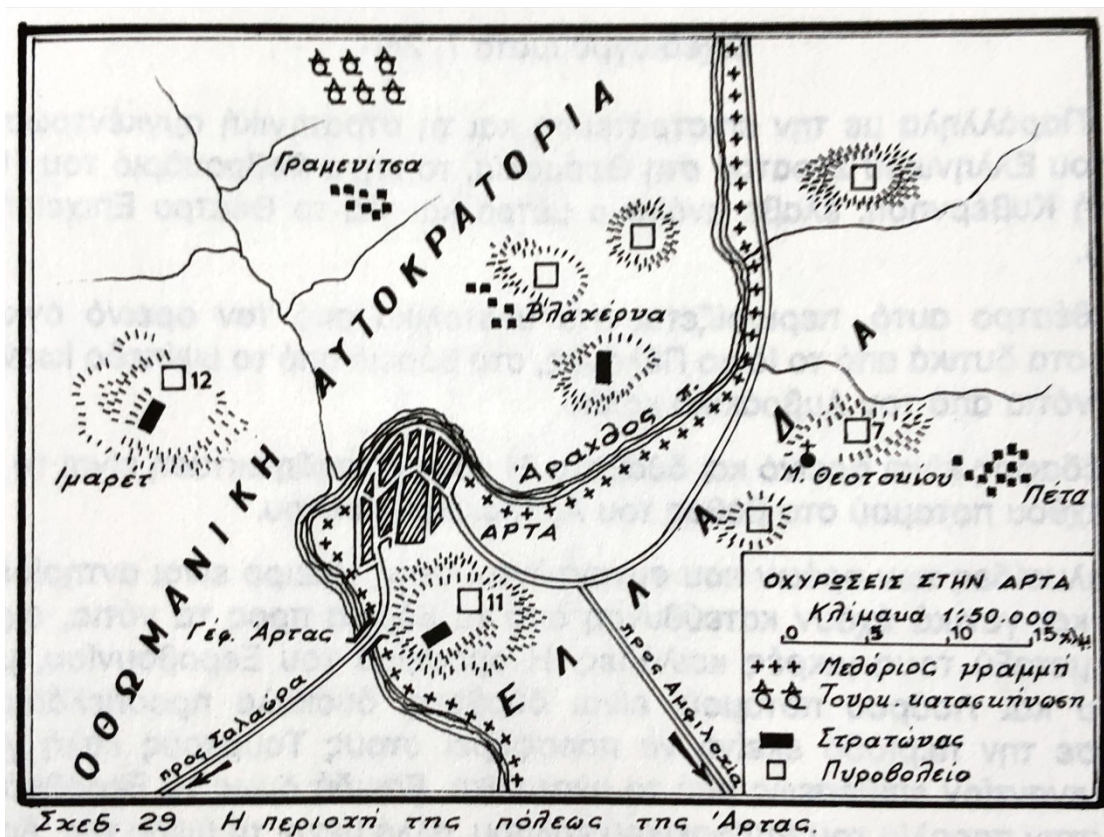

Σχεδιάγραμμα 17. Η Μάχη του Χάνι Καρβασαρά και η πρώτη Σύμπτυση προς Αρτα

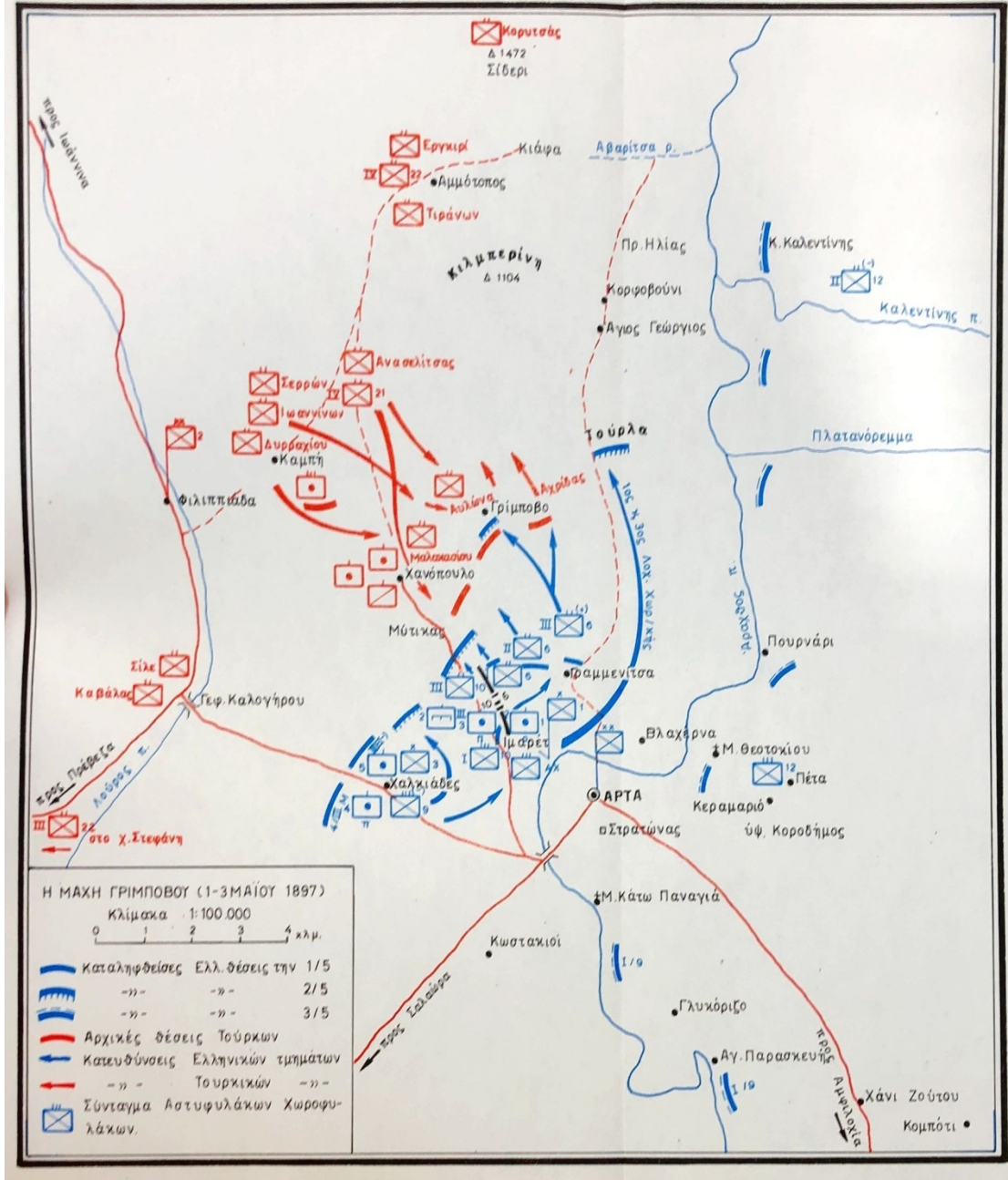

Σχεδιάγραμμα 18. Η δεύτερη διάβαση του Αράχθου

Σχεδιάγραμμα 19. Οι οχυρωμένες θέσεις περίξ της Άρτας

Σχεδιάγραμμα 20. Η τρίτη διάβαση του Αράχθου